

חנן פלורסהיים / יומנו של בר-מזל

יומנו של בן-חזל

חנן פלורסהיים

אָרְגַּן (הַמְעַרְבִי)
(מַדְבַּר חוֹלוֹת)

אָרְגַּן (הַמְזְרָאֵל)
(מַדְבַּר חוֹל)

"וכך עמדתי כשחפצי ארוזים, ביד ימין תעודת זהות מזויפת וכיד שמאל התעודה האמיתית שלי עם האות "י" המודפסת עליה. הרגשתי את גודל השעה ואת כובד ההחלטה. כמה לבחור? האם להמשיך כיהודי עם הנימוק המרגיע במידת מה: מה שיקרה לכולם, יקרה גם לי. עם הרגשת השותפות החמימה להיות חלק מהמון גדול, או לבחור בדרך בלתי ידועה, מלאת סכנות, בודד או עם קבוצת חברים, כשחיה נגד הזרם, ואולי, אולי על ידי כך גם לזכות בחופש...?"

זהו סיפורי האישי, צעיר יהודי שנקרע ממשפחתו שבגרמניה, הגיע להולנד וכאשר הסכנה להשלח למזרח התקרבה אליו, בחר בדרך שנראתה מפוקפקת — להימלט. בעזרת חבריו מהתנועה החלוצית שפעלו יחד עם קבוצה של הולנדים נוצרים, זכה להגיע אל החופש שמעבר להרי הפירנאים ומשם עוד בטרם סיום המלחמה לארץ ישראל.

את היוםן כתבתי בשבועות הראשונים בספרד.

©

תשס"ג

2002

כל הזכויות שמורות
למחבר

נסדר: "סדר צלם בע"מ" ת"א
דפוס: בני שאול

חנן פלורסהיים

יומנו של בר-מזל

גרמניה 1923–1937

רוטנבורג על נהר פולדה – ROTENBURG an der FULDA

נולדתי בשנת 1923 בעיירה קטנה, בת 4,000 תושבים, ושמה רוטנבורג על נהר הפולדה, כ-50 קילומטר דרומית מהעיר קסל-KASSEL. הוריי באו ממשפחות אמידות ומושרשות זה דורות בגרמניה. לאבי, יוליוס, היו שני אחים, יוסף ווילי. אבי וגם וילי שרתו בצבא

אבא

אמא

הגרמני במלחמת עולם הראשונה וכילד שמעתי לעתים סיפורים רבים על חוויותיו של אבי. וילי נפל בכלגיה בשדה הקרב והייתי גאה מאד לראות את שמו בין יתר הנופלים של הקהילה חרוט על לוח זכרון בבית

הכנסת המקומי.

האח השלישי, יוסף, שהה בפרוץ המלחמה בדרום אפריקה ונשאר שם מספר שנים. כשחזר בתום המלחמה הקים יחד עם אבי את העסק שלנו שנקרא "האחים פלורסהיים" ועיסוקו היה בעניני טקסטיל ומנופקטורה. בקומת הקרקע של ביתנו היתה החנות ובה נהגה אמי, פאולה, לעבוד לצד העוזר הקבוע, כשיכלה להתפנות מעיסוקיה במשק הבית.

עיקר פעילותו של העסק שלנו התרחש מחוץ לחנות והרחק מרוטנבורג. אבי ודודי נהגו בתחילת כל שבוע לצאת, מצויידים במזוודה מלאת דוגמאות, לפרובינציה טורינגן, ולעבור בין הלקוחות בכפרים ובערים, להציג את הדוגמאות ולרשום את ההזמנות.

בסופי שבוע היו חוזרים ואנו הילדים – אחותי ואני – היינו תמיד סקרנים לדעת את סכום סך הכל המכירות באותו המסע.

במשך השבוע היו אורזים את הסחורה המוזמנת בחבילות, ובשבילי היתה זאת חוויה לעזור לדחוף את עגלת היר, עמוסת החבילות, לעבר תחנת הרכבת.

כאמור, בהעדר אבי, נהגה אמי להשגיח ולעבוד בחנות. בדרך כלל היתה לנו עוזרת בית שגם טיפלה בנו, הילדים.

אמי פאולה היתה בת לתעשיין, יעקב קצנשטיין, שגר בקרבת ביתנו. היתה לה אחות, לואיזה, שהיתה נשואה לנוצרי וגרה עימו בעיר אמדן-EMDEN, בצפון גרמניה. היה עוד אח, קרל, רווק שנהג להסתובב בעולם הגדול והיה מופיע מדי פעם.

ברוטנבורג היתה קהילה יהודית שמנתה כ-30 משפחות. היה בית כנסת קטן שנהגנו לפקוד בעיקר בחגים, או מדי פעם גם בשבתות.

רוב היהודים היו מהמעמד הבינוני והיחסים עם הסביבה הנוצרית

ביום הצפוני — 1932

אחותי עדית ואני — 1932

היו טובים. ספגתי עם חינוכי, כמו רוב בני דורי, את הרוח המתונה-הליבראלית: להיות סובלני וסבלני, חרוץ, ישר ונימוסי.

הורי התחתנו בגיל מבוגר, בגלל המלחמה והשלכותיה. כשאני, הבכור, נולדתי, אבי היה בן 40. פחות משנתיים אחרי, נולדה אחותי – עדיט-EDITH. חיינו התנהלו על מי מנוחות ולא היה חסר לנו דבר. בחופשות הקיץ היינו בדרך כלל יוצאים למקום נופש, לים הצפוני,

חרוף 1933

או מבלים אצל הקרובים באמדן, כי להם לא היו ילדים. בשנת 1932 – ואני בן 9 – התחילה האווירה הפוליטית להתחמם. היתה זו שנת בחירות והמפלגות עשו את התעמולה שלהם בעיקר על ידי הדרכת כרוזים ומשלוח דפי תעמולה לבתים פרטיים.

אבי, שהיה פטרויט גרמני – הרי הוא לחם למען גרמניה – היה חבר במפלגה הסוציאל-דמוקרטית, כרוב היהודים, ובחגים הניף בגאווה את הדגל הלאומי, שחור-אדום-זהוב.

ברוטנבורג כמו בכל מחוז הסן, ובגרמניה, שררה אנטישמיות אך כמעט לא הרגשנו אותה. לפעמים כאשר פרץ ריב במשחקי הילדים, אז יכולנו, מדי פעם, לשמוע מילים מעליבות כמו "יהודי מסריח". אך לא היססנו וצעקנו חזרה "נוצרי מסריח". מתוך שיחות הורינו קלטנו לא פעם את המילה "רישסקופף", כלומר ראש של רשע.

בינואר 1933 בא המהפך. היטלר ניצח בבחירות, ובגדול. היהודים האזינו בחרדה לנאומיו חוצבי הלהבות.

אני זוכר היטב שכולם התקבצו סביב הרדיו שלנו, שהיה מופעל על ידי בטריות, ואיך שהשתיקו אותנו כאשר הקמנו רעש בזמן הנאום.

ה-1 באפריל 1933 הוכרז כיום חרם כללי על עסקים יהודיים וגם החנות שלנו היתה מושבתת. הורי עוד רשמו אותי בחודש זה לכיתה א' של בית הספר התיכוני-עירוני, יחד עם ילדים יהודים אחרים. לא יצא מזה דבר כי

האירועים הפכו את כל התכניות על פיהן.

באחד הערבים בחודש מאי, כשאבי היה במסעותיו מחוץ לבית, התקבלו לפתע כמה שיחות טלפון ובעקבותיהן בישרה לנו אמא, שאנחנו ניסע עוד באותו לילה למקום אחר. התברר יותר מאוחר שהתקבלה אזהרה שמתכוונים לאסור יהודים בעיר.

זכור לי שכילדים נהנינו מהשינוי הפתאומי ומהנסיעה ברכבת. בתחנה אחרי רוטנבורג הצטרף אלינו אבינו והמשכנו בנסיעה עד שהגענו, באישון לילה, לעיר לייפציג-Leipzig, במחוז סקסוניה.

לייפציג־LEIPZIG

למחרת בבוקר התעוררנו בפנסיון במרכז העיר לייפציג. נרגשים הבטנו מלמעלה על הרחוב הסואן של אנשים ומכוניות. שאון הכרך ריתק אותנו. נשארנו כשבועיים בפנסיון עד שאבי שכר דירה מרווחת באיזור הצפוני, השקט, של העיר. במרכז העיר שכר בבנין משרדים גדול, חצי קומה בשביל העסק שלנו, שבינתיים שוב החל לפעול.

רשמו אותנו לבית הספר היהודי המקומי על שם "קרליבך". אני בכיתה א' של התיכון, ואחותי בבית ספר היסודי ששכן באותו הבנין. כדי להגיע מדי בוקר לבית הספר היה עלי לנסוע כ־10 דקות בחשמלית – חוויה חדשה כשלעצמה בשביל אחד כמוני שבא מסביבה כפרית. הרבה פעמים גם עשיתי את הדרך ברגל. לשם כך היה עלי לחצות את ה"רוזנטל", פארק עירוני גדול, אשר הפריד בין שכונות הצפון ומרכז העיר.

מנהג היה בגרמניה, שלכל בית ספר היה כובע מצחיה משלו, בצבעים מסוימים. לא היתה חובה לחבוש את הכובע, אך רוב התלמידים עשו כן, אם מתוך גאווה על בית ספרם, או בגלל האהבה הירועה של הגרמנים ללכת (ולו גם חלקית) במדים.

לבית הספר שלנו היה כובע מצחיה בצבע חום. אינני זוכר אם תחת השפעת הבריחה הפתאומית מרוטנבורג, או/ו רצון ההורים, בכל אופן לא רציתי להתבלט על ידי זה כיהודי. אך גם לא רציתי לוותר לחלוטין על חבישת כובע. לכן חיפשנו וחיפשנו עד שמצאנו כובע ירוק עם פס אדום, ווידאנו שהוא לא

מזוהה עם אף בית ספר. כך הלכתי לבית הספר ובוודאי נראיתי קצת מוזר עם הכובע הזה.

לייפציג 1937 עם הדוד קרל והרודה לואיז

אינני זוכר אם המשכתי לחבוש אותו זמן רב.
בעיר כלייפציג, עם 750,000 תושבים, לא הורגשה שום אנטישמיות
למרות שגרו בה אלפי יהודים – רובם מהגרים ממזרח אירופה.
היהודים שלטו למעשה על ענף הפרוונות. לייפציג היה מרכז עולמי
של עיבוד ויצור פרוות. בתי המסחר שלהם היו מרוכזים במספר רחובות,
קרוב למקום בו היה העסק שלנו. היתה זו הפעם הראשונה שראיתי יהודים,
שהתלכשו והתנהגו בצורה שונה כל כך מיהודי גרמניה כפי שידעתי עד כה:
רובם בעלי זקנים ולבושים מעילים ארוכים שנקראו קפטנים, עם ציציות של
"הארבע כנפות" תלויות בחוץ. ודיבורם קולני מאד, וגם זה בגרמנית עילגת
או בידיש. כל זה עמד בניגוד גמור להתנהגותם של יהודי גרמניה.
בכלל, הייתי גאה מאד ב"גרמניות" שלי. כאשר המורה בכיתה צריך
היה לערוך רשימת תלמידים כלשהי ואחת השאלות היתה, מה היא נתינות
האב, היה חלק גדול מהתלמידים עונה: "חוסר נתינות" או "פולנית". אך
אני, יחד עם האחרים, עניתי בגאווה מסויימת: "גרמנית".
חבר אחד לספסל הלימודים "הצליח" לשכנע אותי להיכנס לתנועת
נוער צופי-גרמני-יהודי ונהניתי מאד מפעולות "היחד" עם נערים ונערות
אחרים, ערבי שירה, משחקים ומסעות מחוץ לעיר ליעד כל שהוא, ברגל,
על גבי אפניים או ברכבת. לאחר כל מסע היה צריך לכתוב דו"ח מסע.
תפקיד זה הוטל עלי והצלחתי לשעשע את הקהל עם תאור הומוריסטי של
המסע. זכור לי מסע גדול אחד, בשנת 1934, לים הבלטי, שם נפגשנו עם
סניפים אחרים של התנועה.
עד כה לא הורגשה הסערה ההולכת ומתקרבת. העסק שלנו פעל כרגיל.
רכשנו מכונת ואבי למד לנהוג, דבר שהקל מאד על המסעות שלו ושל
השותפים. אנו נהנינו מהטיולים בשבתות למקומות בסביבת העיר.
בבית הספר הסתדרתי יפה. הייתי בין התלמידים הטובים בכיתה והבאתי
ציונים טובים הביתה. היו לנו גם מורים לא יהודיים ועד היום אני זוכר
מורה אחד, שלא פעם השמיע הערות אנטישמיות. מורה זה הגיע אפילו
למכות של ממש עם אחד התלמידים – יוצא פולין.
בקיץ 1935 נסענו ארבעתנו בחופש קיץ לבית נופש שכור ב"שויצריה"
של מחוז סקסוניה, ליד הגבול הצי'כי. יום אחד אפילו ערכנו טיול לתוך
צי'כיה עד לעיר דציין (DECIN). היתה זו הפעם הראשונה שאני בחוץ

לארץ. אינני יודע עם מטרת הטיוול היתה רק ביקור חטוף מעבר לגבול. בדיעבד נראה שהכוונה היתה פחות תמימה, כי נפגשנו שם עם הדוד קרל והיה לי הרושם שהברחנו כסף לשם. בו ביום עוד חזרנו לבית הנופש שבצד הגרמני.

בלייפציג היה לי חבר טוב ושמו עלי. הוא גר במרחק שני בתים מאתנו והיה קצת יותר מבוגר ממני. הוא לעומתי, בילה כל שנה את חופשת הקיץ שלו בפנימית קיץ שנקרא אז אינטרנאט. זה היה דבר מקובל מאד. הפנימיות הללו היו מפוזרות במקומות יפהפיים על פני גרמניה ולקראת כל קיץ, היתה העתונות מלאת מודעות פרסומת שלהן.

רציתי מאד לצאת למקום כזה. משך אותי ההווי של "יחד" עם קבוצת נערים ונערות, במקום רק עם החוג המצומצם של המשפחה. אך הורי לא הסכימו – בדיעבד, בצדק. הם הסבירו לי שהוריו של עלי לא חיים כל כך בשלום ביחד ולכן גם לא יוצאים אף פעם לחופשות בצוותא.

הגיעה שנת 1936. העיר ברלין, במרחק של 170 ק"מ בלבד מלייפציג, התכוננה לאולימפיאדה. בינתיים פורסמו חוקי נירנברג הידועים בקשר לטוהר הגזע הארי. ההשלכה המיידית בשבילנו היתה שנאלצנו לפטר את העוזרת הצעירה. אחר חיפושים מצאנו אחת, כבת 52, שהחוק התיר לנו להעסיקה.

את הקיץ הזה ביליתי אצל קרובים בהמבורג, ואחותי אצל הדודים באמדן. בסוף השנה שמעתי לראשונה את הורי מדברים על העברתי מחוץ לגרמניה. בתחילה דובר על אנגליה, שם אמורים להיות קרובים מצד אמי. אך זה לא יצא לפועל. אחר כך שמעתי על איזו תכנית בהולנד, על מוסד של הקוויקרים – אחד הפלגים הקטנים של הנצרות. גם זה ירד מהפרק. בסופו של דבר הוחלט על בת דודה של אמי באמסטרדם.

כך סיימתי בפסח 1937 ארבע כיתות של בית ספר תיכון, ובחודש מאי אני נמצא ברכבת ללייפציג-אמסטרדם מלווה על ידי דודי קרל – ופרק חרש בחיי נפתח כעת.....

אמסטרדם – AMSTERDAM

אני בן 14 ובפעם הראשונה בחיי רחוק מבית אבא ואמא. אני נמצא אצל קרובים, בת דודה של אמי ובעלה שהיה עורך דין בגרמניה. הם היו בתחילת שנות השלושים ועדיין ללא ילדים. היתה להם דירה בת שלושה וחצי חדרים בשכירות, בדרום אמסטרדם ועבדו קשה לפרנסתם. פריץ, עסק בכל מיני עבודות: פה ושם נתן שיעורים בהולנדית, או מכר עניבות בחוגי המהגרים הגרמניים. ברני כיבסה קצת בשביל אחרים. הם קידמו אותי בברכה, גם בגלל תוספת ההכנסה, כי הורי שלמו כל חודש סכום נכבד עבור החזקתי. באותה תקופה ניתן היה עדיין להעביר תשלומים מגרמניה אל מחוצה לה.

בתחילה היה לי די קשה להתרגל לסביבתי החדשה. באתי מבית אמיד, רגיל לכל טוב ובודאי גם מפונק לא מעט, ולפתע צנחתי לתוך הווי של חסכון וצמצום. היה לי אמנם סכום נכבד לכסף כיס – 5 גולדן לחודש – וזה היה אז הרבה, אך הקרובים ניסו לחנך אותי לחיי צנע. על רקע זה היו לנו לא מעט התנגשויות. צורפתי לבית הספר היהודי התיכוני בעיר – JOODSE H.B.S – והסתגלתי מהר מאד.

בערך מחצית הכיתה היתה מורכבת מילדי מהגרים מגרמניה ויכולתי

עם הדודה ברני – 1937

במקרה הצורך לדבר איתם גרמנית. אך היות ואני לומד מהר מאד שפות, לא היתה בעיה.

פריץ, נתן לי שעורי עזר, אך זה לא היה מספיק כדי שאמשיך עם הכיתה, שנכנסתי אליה רק בסוף חודש מאי.

שמחתי היתה גדולה

אדית ואני עם אמא – קיץ 1937

כאשר הורי ואחותי הודיעו על ביקורם בחופשת הקיץ. בחודש יולי באו, שלשתם, ואחר כמה ימים באמסטרדם נסענו למשך שבועיים לזנדרפורט, בחוף הים הצפוני, כ־ 35 ק"מ מערבית מהעיר.

היה נהדר להיות שוב ביחד! אחר כך הם חזרו לגרמניה ובילו עוד כשבועיים ליד נהר הריין.

בספטמבר התחלתי שנית בכתה ח'. בית הספר שכן ליד אחת התעלות – הרנחרכט־HERENGRACHT – בבית מידות ישן. אז

כבר דיברו על כך שבקרוב יעברו למקום אחר, יותר מרווח. בכיתתי החדשה היו שוב הרבה נערים ונערות יוצאי גרמניה, ועד מהרה היו לי שני חברים טובים איתם גם ביליתי הרבה מחוץ לשעות בית הספר. נהניתי מאד מחיי הכרך ומהיותי, פחות או יותר, אדון לעצמי – לעומת החברים שחיו עם הוריהם. בחופש חנוכה נסעתי – הפעם לבד – מצויד ברשיון מטעם הקונסוליה הגרמנית, לביקור בלייפציג ונשארתי שם כשבועיים. הפרידה אחר כך היתה קשה, אך עד מהרה שקעתי בלימודים.

הגענו לשנת 1938. המצב הפוליטי נעשה מתוח. בחודש מרץ נכנס היטלר לאוסטריה. אחר כך באה המתיחות בחבל הסודטים שבצ'כיה. בחופשת קיץ 1938 נסעתי עוד פעם לגרמניה. כמובן נאלצתי שוב לקבל רשות מטעם הקונסוליה הגרמנית באמסטרדם, אך זה הסתדר ללא בעיות.

מנסיעה זו זכורה לי עד היום הפתעה מרגשת בקטע האחרון של הנסיעה. קרוב ללייפציג, עמד לפתע אבי לפני ברכבת! הוא פשוט נסע תחנה אחת לקראתי כדי לפגוש אותי! ביליתי כמעט חודשיים עם הורי ואחותי. נסענו

קיץ 1937 עם ההורים

ל-KONIGSWINTER, מקום יפה ליד הריין. הפעם נתקלנו כבר פה ושם בשלטים "יהודים בלתי רצויים", בעיקר במקומות כמו בריכות שחיה ופארקים צבוריים. אך אנו התעלמנו מזה, כי לאף אחד מאתנו לא היה מראה חיצוני יהודי.

חזרתי להולנד. חודש אחרי זה בא לפתע אבי לביקור – אינני יודע מדוע. זו היתה הפעם האחרונה שראיתי אותו. ובפרידה הקשה שלנו בבוקר על מדרגות הבית כאילו חשנו שנינו את אשר יקרה בעתיד.

המאורעות מעבר לגבול באו בזה אחר זה: בנובמבר, ליל הבדולח הידוע לשימצה, היה אבי בין האלפים שנאסרו ונכלאו במחנות ריכוז. כ־6 שבועות "ישב" במחנה בוכנוולד ואחר כך שוחרר. לפי תאור של אחותי, חזר משם רזה וחלוש, אך כנראה התאושש שוב אחר כך. העסק שלנו המשיך לפעול עדיין. יוסף, אחיו ושותפו, היגר כבר בשנת 1936 לדרום אפריקה. הדבר התאפשר הודות לקשריו עם ארץ זו מאז שהותו שם בזמן מלחמת העולם הראשונה.

הורי, כמובן לא הסכימו שאבוא עוד לבקר אותם בגרמניה, אך גם הם כבר לא יכלו לצאת. אמנם נרשמו בקונסוליה האמריקנית בברלין לשם הגירה לאמריקה, אך התור היה ארוך, ומספר הרשיונות המוקצבים לגרמנים היה קטן יחסית לעומת הביקוש הגואה. בינתיים התקדמתי יפה בלימודים ושליטתי בהולנדית היתה טובה מאד. בינתיים הופיע גם דודי קרל, "הדוד הנע ונד", ואיכשהו קיבל רשיון שהיה בהולנד. הדבר היה אז קשה מאד. הולנד קלטה כבר פליטים רבים ואחרי ליל הבדולח, כאשר הזרם גבר, הירשתה לפליטים חדשים להמצא רק במחנה שהוקם לשם כך, בצפון־מזרח הולנד, ושמו וסטרבורק־WESTERBORK.

הדוד גר אצלנו ונוסף לזה הגיע גם האב של בת הדודה, כך שהדירה נעשתה צפופה. לי נשאר החדר הקטן והנחמד שהיה לי מהתחלה.

בבית הספר

בקיץ 1939 הצליחו הורי

לצרף את אחותי ל"טרנספורט ילדים" לאנגליה. בתחילה היתה אמורה לנסוע ברכבת דרך הולנד ולהפליג לאנגליה. קיוויתי לפגוש אותה בנמל ההפלגה. אך התכניות שונו והיא הפליגה בסופו של דבר באניה מהמבורג שבגרמניה ישר לאנגליה.

בקיץ זה של שנת 1939 שוב עלה המתח הבינלאומי, הפעם סביב בעיית הפרוזודור הפולני והעיר דנציג – בעיות שנבעו מחוזה השלום שנכפה על גרמניה בתום מלחמת העולם הראשונה.

התעלמתי מכל זה ותכננתי לצאת למסע אופניים לבלגיה ולוקסמבורג, עם חבר טוב, וכך גם עשיתי.

יצאנו בוקר אחד לדרך ובלילה לנו אצל מכר ברוטרדם. משם לקרובים של חברי-גינטר וולף-GÜNTER WOLFF לאנטוורפן. כשהגענו לבריסל לדירה מפוארת של קרובי אמי, התקבלנו בקרירות ונאלצנו ללון אצל קרובים עניים של חברי, שקיבלו אותנו דווקא בחום רב. משם נמשך המסע להרי הארדנים שבמזרח בלגיה. אחרי בריסל נהגנו ללון רק באכסניות נוער. באחד הבקרים כשרצינו לצאת לדרך, נשברו האופניים שלי. הייתי די מיואש ולא היתה אפשרות לתקן אותן. האצתי בחברי להתחבר לקבוצה אחרת ולהמשיך איתם ללוקסמבורג, וכך עשה. אני לעומת זאת, ארזתי את חלקי האופניים ושלחתי אותם לאמסטרדם. את דרכי המשכתי צפונה, לעבר הולנד, בטרמפים. לא היה עימי הרבה כסף והצטרכתי לחשב כל הוצאה. הגעתי לעיר ליאג'-LIÈGE – שבה נערכה באותו זמן התערוכה הבינלאומית לענייני מים. משם המרחק לגבול ההולנדי קצר. תפסתי טרמפ עם הולנדי שהיה קצת שיכור והוא התעקש להראות לי איך עוברים את הגבול מבלי להיבדק. אמנם לא רציתי בזה, כי היה לי פספורט ולא חשק בהרפתקה מיותרת. אך הוא לא ויתר. השארנו את המכונית כ-50 מטר לפני מחסום הגבול ואחר כך עברנו על הכביש בהליכה לצד ההולנדי, כשהשומר רק שואל ממרחק, האם אנו הולנדים. אני מציין את העניין מפני שזו היתה התחלת שרשרת מעברי הגבול הבלתי חוקיים שעוד נכוננו לי בעתיד הלא רחוק...

בצד ההולנד לא מצאתי מקום לינה והתכוננתי כבר לבלות את הלילה באיזו חורשה, כאשר ילדים ששיחקו בסביבה וראו את הכנותי, הזמינו אותי ללון בביתם.

חזרתי בשלום לאמסטרדם ובספטמבר – עם תחילת שנת הלימודים, פרצה מלחמת העולם השנייה, בעקבות כיבוש פולין על ידי הגרמנים. עד היום אני זוכר איך הקשבנו להכרזה החגיגית מפי ראש ממשלת בריטניה, צ'מברליין-CHAMBERLAIN, שאנגליה וצרפת נמצאות מרגע זה במצב מלחמה עם גרמניה.

בדריכות עקבנו אחרי צעדים של ממש. אבל בחדשים הראשונים שמענו רק על חילופי יריות מעטים בקו מגיינו הצרפתי, המפורסם בשל ביצוריו הבלתי רגילים, ועל הפצצות ערי גרמניה המערביות ב...כרוזים. צפינו באי סבלנות למשהו יותר תכליתי.

הולנד אמנם גייסה את המילואים שלה אך טיפחה את האשליה שתישאר ארץ ניטראלית, כפי שהיתה במלחמת העולם הראשונה.

באפריל אותה שנה – 1940 – היכתה גרמניה שנית וכבשה את דנמרק ונורבגיה. חודש אחרי זה, כבוקר של ה-10 במאי התעוררנו מרעש מטוסים בלתי פוסק, ורעם של פצצות נשמע ממרחקים. בהתרגשות קמנו כולנו ומי שלא שמע את מה שדיברו ברחוב, יכול היה לשמוע ברדיו שהגרמנים פלשו להולנד ובלגיה. יותר מאוחר פורסמה הודעה שכל האזרחים הגרמנים – ואנו בתוכם – חייבים להשאר בתוך בתיים ואסור לצאת לרחוב.

במתח עקבנו, באמצעות הרדיו והעתונות, אחרי מהלך הקרבות. ידענו שלצבא ההולנדי אין שום סיכוי לעצור את האויב, אלא על ידי הצפת חבלי ארץ שלמים, כפי שגם תוכנן למקרה הצורך. אך לא נלקחו בחשבון כוחות צנחנים גרמנים שהצליחו באופן חלקי לסכל את ההצפות.

אספקה חיונית קבלנו באמצעות הוריו של דוד פריץ – כפי שקראתי לו – שהיו אזרחים הולנדים וגרו בקרבת מקום.

ביום הרביעי לפלישה, כשנראה כבר הסוף מתקרב, העזנו לצאת החוצה.

הגיעו אלינו שמועות שניתן להימלט לאנגליה על גבי ספינות שיוצאות מנמל איימוידן-Ijmuiden. נשלחתי החוצה לחפש מונית, כדי להסיע אותנו לשם. היות והעניין לא היה נראה לי מעשי, לא התאמצתי יותר מדי כדי למצוא מונית. חזרתי הביתה ואמרתי שלא הצלחתי. הדבר היה נכון כי אלפים ניסו את הדרך הזאת, אולם רק כמה מאות הצליחו להגיע לאנגליה. רובם שבו כלעומת שבאו. רבים מאלה שהצליחו אמנם לעלות על ספינה,

הופצצו וטבעו בים.

למחרת בשעות אחר הצהריים, אמורים היו הגרמנים להכנס לאמסטרדם. לא יכולתי להתאפק ולהפסיד את המחזה. עמדתי בשדרה ראשית בין עשרות הולנדים סקרנים כמוני. טורי הצבא נכנסו במשאיות מלוות ברוכבי אופנוע בסדר מופתי. רק מעטים מבין הקהל הריעו במועל יד. הרוב עמד בדומיה, ופה ושם נשמעה גם קללה עסיסית.

כמה ימים לאחר מכן חזרו החיים למסלולם הרגיל. פרט לכך שחיילים גרמנים נראו צועדים ושרים, לא הורגש בינתיים דבר בעקבות הכיבוש. חשבתי על עתידי ללא קשר לשינוי הפתאומי. בהולנד היתה אפשרות לסיים בית ספר תיכון אחרי 3 שנות לימוד ולקבל תעודה מתאימה שנחשבה. אפשר היה גם להמשיך עוד שתי כיתות ולעשות בחינות בגרות. קרובי שאלו אותי לא פעם על תכניותי בעתיד, ובאמת לא ידעתי בדיוק מה לומר. ידעתי שאני לא רוצה להמשיך לכגרות וללכת לאוניברסיטה. חשבתי על משהו יותר מעשי, אולי בהתאם לרוח התקופה, בה ראיתי מסביבי איך אנשים מלומדים עוברים ללמוד מקצוע מעשי, לאור הרצון להגר לאחת הארצות שמעבר לים.

באותה שנה סיימתי את בית הספר שמאד אהבתי. בינתיים התברר שאסור ליהודים בגרמניה להעביר כספים לחו"ל. כך נפסקו התשלומים עבור החזקתי. קרובי לא יכלו עוד לעמוד בעומס הכלכלי שלי ושל דודי קרל, שכאמור גם גר אצלם.

על דודי הוטלה המשימה למצוא פתרון. מעולם לא היה לי ברור ממה הוא התפרנס, אך מקטעי שיחות שקלטתי נוצר בי הרושם שנהג לשחק בכורסה וכנראה היה מדי פעם מרויח וגם מפסיד.

נודע לי מחבר, שבצפון הולנד קיים כפר חקלאי שבו חיים יחד נערים ונערות, רובם פליטים מגרמניה ואוסטריה, הלומדים מקצועות כמו: גן-ירק, חקלאות, מסגרות ונגרות. כאשר שמעתי על כך נדלקתי מיד. הרי זה בדיוק מה שרציתי תמיד כשדובר בבית על בילוי בחופש הגדול. לחצתי על דודי בכיוון זה וגם הוא התלהב, כי בצורה זו יוקל העול שרבץ עליו בקשר אלי, מה עוד שאני רציתי בזה מאד.

אך הדבר לא היה קל. המוסד שבבעלותו כפר העבודה, דרש עבורי תשלום שדודי לא יכול היה לשלם, והמשא ומתן נמשך ונמשך.

בינתיים הוא הצליח למצוא לשנינו מקום מגורים אצל משפחה – ידידים – שניהלו מועדון קלפים. זה היה נפוץ מאד באמסטרדם שבה התרכזו מאות פליטים מגרמניה, ואחד הביילויים היה להפגש אחר הצהריים ולשחק קלפים.

בחודש יולי עברנו לאיזור אחר של דרום אמסטרדם, סביבה יוקרתית, לא הרחק מאולם הקונצרטים. דודי שילם את אחזקת שנינו על ידי זה ששימש בעת הצורך אדם רביעי למשחק קלפים – שדרש ארבעה משתתפים. ואני, חדור רוח מעשית להרוויח כסף, הלכתי למכור – בחוגי המהגרים שמצבם הכלכלי היה טוב – משחות שיניים וגילוח, סחורה שקיבלתי ישר מהייצרן – ידיד של הקרובים ברני ופריץ. היה לו מפעל משגשג של חמרי קוסמטיקה. את הכתובות הרבות של לקוחותי קבלתי מאשה אחת – גברת רוזנברג מפרנקפורט – שהיה לה חוג נרחב של ידידים ומכרים מאותה העיר.

נהגתי גם להכנס לחנויות הסגריות ולקנות סגריות מתוצרת אנגליה וארצות הברית, שהיה כבר קשה להשיגן. הרווח שלי היה שמכרתי אותן במחיר קצת יותר גבוה, ללקוחות הרבים במועדון הקלפים שלנו, ששמחו מאד לקנות אותן.

עם קרובי, ברני ופריץ, שמרנו על קשר טוב. הרי נפרדנו בידידות. בינתיים נולדה להם גם ילדה, ושמה אילזה.

כך עבר הקייץ ולבסוף מצא לי דודי מקום עבודה רציני יותר – בבית מלאכה קטן של אחד המכרים שלו, שעסק בייצור תיקי עור. עבודתי היתה ליד מכונה לחיתוך ריבועים של פיסות עור שאחר כך נתפרו והיו לתיק קניות או תיק קטן לגברות. עבדתי יחד עם עוד בחור אחד ואפשר לומר שלא אהבתי את העבודה המשעממת הזאת, וחיכיתי בכליון עיניים להליכה לכפר העבודה – או כפי שזה נקרא וורקדורפ-WERKDORP.

הגיע חודש ספטמבר 1940. חברי מבית הספר עלו כיתה ואני קצת הצטערתי שאני מעתה מחוץ למעגל הזה. הצטיידתי בספרי לימוד שונים במתמטיקה וכימיה, והשתדלתי ללמוד את החומר שהם למדו. אך לפתע בישר לי דודי שהצליח להוכיח שאינו מסוגל לשלם עבור כניסתי לוורקדורפ, ושהסכימו בכל זאת לקבל אותי.

שמחתי לא ידעה גבול!

וירינגן־WIERINGEN

יום אחד באותו חודש ספטמבר, נפגשנו שלושה נערים – אחד מהם היה זה ש"הכניס" לי לראש את הרעיון, ועוד אחד שלא הכרתי לפני כן – במשרד של המוסד הממונה על הוורקדורפ. נסענו לצפון הולנד לשטח שבעבר היה ים ויובש רק כ־10 שנים לפני כן. לאחר שנרשמנו בבנין משרדים קטן, עברנו לבנין המרכזי ובו "בקומת הקרקע" חדר אוכל גדול. בקומה מעל היו כ־6 חדרים גדולים ובכל אחד 6-7 מיטות. בתחילה התקשה האחראי למצוא לי מיטה פנויה, אך לבסוף נמצא משהו זמני, כי חלק מהדיירים עבדו בשטח מרוחק ואמורים היו לחזור רק בסוף השבוע. גם לאחרים מצאו סידור כזה. כל קהילת הנערים והנערות מנתה כ־300 איש. כולם מגרמניה ואוסטריה. השפה המדוברת כאן היתה גרמנית. כל אלה הורשו להכנס להולנד ולשהות במקום של הכשרה חקלאית, אך זה בתנאי שאחרי שנתיים יעזבו את הולנד ויהגרו לאן שירצו או יוכלו. כדי לעזוב את המקום לנסיעה כלשהי, היה צורך באישור של ההנהלה. החבורה שלנו ועוד אחד או שניים, היתה יוצאת דופן בכך, שבאנו מבתי מסודרים בהולנד, ידענו הולנדית ויכולנו גם לצאת לביקורים אצל משפחותינו בלי כל בעיות. גם מצבנו הפיננסי היה לאין ערוך טוב יותר לעומת הרוב שקיבל תקציב שבועי זעום.

התחלתי לעבוד בגן ירק ונהנתי מאד מהעבודה בחוץ. הגיע חורף די קשה, וכשלא יכולנו לעבוד בחוץ, נתנו לנו לברר ערימות של שעועית. אני חייב לציין בחור אחד, מקס וולך שמו – MAX WALLACH, יותר מבוגר ממני, שהקל עלי מאד את קליטתי במקום החדש הזה.

הבנין המרכזי של ההכשרה
בצפון הולנד

כאמור, המקום הכשיר צעירים לעבודה חקלאית לעתיד, לאוו דווקא לארץ ישראל. אפשר היה לומר שהחלוקה לציונים ולא ציונים היתה פחות או יותר שווה. שנה לפני כן, הצטרפתי באמסטרדם, לתנועת "המכבי הצעיר". המפגשים שם, נערכו בדרך כלל בשבתות, אך הפעילות לא היתה כמו זאת שבתנועת "הצופים" בגרמניה.

היות והייתי שייך לציונים, מבלי שידעתי בדיוק מה זה ולאן זה מוביל, צורפתי גם מבחינת מגורים לציונים. בקומת המגורים שלנו חיו זה ליד זה חברים מ"הבונים", "נצ"ח", ו"השומר הצעיר". אלה האחרונים היו יוצאי תנועת ה"וורקלויטה" – WERKLEUTE – בגרמניה שהצטרפה ל"שומר הצעיר".

כאן עשיתי לראשונה הכרה עם אותם החברים שאמור הייתי לחיות איתם רוב שנות חיי: עלי כהן, ציפי פרנקל ורב פז. לאחרון קראו אז "דוד" – ONKEL – בגרמנית, בשל התנהגותו השקולה והרצינית שבלטה כנראה על רקע השובבות של חבריו. חברים אלה היו קצת יותר מבוגרים ממני ולא יצרתי אז קשר מיוחד איתם. לכל תנועה היה מועדון משלה ואני האבתי לבלות במועדון של ה"וורקלויטה" – השומר הצעיר. היו שם חברים איתם ניתן לנהל שיחה רצינית או להאזין למוזיקה קלסית. בקיצור אנשים בעלי רמה.

רוב אוכלוסית הוורקדורף היה גר בצריפים קטנים פזורים בחצי קשת סביב הבנין המרכזי בו אני גרתי. היה נעים לעבוד עם צוות גן הירק והמדריך, הולנדי בשנות השלושים לחייו, היה חקלאי מצויין ולמדנו ממנו הרבה. הוא היה נוצרי, כרוב המדריכים, וביתו היה בכפר סמוך למקום ההכשרה.

האביב הגיע. נעים היה לעבוד בחוץ. לא ראינו גרמנים בכלל. אך בכל זאת היינו מודאגים, כי היטלר שלט עתה בכל אירופה החל מהכף הצפונית ועד גבול ספרד. פולין היתה כבר מחולקת בין גרמניה ורוסיה של סטאלין והאיום של פלישה לבריטניה עדיין לא הוסר. אך השקט ששרר אצלנו הופר לפתע.

התאריך הוא ה-20 למרץ. השעה בערך 11 בבוקר. פתאום נשמע צלצול הפעמון שבדרך כלל מופעל רק כדי לקרוא להתחלת או סיומה של העבודה.

חיש מהר נאמר לנו להתאסף בחדר האוכל. לצד הכביש אנו מבחינים במספר אוטובוסים חונים. קצינים גרמנים נראים ליד בנין ההנהלה. כאשר כולנו בחדר האוכל נשמעת הפקודה מפיו של אדם לבוש אזרחית: "הגברים לצד שמאל-הנשים לימין". כולם חוששים מהגרוע ביותר: העברה לאחד ממחנות הריכוז. כעת מודיעים לנו שהמקום יפונה ושעלינו לארוז במהירות את חפצינו. אחר כך נאמר לנו לצאת החוצה ולהסדר בשורות. וכך אנו עומדים בדומיה מוחלטת. מנהל הוורקדורפ, אַבל הרצברג, מנסה להראות לגרמנים מי הבוס כאן, אך עד מהרה גוערים בו הגרמנים ואומרים לו לשתוק. אחר כך מתערב מישהו מהמדריכים ומשוחח זמן־מה עם הגרמנים. לאחר התייעצות קצרה מודיעים הגרמנים שישאירו כ־60 איש במקום כדי לטפל בדברים החיוניים, כגון הרפת ושטחי החקלאות שאי־אפשר להפקיר אותם כך מניה וביה.

על מדריכי הענפים האלה הוטל לבחור כמה מעובדי הענף שלהם. כאשר המדריך שלי – מר סלברקורן – עבר על פני, הוא עצר ובהר בי ואני נצטוויתי, כמו יתר הנבחרים, לצאת מהשורה. הייתי המום לגמרי על היבחרותי. הרי אני סך הכל כמה חודשים בלבד בגן ירק ויש ותיקים ממני בהרבה. אך זה לא היה הזמן לשקוע בהרהורים מסוג זה. חזרנו לחדרינו והשקפנו מהחלונות על הנעשה למטה. כל הנשארים במגרש נעו לעבר האוטובוסים ואחרי כרבע שעה הם נסעו ואנו נשארו עם החרדה הגדולה בקשר לגורלם.

אכלנו ארוחת צהריים מאולתרת וחזרנו לעבודה. אחרי כמה שעות שמענו חדשות טובות. התברר שבהגיעם לאמסטרדם נמסרו כל חברינו לידי של "הועד היהודי", המוסד המייצג את כל יהודי הולנד כלפי הגרמנים, וכולם פוזרו בין משפחות יהודיות בעיר. נשמנו לרווחה! החיים חזרו למסלולם אחרי ההלם הזה. היינו מעתה כמו משפחה גדולה.

סך הכל היתה זאת תקופה די נעימה. בינתיים היו כל מיני שמועות על החזרת כל החברים לוורקדורפ, כי לגרמנים היה ענין רב בכך שעניני יצור מזון ימשיכו לפעול ולהתפתח. לשם כך נמסרה לידי הגרמנים רשימה מדוייקת עם כתובות של כל החברים המפונים מוירינגן. באותם הימים נזרקה באמסטרדם פצצה לתוך מועדון קצינים

גרמניים וכנקמה ערכו הגרמנים מצוד אחרי צעירים יהודים ורבים מחברי הוורקדורפ־שקל היה לאתר אותם הודות לרשימות שקיבלו – נעצרו. כולם הובלו למחנה מאוטהאוזן שבאוסטריה ולאחר זמן לא רב הגיעו משם ההודעות על מותם.

בביקורי באמסטרדם כמה ימים לאחר המצוד שמעתי מדודתי ברני שגם אותי חיפשו בכתובתי הקודמת אצלם, אך דודתי הסבירה לשוטרים שאני נמצא היכן שבאמת הייתי, במחנה ההכשרה שבצפון.

אחר זה הוחלט שעדיף לפנות את ההכשרה מרצון, במקום לחכות עד שיעשו זאת הגרמנים. נפתחו לפני כמה אפשרויות: ללכת להכשרה בודדת אצל איכר, או לעבור למקום הכשרה בדרום הארץ, בו הענף העיקרי היה גן ירק ובו מתחנכים עוד כ־20 נערים, קצת יותר צעירים ממני. באוגוסט בוצע הפינוי מרצון, ואני נסעתי עם עוד שניים, אריך זנדר וארנסט גולגשטיין, דרומה לעיר האודה־Gouda.

חאודה־GOUDA

החברה אליה הגענו היתה שונה מזו שבוורקדורפ. קודם כל כולם היו בני 17-16, כלומר צעירים קצת ממני, וכולם ציונים. הענף היחידי בו עבדו היה גן ירק שהשתרע מאחורי בית האחווה, ששימש בית מגורים לכולם. הבית היה מנוהל על ידי זוג מוכשר ונחמד, משפחת לייטן. הם נעזרו בעוזרת ממוצא הונגרי ושמה מרגיט. מנפרד לייטן היה יהודי גרמני טיפוסי ושימש כמורה ומדריך רוחני. שושנה, אשתו, היתה הולנדיה, בתפקיד של אם הבית. היא היתה חנינית מאד וזמרת טובה.

ארנסט ואני הרגשנו שאנחנו לא מתאימים לחבורת צעירים זאת, וחיפשנו מקומות עבודה וגם מגורים בעיר. את הארוחות אכלנו "בחווה" וכך התוודענו אל כל הצעירים.

חאודה היא עיר יחסית קטנה. מפורסמת בעיקר בגלל הגבינה הצהובה שלה. נמצאה בה קהילה יהודית קטנה עם בית כנסת ובית אבות, עליו ארחיב עוד בהמשך.

שנינו מצאנו עבודה אצל מגדלי פרחים בחממות. במקרה, שני הבוסים היו אחים. האחד גידל פרחים — ואצלו עבדתי — ולשני היתה חנות למכירה. אהבתי את העבודה מאד ובפעם הראשונה בחיי הרווחתי כסף ושלמתי שכר דירה עבור חדר נחמד אצל משפחה יהודית. הייתי חופשי כציפור דרור ועצמאי לגמרי!

המלחמה היתה רחוקה, היטלר התקיף בינתיים את רוסיה ונחל הצלחה

שושנה לייטן

אחרי הצלחה, וזה הדאיג אותנו ביותר. אבל, חוץ מזה החיים נראו יפים. היו אהבות וגם אכזבות, כפי שקורה בגיל 18. אך הידיעות מהורי שנשארו בלייפציג העיבו על הכל. אמי נאלצה לפנות את הדירה שלנו ולעבור לרובע אחר — אמנם מכובד — אך ברובע זה רוכזו עתה כל היהודים. אבי נאסר שוב באשמה כלשהי ונלקח למחנה סקזנהאוזן ליד

ברלין. בשנה זו, 1941, קיבלתי עוד גלויה ממנו ובסוף השנה הודיעה לי אמי שהוא נפטר עקב איזו מחלה מדומה – כפי שהגרמנים נהגו לתאר מעשי רצח שלהם.

בתחילת ינואר 1942 שמעתי שגם אמי נשלחה יחד עם רבים מיהודי לייפציג לריגה. לא שמעתי ממנה עוד.

עד חודש יולי 1942 היה הכל שקט יחסית בהולנד. האנשים התרגלו לכל ההגבלות שהטילו הגרמנים על היהודים. הלכנו עם הטלאי הצהוב, אסור היה להיכנס לכל מיני מקומות ציבוריים. אך פיזית לא נגעו ביהודים. הכל השתנה בבת אחת בקיץ 1942.

לפתע נשלחו אלפי הודעות התייצבות לעבודה בגרמניה, בעיקר לצעירים יהודים. בתחילה לא ידעו איך להתחס לזה. עבודה? אם כן, נראה להם שיהודים יודעים גם לעבוד קשה! כך היו סבורים רבים ונענו לצו. אבל הרוב היה חשדני, היסס, התלבט ולפי האפשרויות, החליט מה לעשות. רבים לא התייצבו והגרמנים מלאו את החסר על ידי מצוד פתאומי או על ידי השלמת המכסה עם יהודים שהיו בהישג ידם, במחנה ווסטרבורק כבר כמה שנים. זה לא נשאר בקריאה חד פעמית. הדבר חזר על עצמו בתדירות הולכת וגוברת. מוקד האירועים היה בעיקר באמסטרדם בה היה הריכוז הגדול ביותר של יהודים.

ניתן היה להשתחרר מחובת ההתייצבות אם עבדת עבודה חיונית או באחד ממוסדות ה"ועד היהודי". לכן מובן שמספר העובדים במוסדות אלה הלך ותפח. כל אלה היו זכאים לקבל את החותמת הנכספת: "משוחרר זמנית משיבוץ במאמץ העבודה". כל מי שלא השיג חותמת זו, היה צפוי להאסר באחד הלילות ולהשלח לווסטרבורק ששימש כמחנה איסוף, ולהשלח מיד, או אחרי פרק זמן קצר, מזרחה ליעד ולגורל בלתי ידוע...

גם אני חשבתי לנכון להשיג חותמת זו ולכן עזבתי את מקום העבודה שלי בחממות הפרחים ועברתי לבית האבות היהודי, שם הועסקתי כחצרן. מדי פעם גם לנתי שם בלילות כי בחודשים אלה נחשבו מוסדות יהודיים בטוחים יותר ממגורים פרטיים.

סך הכל היתה זאת תקופה של אי־ודאות גדולה וכל ערב התחיל בחרדה גדולה בקשר למה עלול להתרחש במשך הלילה או למחרת היום.

פרידה מהולנד

חאודה־GOUDA פברואר 1943.

לא, לא אלך איתם!

שקט לפני סערה שרר, כמו פעמים רבות כבר לפני כן. אלה מבין יהודי המקום שעדיין נותרו, זאת אומרת שעוד לא נאספו על ידי המשטרה כדי להשלח למחנה וסטרבורק־Westerbork התכוננו מבחינה נפשית ומעשית לפעולת צייד מחודשת כל יום. כל אחד פיתח במשך הזמן מעין חוש שישי, דבר שבמקרה זה היה מיותר, היות והיה בטוח כמעט במאה אחוז שחייב לקרות משהו אחרי כשלושה חדשים של שקט.

במה שנוגע לי, התלבטתי בין שתי החלטות. האם עלי להמשיך לעבוד ולגור בבית האבות שבו עבדתי ושלמעשה הגן עלי מעצם היותי שם, או האם עלי לשוב ולחזור לחדר השכור שלי ברחוב סופיה ולהמתין שם לבאות עד להתבהרות המצב. היה ברור שבסוף אהיה גם אני במחנה כלשהו.

כאמור, בית האבות, כמוסד יהודי, ציבורי, מוכר, נהנה כל הזמן מחסינות מסוימת כמה שנוגע למשלוחים למחנה. אך ידענו שבקרוב יקיץ הקץ על חסינות זו כפי שקרה במקומות אחרים.

קשה היה להחליט מה טוב יותר. עלי להודות, פחדתי לא מעט שגם עלי נגזר ללכת יום אחד בדרך שאלפים לפני כבר הלכו בה. אך פה התעורר בי משהו, ואינני יודע אם זה טוב או רע, אך התנסיתי בזה כבר מקודם, אמנם במצבים הרבה פחות רציניים. ברגע שאני שייך לקבוצה מסוימת של אנשים, ורוצים לכפות עלי משהו, ראשית, אני מתנגד לכך. ייתכן שאחר כך אני משתכנע, אך התגובה הראשונה היא התנגדות. במקרה הנוכחי היתה זאת התנגדות בריאה, לפי דעתי. בשום אופן לא רציתי להגיע לפולין ויהי מה! המחשבה הזאת לא עזבה אותי עוד לאחר שפעם אחת נכנסה למוחי. התפללתי: אלי, עשה משהו כדי שלא אשלח גם אני. בענין

ביצוע המשאלה סמכתי בתמימות על בוראי, שעד כה שמר עלי היטב. כי התברר לי לא מזמן שעל ידי מקרה בלתי מוסבר לא הופיע שמי ברשימת היהודים במשטרה באודסה. זה היה דבר שלא ניתן היה להשיג, לא על ידי מתן שוחד של כסף, יהלומים או פרוטקציה. זכיתי לכך על ידי איזה מקרה מוזר ובלתי הגיוני. פירוש הדבר היה שלמעשה לא היה לי ממה לחשוש לעת עתה, אך בכל זאת הייתי בסכנה במקרה ויתפסו אותי בזמן שיעבירו את בית האבות כולו למחנה, בלי לבדוק מי ומי בין העובדים שם.

חוץ מזה היתה תמיד סכנה להיתפס בצייד ברחוב, היות והלכתי כמו כולם עם הטלאי הצהוב על החזה (מגן דוד צהוב ובתוכו המילה יהודי). נשארה עוד הסכנה של צייד לילי, כשמשטרה עוברת בכל בתי היהודים. גרתי בתוך בית כזה. לכן לא היתה לי סיבה מיוחדת לשמוח בגלל ההשמטה של שמי במשטרה. לבסוף החלטתי להשאיר ביום בבית הזקנים ולעבוד, כי היתה זו הדרך הטובה ביותר להעביר את הזמן ולא לחשוב יותר מדי על מה שעלול לקרות. בלילות לנתי בחדרי השכור מחוץ למוסד. עד כה לנתי במוסד וזאת בעיקר בגלל החורף. חדרי היה מרוחק משם כחצי שעה הליכה, לכן אמרתי לעצמי: נמתין, נמתין למה שיקרה! אך לאחר זמן מה עלתה לי ההמתנה על העצבים. חשבתי: אל תשב כך באפס מעשה ותסמוך על אלוהים, או על מזלך בלבד. לא, קח את גורלך בידיים ותנסה לכוון את הענינים לפי רצונך, עד כמה שהדבר ניתן. אז התחלתי לחלום. היה זה בערבי פברואר כאשר הייתי חופשי מתורנות ערב, וניסיתי לתאר לעצמי עד כמה נעים צריך להיות – כן נעים, מילה יותר קולעת לא מצאתי – לו הייתי עכשיו בארץ אחרת, ניטרלית, חופשית, חי ללא הפחדים התמידיים.

אך התברר שלא היה זה חלום לגמרי דמיוני. כי יום אחד קיבלה מנהלת הבית גלויה ממכרים שהגיעו זה עתה לשוויצריה. כאשר היא הקריאה את תוכן הגלויה, היתה לי הרגשה כאילו אנשים שלחו הודעה מהירח. זה היה הרושם הראשון. אחר כך התחלתי להרהר איך הם הצליחו להגיע בזמנים כאלה מהולנד לשוויצריה? בוודאי שזה עלה כסף רב ונוסף לכך התבצע

על ידי קשרים טובים עם האנשים הנכונים. בשביל מבצע כזה לא מספיק להיות בן 19 עם רצון חזק לא ליפול לידי הגרמנים. כמה שעות פנויות שקעתי במחשבות מתוקות שאולי גם אני אצליח במבצע כזה, ואיך זה לטייל באמצע המלחמה בעיר כלשהי בשוויץ. אך עד מהרה חזרתי להיות מציאותי. מאין אקח את הכסף ואיפה אמצא את האנשים המסויימים האלה? לא, אמרתי לעצמי בהרגשת חדלון, כנראה נגזר עלי בכל זאת לחלק את גורלי עם כל יתר היהודים. ובימים שלאחר מכן הייתי די מצוברח, קל וחומר כאשר שמעתי דרך לילו שפיגל, מנהלת משק הבית במוסד, שידעה תמיד את כל החדשות, שגם חברתה עדינה, ביחד עם מספר חברים, הגיעה לשוויצריה. הדבר הזה הקפיץ אותי ממקומי. לכל הרוחות, כל אחד מצליח להגיע לשוויצריה, אמרתי בליבי. נוסף לכל לא מזמן הגיע לשם חבר שלי, גינטר וולף, איתו עשיתי את טיול האופניים לבלגיה לפני כמה שנים.

אחר כך איש נוסף הגיע לשוויצריה, מדריך מההכשרה בחאודה, ואז שאלתי את עצמי, מדוע לא אוכל לעשות כמוהם? לשמחתי קבלתי בימים אלה רשיון נסיעה לאמסטרדם למשך יומיים. כן, הגיעו "זמנים טובים". על מנת לעזוב את מקום המגורים הקבוע היה צורך ברשיון תנועה. שמחתי לקראת הנסיעה ועזיבת עיר השדה הקטנה, אפילו רק לתקופה קצרה. תיכננתי לנסוע בשבת ולחזור ביום א' בערב.

לילו, שהיתה גם חברה בתנועת "החלוץ", נתנה לי מכתב שהיה עלי למסור לחבר מסוים באמסטרדם. אני מציין בכוונה את ענין המכתב, כי כפי שהתברר יותר מאוחר, היה זה ההתחלה של המסע הגדול אל החופש. איך אומרים? "צעד קטן – ותוצאה גורלית"!

הרחוב שבו הייתי אמור למסור את המכתב, שמו טולסטרטט־TOLSTRAAT, היה חלק מרובע שבו גרו יהודים רבים. נבנה בשנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה, לא יפה ולא מכוער, למעשה ללא סגנון או משהו אופייני. כאשר הגעתי לבית צלצלתי בפעמון, עבר זמן מה עד שפתחו לי, דבר שכיח בימים טרופים אלה בבתים של יהודים. בטרם יפתח מישהו את דלת ביתו הוא יברוק היטב אם המצלצל לא המשטרה הגרמנית במדיה הירוקים. אמסטרדם היתה בתקופה זו ממש מוקד של פורענות. ערב ערב נאספו מאות יהודים לפי רשימה זו או אחרת. אנשים שחיו חודשים בבטחון יחסי שלא יישלחו לווסטרבורק, בזכות החותמת המיוחדת בתעודת הזהות

שלהם, נלקחו לילה אחד ונשלחו למחנה, כי הוכרז לפתע על ביטול תוקפה של החותמת המסוימת. צייד אנשים פתאומי ברחוב, חוקים חדשים, כל דבר אפשרי או בלתי אפשרי יכול היה לקרות באמסטרדם שבה היה הריכוז הגדול ביותר של אוכלוסיה יהודית. איש לא היה בטוח בלכתו למיטה, האם יתנו לו לישון בשקט עד לבוקר. אנשים שהתהלכו והיו בטוחים שלהם לא יקרה דבר, כי החותמת שלהם מבטיחה בטחון רב, מצאו את עצמם לעיתים יומיים מאוחר יותר כבר במחנה ווסטרבורק, וביקשו מקרוביהם או מכריהם לשלוח חבילות מזון. אני אישית הייתי מאושר לחיות כל אותו זמן רחוק מן התופת הזו, ולשמוע על המצב הנוראי הזה רק על ידי סיפורים של עדי ראיה שהגיעו לעיירת השדה השקטה שלנו.

ובכן, הגעתי לבית מסוים, ששמו "בית החלוץ" ולאחר שעליתי במדרגות תלולות הולנדיות טיפוסיות, נתקלתי דווקא באיש מההכשרה שלנו בצפון הולנד, הוורקדורף... ושמו קורט הנמן.

מאז חיסול ההכשרה – כשרוב אנשיה הובלו לאמסטרדם והיתר התפזרו אחר כך על פני הולנד (ואני הגעתי כך לחאודה) – לא ראיתיו עוד. לאחר כמה מילים של היכרות מחודשת סיפרתי לו על אודותי, ונתתי לו את המכתב בשביל המכר של לילו שאמור היה להמצא באותו בית. קורט הוביל אותי לחדר שבו שכב בחור במיטה עם צהבת. כך עשיתי הכרה עם הרלד סימון שנקרא כעת הנק.

ידעתי רק שהוא חבר שחי עם ניירות מזויפים וזה בדיוק נושא שמאד עניין אותי. על שאלותי השונות לא ענה כל כך ברצון, והבנתי שזהו נושא

קורט הנמן

שאסור לשאול עליו יותר מדי. לכן סיפרתי קצת על חאודה ועל לילו ושאלתיו אם יוכל לייעץ לי בקשר לשם מזויף וניירות נוצריים. הוא הביט עלי במבט בוחן ואמר: עליך לדבר על כך עם קורט הנמן – KURT HANNEMANN ובוזה הסתפק. נפרדתי ממנו, לקחתי מכתב תשובה ללילו והלכתי לחדר אחר, מלא אנשים בגילוי ושם מצאתי את קורט. בתוך הקהל הבחנתי במכרים כגון: לורה סיקינד – LORE SIESKIND מהוורקדורף, ולודי גולדויין – LUDI

GOLDWEIN מאמסטרדם, שהכרתי מהתקופה בה היית בתנועת מכבי הצעיר. ביקשתי מקורט לצאת לרגע ושאלתי אותו אותן שאלות ששאלתי את הרלד מקורט. עד היום אני זוכר שהוא רק הקשיב ובקושי ענה. בכלל תגובתו לא היתה מעוררת ביותר. לא הייתי גם בטוח אם הקשיב לי ממש בתשומת לב. אבל יותר מאוחר התברר לי שכך הוא היה תמיד, ורושם זה הוא עשה גם על אחרים. בכל אופן הוא שאל אותי כמה דברים טכניים והבטיח לי שעוד אשמע ממנו. בזה היה עלי להסתפק, בסך הכל לא הרבה. את המשך היום ביליתי אצל קרובי ועם חברי היחיד שנותר מהכיתה בבית הספר, הנס בלומנדל.

כך גם עבר היום הבא, יום א', ובהרגשת הקלה נשמתי לרווחה לאחר שהרכבת עזבה את אמסטרדם.

חזרתי לעבודתי השגרתית בבית האבות וזה גרם לכך שלא הרהרתי יותר מדי. הכל היה כעת שקט. נעשיתי יותר אופטימי ולא חשתי סכנה מיידית אורבת. שמעתי בינתיים על עוד מכרים שנעלמו מן האופק — צללו לתוך חיי מחתרת — וכמו כן שמעתי על אחרים שנעלמו כבר מזמן ושוב הזכירו את שמם, אך הפעם משום שנתגלו ונתפסו על ידי המשטרה. זה היה, לצערי, דבר שקרה לעיתים קרובות ונתן לי חומר רב למחשבה, ולכן לא יכולתי להחליט באיזו דרך ללכת. נזכרתי בביקורי באמסטרדם ובכך שמאז לא שמעתי דבר מקורט. גם נודע לי על מכר שנתפס. הרגשתי את עצמי מאושר שאני עדיין יכול להמשיך בחיים החוקיים שלי.

אך איש לא שכח אותי ובעיקר לא קורט הנמן!

ערב אחד באמצע ניקוי סירים במטבח, ראיתי שמישהו קרא ללילו החוצה לפרוזדור. משום מה היתה לי הרגשה שזהו שוב המבקר המסתורי שלא פעם הופיע, ואולי גם יביא לי איזושהי בשורה. ובאמת, לילו חזרה עד מהרה וקראה לי לצאת אליו. עמדתי מול בחור בלונדיני, טפוס ארי, כפי שזה היה נקרא אז, ממוצע קומה. ובאמת זה היה הוא שביקר כבר מספר פעמים את לילו. נכנסנו ישר לשיחה עניינית על הפרטים האישיים שלי ובסוף שאל — באם אהיה מסוגל לשלם תשלום כלשהו עבור תעודת זהות מזויפת. עניתי לו שאני בטוח שדודי באמסטרדם יהיה מוכן לשלם זאת, והוא — נורברט קליין-NORBERT KLEIN שמו — רשם הכל בצורה קפדנית. לאחר מכן נפרדנו כי כפי הנראה הוא מיהר לחזור לאמסטרדם.

נורברט קליין

רציתי לקפוץ משמחה! תוכניתי קרמה עור וגידים!
היה זה מספיק כנראה, שקורט הנמן מקשיב רק
בחצי אוזן כביכול, כדי שהעניינים יתחילו לזוז.
בזמן האחרון כמעט לא חשבתי על התכנית של
ירידה למחתרת. הרי ציינתי כבר, שקט שרר כבר
תקופה די ארוכה בחאודה, יותר מדי שקט!

הקפיצה אל תוך הבלתי-נודע היתה זו הרגשה
שקשה לתאר אותה, ללכת בפעם הראשונה, לאחר תקופה ארוכה, בלי
הטלאי הצהוב על החזה. היה זה בשעות הבוקר המוקדמות, ולמזלי, רק
מספר פועלים שהיו בדרכם לעבודה נראו ברחוב. המקום הריק על מעילי
משך, כך היה נדמה לי, את עיני כל האנשים שהלכו מולי. כך, אמרתי
לעצמי, צריך להרגיש כן-אדם שבפעם הראשונה בחייו ביצע פשע.
הגעתי לתחנת הרכבת של חאודה, למעשה היה זה מקום בו ארבה לי
סכנה ממשית, היות ועל פי רוב הסתובבו בו שומרים גרמניים או משתפי
פעולה הולנדיים. בקלות יכול היה אחד מהם להכיר אותי. אך הגעתי
באין מפריע לרציף ולרכבת שהגיעה לאחר זמן. למרות שאהבתי את העיר
הנחמדה ששהייתי בה קרוב לשנתיים, נשמתי כעת לרווחה לאחר שהרכבת
עזבה את התחנה. עוד מבט עצוב אל הנוף המוכר וכבר אנו מחוץ לשטח
הבנוי, ולידי חולפים שדות פוריים ושטחים חרושים שבאחדים מהם אפשר
כבר להבחין בנביטת הזריעה החדשה.

אם להסתכל במבט לאחור, אפשר לומר שמאז פגישתי הראשונה עם
נורברט המאורעות רדפו במהירות, זה אחר זה.

היה זה בתחילת חודש מרס כאשר נורברט הופיע שנית בבית האבות,
והביא לי את תעודת הזהות החדשה – המזוייפת – שלי. מאד משונה
נראה היה לי הדבר. שם אחר, אני צעיר בשנה וחצי ומקצועי בנאי. הדבר
היחיד שהייתי צריך ללמוד היה לחקות את חתימת שמו של בעליו המקורי
של התעודה. בנוסף לזה נתן לי נורברט עוד רשיון נסיעה ברכבת למשך
4 שבועות כדי שבמקרה של סכנה, אוכל להסתלק עוד כיהודי לכיוון
אמסטרדם. הוא אמר לי שבמקרה שיקרה משהו בחאודה, וכל יום היה צפוי
משהו, עלי להתיצב בבית-החלון בטולסטראט באמסטרדם ושם יטפלו

בי. כל זה נשמע לא רע. צריך היה רק להזהר בחאודה, כדי לא להיתפס בפעולות פתע של המשטרה נגד בית האבות.

חשבתי לנכון לא להמשיך לעבוד עוד שם והודעתי על כך. היתה לי הרגשת־מה של בוגד שנוטש את המערכה, אבל הסברתי לכולם שאין לי חשק להגיע למחנה וסטרבורק. בינתיים היה ידוע שהודות לקשרים סמויים בין מנהלת המוסד והמשטרה, נקבל התרעה על כל פעולה נגד המוסד, כחצי שעה לפני תחילתה. כך שכל אחד שירצה להסתלק בעוד מועד, יוכל לעשות זאת. למעשה מכל 12 העובדים היו רק שלושה המעוניינים לברוח.

בכל חודש מרס עבדתי אצל משפחה חצי יהודית בקרבת מקום המגורים שלי. לאחר שנסתיימה העבודה שם – נקיון כללי לקראת פסחא ופסח – התחלתי שוב לעבוד חצאי ימים בבית הזקנים, כי היה שם מחסור חמור בכח אדם, היות ומספר עובדים נעלמו בינתיים כליל. החל מה־3 לאפריל עבדתי שוב יום שלם, אך במשך כל היום הייתי בכוננות מתמדת. בכל צלצול פעמון, נבדק קודם מי העומד בפתח. ענין פינוי המוסד עמד באוויר, כי בינתיים חוסלו כבר כל המוסדות הדומים בערים הקרובות, ומלבד באמסטרדם היה קיים רק עוד המוסד שלנו. גם השילטונות היהודיים בעיר הכריזו שאנו "בתור" בקרוב וחישי מהר הדברים התאמתו.

היה זה ה־9 לאפריל, ערב שבת. השעה חמש וחצי. כל העובדים מסובים במטבח לארוחת הערב, כאשר המנהלת נכנסה והודיעה שבעוד חצי שעה תתחיל פעולת הפינוי של בית האבות. אני שמעתי את ההודעה אך לא הגבתי מיד והמשכתי לאכול את מרק העוף המצויין. אחר כך חדרה להכרתי חומרת הידיעה ועם ההרגשה המוכרת לי בקיבה שאני תמיד מקבל במקרה של בהלה, קמתי על רגליי. כולם היו מאד נרגשים. רצתי למלתחה ולקחתי את מעילי, ולא שקטתי עד שהייתי במרחק כמה מאות מטרים מן הבית. רק אחר כך הצטערתי שמרוב בהלה לא נפרדתי מהמנהלת.

חזרתי לחדרי השכור ובהיסח דעת נסיתי משהו לאכול. אחר כך חשבתי לצאת כדי להודיע מה המצב בעיר, ואז שמעתי שאצל שכנים יהודיים באותו רחוב כבר מצלצלים אנשי משטרה. באותו רגע לא ידעתי מה עלי לעשות.

מחשבה אחת הבזיקה בראשי: החוצה, להתרחק כמה שיותר מהבית! סיכמתי כמה דברים במהירות עם בעל הבית שלי, יהודי נשוי עם אשה נוצרית ולכן משוחרר מכל הצרות של יהודי מן "המנין". עזבתי את הבית

דרך הדלת האחורית כך שלא הצטרכתי ללכת ברחוב. באופן אינסטינקטיבי כיסיתי עם איזה תיק את הטלאי הצהוב. עדיין לא היה לי האומץ להוריד אותו לגמרי. אינני זוכר עוד היכן ביליתי את חצי השעה לאחר מכן, כנראה הסתובבתי קצת מחוץ לשטח הבנוי. באתי בטענות לעצמי על שלא דאגתי בעוד מועד למקום מחבוא ארעי. מצבי היה ביש. השעה שמונה התקרבה, פירוש הדבר לגבי יהודי, שאחרי מועד זה אסור לו להמצא מחוץ לביתו. ואני בינתיים מסתובב בחוץ. למרבה המזל הביש שלי, עדיין לא היה מספיק חושך. היתה זו שעת דמדומים בלבד ולא יכולתי להמשיך לשוטט כך. בסוף צץ לי רעיון לבקר פועל איתו עבדתי די הרבה זמן במשתלה, בתקופה שלפני בית האבות.

הוא ישב עם משפחתו וניסיתי את מזלי. בתחילה דיברנו על דא ועל הא, וכאשר הגעתי למטרת ביקורי, שתקו כולם מתוך מבוכה. האב לא הסכים שאשאר אצלם – בסך הכל מדובר היה על פרק זמן של שעה עד שעה וחצי. האישה והבת ניסו לשנות את דעת האב לטובתי והבן – כלומר מכרי – עמד באמצע ולא ידע מה לעשות עם עצמו. ואני עומד שם עם ההרגשה המייאשת שרק מעט פעמים בחיי הכרתי.

מה לעשות? השעה היתה שמונה ורבע ואין לי לאן ללכת! כמה קל היה למישהו שמעונין להסגיר אותי להבחיו בי ברחוב למרות הטלאי המכוסה. היה זה דבר קל שבקלים להכיר את היהודים המעטים שנותרו עדיין בחאודה. אך לפתע, כאשר שוב שוטטתי בחוץ נזכרתי בעוד כתובת והיא של האיש שאצלו קניתי מדי פעם חמאה וגבינה בשוק השחור. ביתו לא היה רחוק. לאחר שבדקתי שאין אצלו לקוחות, נכנסתי וסיפרתי לו על מצוקתי. הוא הבין היטב את כל הענין והרשה לי להשאר אצלו. הוא לקח פנס נפט והוביל אותי לאיזה מחסן שם יכולתי לבלות את הזמן. נשמתי לרווחה. פה הייתי בטוח בינתיים.

הזמן זחל לאט לאט, לפעמים בא לקוח ואני שמעתי את הקולות השונים מעבר לקיר. לפתע התקרב לכיוון שלי אחד הלקוחות והחל להאיר עם פנסו קרוב למקום מושבי. אני נבהלתי, אך האיש הסתלק עד מהרה. בסוף ירדה החשכה הגואלת והחלטתי לצאת. בעל הבית אמנם הציע לי להשאר כל הלילה, אך הודיתי לו ואמרתי שעוד לא החלטתי איפה ללון. כאות תודה נתתי לו כמה סיגריות ונפרדתי ממנו. עברתי אל הצד

האחורי של דירתי כדי לראות לפי סימן מוסכם מראש עם בעל הבית, האם המשטרה חיפשה אותי.

שמחתי שדלת המרפסת היתה סגורה, כלומר, איש לא חיפש אותי. אם כן הייתי בינתיים מחוץ לסכנה, והחלטתי לישון בלילה במיטתי. לא היתה זאת שינה שקטה לגמרי כי תמיד נשאר הסיכון שיבואו באמצע הלילה לחפש אנשים.

אך דבר לא אירע. התעוררתי בבוקר והלכתי מיד העירה כדי לשמוע פרטים על המתרחש בליל אמש. מה ששמעתי עלה על כל המשוער. לקחו למעשה את כל היהודים חוץ מאלה שחיו בנישואי תערובת, כמו בעל הבית שלי, ועוד כמה משפחות שנשכחו משום מה. רבים בירכו אותי על מזלי. סביב בית האבות הוצבו שומרים ועדי ראייה סיפרו לי על המחזות הנוגעים ללב שהתרחשו בעת הפינוי. רק עוד אחד העובדים מלבדי היה בין הבורחים. מעתה הייתי מחוסר עבודה. איכשהו ביליתי את הימים לאחר מכן.

ישנתי עד מאוחר בבוקר, אכלתי בנחת, עסקתי בקניות ועזרתי קצת לראש הקהילה שעוד מילא את תפקידו, ליד הטלפון. עד שבא אותו יום שבו חזרתי לפנות ערב הביתה ולקחתי את העיתון מתוך תיבת הדואר. באותיות קידוש לבנה התפרסם שם הצו החדש המיועד ליהודים בערי השדה. הוכרו שם על פינוי כללי של כל מחוזות הולנד מיהודים. עד ל-23 באפריל על כל היהודים להתייצב, כלומר במשך 6 הימים הבאים, במחנה ששמו פיכט-Vucht, הנמצא ברום הולנד.

שוב גרמה לי קריאת ההודעה האיומה הזו להרגשה המוזרה בקיבה, ולמרות שכל זה היה צפוי, נדהמו כולם, כי איש לא ציפה לגזירה זו לפני חודש מאי.

אם כן, הגיעה שעת ההכרעה, יותר מוקדם מן הצפוי. הצוו יצא בשבת ועד ליום שישי הבא, מועד הפינוי, נותרו שישה ימים בלבד. קבעתי לעצמי לא לחכות עד ליום האחרון אלא לעזוב את חאודה, בצורה זו או אחרת, עד יום שלישי.

באותו יום שלישי עמדתי בבוקר בחדרי הנחמד שטוף השמש האביבית, חפצי ארוזים פחות או יותר, ביד ימין תעודת זהות מזויפת וביד שמאל התעודה האמיתית שלי, עם האות "יי" המודפסת עליה, כלומר יהודי.

הרגשתי את גודל השעה ואת כובד ההחלטה. במה לבחור? האם להמשיך כיהודי עם הנימוק המרגיע במידת מה: מה שיקרה לכולם, יקרה גם לי. עם הרגשת השותפות החמימה להיות חלק מהמון גדול, או לבחור בדרך בלתי ידועה, מלאת סכנות, בודד, או אולי עם כמה שותפים, בשחיה נגד הזרם, ואולי, אולי על ידי כך גם לזכות בחופש?

היו שיקולים להנה ולהנה, וביאוש ציפיתי לאיזה אות שיבוא מאיין שהוא וירמוז לי באיזו דרך ללכת. בסוף החלטתי בעד חיי מחתרת. יהיה מה שיהיה! אם לא אצליח, תהיה לי לפחות הנחמה שניסיתי הכל כדי להמלט מן הגזירה! נפרדתי מבעל הבית ונתתי לו הוראות אחרונות מה לעשות עם חפציי. צעדתי בלב פועם, עם תיק בלבד, אשר שוב הסתיר את מקום הטלאי, שהפעם כבר לא היה עלי, דרך רחובות האודה אל תחנת הרכבת.

שוב נאלצתי להמתין פרק זמן, שבו סבלתי מהזיות על אנשי משטרה בלבוש אזרחי, עד שהרכבת מהעיר האג נכנסה לתחנה, ורק נשמתי קצת כאשר עזבנו במהירות את תחום העיר האודה.

בלי הטלאי הרגשתי את עצמי כבר יותר חופשי, אבל בסך הכל הייתי מלא פחדים במחשבה על ביקורת פתאומית. שיננתי לעצמי פעמים אין ספור את סיפור זהותי החדשה, אך כל פעם ראיתי את עצמי בכל זאת נכשל במשהו — ועצור בידי הגסטפו.

סוף סוף הגעתי בשעה 8.30 לאמסטרדם. נסעתי בחשמלית אל דירתו של הנמן. הוא עוד שכב במיטה ונתן לי להמתין זמן מה. אחר כך אמר לי לבוא לבית שבו המשרדים של ההכשרה המקצועית.

היות ונשאר זמן, הלכתי לבקר את קרובי. אלה פתחו עיניים כאשר הופעתי בתור גוי גמור. הם לא ידעו האם להעריך אותי או לנזוף בי? אחר כך נסעתי למרכז העיר, לאותו בית שבו הייתי צריך לפגוש את הנמן. שם שררה פעילות קדחנית. צעירים כמוני, מי בתור יהודי ומי כמוני בתור נוצרי, נכנסו ויצאו שם. פגשתי חברים מההכשרה בוורקדורף שמזמן לא ראיתי. הזמן עבר תוך כדי פטפוטים, והחלפת אינפורמציה על דא ועל הא. שם גם פגשתי חבר לעבודה מחאודה, מרסל לייזר, שאף הוא ברח מהמוסד, בטרם פינו אותו הגרמנים.

רק בשעה 14.00 יכולתי לפגוש את הנמן, ולאט תפסתי, לאיזה תפקיד מרכזי בענייני המחתרת הוא הגיע. זכרתי אותו מההכשרה בתור בחור

אינטליגנטי, על פי רוב בעל פנים רציניים עצובים קצת, ואיטי בדיבורו. לא יכולתי מיד לקשר את הדמות הזאת עם תפקיד מרכזי של חיי מחתרת, כי הוא עשה עלי רושם כאילו הוא רחוק מלהיות אדם תכליתי. אך כנראה שטעיתי. הוא סיפר לי שחשב אותי כבר כאבוד, היות ולא שמע ממני דבר זמן רב. שליח שהיה בחאודה אמור היה למסור לי לבוא לאמסטרדם, ולא להסתכן ולחכות עד לסוף. אך למעשה לא הגיע אלי איש.

בכל אופן היתה להם כרגע המון עבודה בעקבות הצוו החדש, והוא לא ידע מה לעשות איתי, אפילו מקום לינה לא יכול היה להציע לי. אולי יידע משהו בערב, אמר, ושאחזור עוד פעם בשעה 19.00. אך גם אז לא יכול היה לומר לי משהו ברור, ולכן החלטתי לחפש בעצמי מקום לינה. נדברנו להפגש שוב למחרת בבוקר. קרובי לא הסכימו שאשאר איתם בלילה, ובסוף החלטתי, מלא כעס על כל אי-הסדר הזה, לחזור ללון בחאודה בחדרי הישן.

וכך גם עשיתי. בדיוק בשעה 11.00 בלילה צלצלתי בפעמון דירתי. בעל הבית שפתח, נבהל כשראה אותי עומד לפני הדלת. הבטחתי לו להסתלק בבוקר מוקדם. אני הבנתי את כעסו, וגם את סירוב קרובי. אנשים שהצליחו עד כה – אפריל 1943 – להחזיק את עצמם עוד איך שהוא מעל פני המים, פחדו להסתכן על-ידי נתינת מחסה, ולו אף ללילה אחד, למישהו בלתי חוקי. הרי במקרה של ביקורת פתע בלילה, היו תופסים אותי וגם אוסרים את בעל הבית. ישנתי שינה טרופה במיטתי בחדר שבו שרר כבר אי-סדר מוחלט.

למחרת, שוב דרך העינויים לתחנת הרכבת (הרי בחאודה היתה סכנה שיכירו אותי, כי חייתי שם כמעט שנתיים) והפעם נאלצתי להמתין לרכבת חצי שעה, כי טעיתי בלוח הזמנים.

בשעות הצהריים דיברתי שוב עם הנמן. הוא מסר לי פתק ועליו כתובת מסוימת, אך לא ידע אם יקבלו אותי שם. בדרך לשם חשבתי רק: אני חייב היום למצוא משהו! כי לא יכולתי לחזור בערב על אותו התרגיל של אמש.

הפעם האיר לי המזל פנים. אשה נחמדה בשנות השלושים המאוחרות פתחה לי את הדלת, ולאחר משא ומתן קצר ביותר סיימנו הכל. כעת כבר ירד מליבי משא כבר. לפחות ידעתי איפה אלון הלילה. למעשה התכוננתי

להשאר שם רק מספר ימים, כי הנמנן הבטיח לי למצוא מקום באיזור כפרי מחוץ לעיר.

נכנסתי בשעות אחר הצהריים לתוך חדר קטן מתחת לגג, שעלי לחלק עם סטודנט שאף הוא הסתתר. כאמור, מדובר היה בשעות של מספר ימים, אך הימים נהפכו לשבועות והשבועות לחודשים. החלה תקופה של חיי מחתרת. בתחילה ללא תוכן, אחר כך מלאת אירועים ואפילו בסוף די פרודוקטיבית, היות ומצאתי תעסוקה מועילה בתוך הארגון המחתרתי ההולך ומתפתח.

גברת היימן, בעלת הבית, היתה גרמניה נוצריה, נשואה ליהודי, קומונוסט מושבע, שנאסר מיד עם עלות הנאצים לשלטון וישב מאז במחנות ריכוז שונים. האישה עם שני ילדיה, דיטר וסוניה, היגרה לאמסטרדם ועמלה שם קשה לפרנס את המשפחה.

בעבור המגורים והארוחות שילמתי במקום מחבואי החדש, שלושה גולדן ליום והיתה זו תוספת רצינית להכנסת המשפחה. בסך הכל חייתי מעתה בתוך אווירה משפחתית חמה ונעימה.

השבועיים הראשונים היו עבורי מבחן עצבים קשה. כמעט ולא היה לי האומץ לצאת החוצה יותר משעתיים רצופות. היתה לי הרגשה כאילו כל אחד מסתכל עלי ועל המקום שבו היה, במשך חודשים רבים, הטלאי-הצהוב. לא העזתי בכלל לחשוב על יציאה מהבית בערב, אחרי השעה 20.00 (שעת העוצר ליהודים). על השימוש בחשמלית וביקור בקולנוע לא חלמתי אפילו. אך לאט לאט התרגלתי למצבי החדש, להתנהג כלא-יהודי.

התחלתי להסתובב ביתר חופשיות ברחובות העיר, ביקרתי בקונצרטים, נכנסתי לחנויות בכל שעה שרציתי (כל אלה דברים אסורים על היהודים), ובמהרה התנועעתי כאחד שלא נשא מימיו טלאי על חזהו.

באו חודשים שלגבי המאורעות מסביבי, הייתי יותר צופה מאשר משתתף פעיל. אני ראיתי מקרוב את

משפחת היימן

ההכנות, הכשלוניות וההצלחות של משלוחים של חברים במסווה של פועלים הולנדים נוצריים, לגרמניה או לצרפת. הנמך עצמו נאלץ לדרת למחתרת, וקורט ריילינגר-KURT REILINGER ששמו במחתרת נהפך לננו-NANNO, לקח לידי את המושכות בארגון המחתרת ביחד עם לורה דורלכר-LORE DURLACHER, שניהם יוצאי ה"וורקדורפ".

המצב באמסטרדם נעשה קשה ללא נשוא כלפי היהודים המעטים שנותרו עוד. רבים שעד כה היו "משוחררים מעבודה במזרח" נאלצו אף הם ללכת בדרך המוכרת: וסטרכורק – פולין. היות ורבים ניסו להסתתר ולא נענו לצווים, ערכו הגרמנים מצוד בקנה מידה רחב, כמו המצוד הגדול ברובע הדרומי והמזרחי של אמסטרדם, שבו היו בעבר ריכוזים גדולים של יהודים.

באותו בוקר של המצוד – ה-20 ליוני – התעוררתי בשעה ארבע בבוקר על ידי רמקולים צורחים, המופעלים מתוך מכוניות משטרה גרמניות.

קצת אחרי זה החלה הסריקה מבית לבית. שוטרים צלצלו בכל דירה, בדקו תעודות זהות וחיפשו חפצים אסורים. חברי לחדר ואני ישבנו רועדים וקשובים למתרחש קומה אחת מתחתינו, אך בעלת הבית שלנו הצליחה להפטר מן השוטרים מהר, הודות לדרכון הגרמני שלה. יותר מאוחר יצאתי לראות את המתרחש בחוץ ועברתי ליד מקומות שם רוכזו כל האנשים שנתפסו, טרם הובלו בחשמליות לתחנת הרכבת.

אחרי זה באה תקופה שבה הייתי יותר פעיל ועזרתי עד כמה שניתן הדבר בשליחויות שונות בתוך הארגון. קרובי גם הם ירדו למחתרת אחרי לבטים רבים. יום שחור משחור בא כאשר נודע שגדעון דרך-GIDEON DRACH – ונורברט קליין (אותו נורברט שלראשונה יצר מגע איתי באודה) נאסרו. כל זה קרה בדיוק כאשר קורט ריילינגר יצא עם עוד חבר לצרפת כדי לבחון דרך מילוט לשוויץ. מאותו חבר נתקבלה, כעבור שלושה שבועות, גלויה מציריך. במשך אותה תקופה נשארה רק לורה דורלכר על משמרתה כדי להמשיך את העבודה הרבה. אני השתדלתי לעזור לה כמיטב יכולתי, עד לאותו יום

קורט ריילינגר

גדעון דרך

גורלי — ה-5 בספטמבר 1943 — שבו הסתיימה האידייליה במחבואי, אצל משפחת היימן. הדבר התרחש כך: הקרובים שלי נאלצו לפתע לעזוב למספר ימים את מחבואם, כי בעלת הבית שלהם נעשתה, עקב המאורעות בעיר, עצבנית וביקשה מהם לצאת לתקופה קצרה. קרובי, אובדי עצות לגמרי, לא ידעו מה לעשות וביאושם פנו לכתובת היחידה — כתובתי — שנתתי להם פעם כדי להשתמש בה אך

ורק בשעת חירום חמורה. כל זה קרה בשבת. כולנו ישכנו מסוכים לארוחת ערב כאשר צלצל פעמון הדלת וקרובי עם ילדתם הקטנה עמדו לפני הדלת. הם בקשו שבעלת הבית תרשה להם להשאר רק כלילה בביתה. אני בקושי שכנעתי את גברת היימן להסכים לכך, היות ובמקרה שני ילדיה היו מחוץ לעיר ולכן היה מקום להלין את קרובי.

עוד באותו ערב נסעתי כדי למצוא מקום לינה ללילה הבא, אך לא הצלחתי. הדבר חזר על עצמו למחרת היום. במשך כל היום רכבתי על אופניי לכל מיני כתובות, אך לשווא! בערך בשעה שלוש אחר הצהריים חזרתי הביתה כדי לאכול משהו ואחר כך שוב לצאת לדרך. ברגע שהתכוננתי לצאת, צלצל פעמון הדלת בצורה מאיימת. לחצתי על הכפתור הפותח מלמעלה את דלת הכניסה, אך המנגנון לא פעל. ירדתי במדרגות כדי לפתוח בעצמי, אך בעוד אני במורד המדרגות לחצה בעלת הבית פעם נוספת — ואז נפתחה הדלת. התוצאה היתה שארבעה טיפוסים, בקשר לזהותם לא היו לי שום ספקות, שעטו במעלה המדרגות. אני שחקתי מיד את האיש התמים שנמצא במדרגות של בית משותף ובמקרה יורד על מנת לצאת מהבית. אך התחבולה שלי לא הצליחה ובתנועת אצבע כלפי מעלה הורו לי לשנות כיוון. לא היה לי רגע ספק מי הגברים הללו. למען סלק כל צל של ספק, די היה להקשיב לדו־שיח הקצר שהתנהל לפני דלת הכניסה, עם בעלת הבית:

"את גברת היימן?"

"כן, זו אני."

"משטרה גרמנית — תעודות בבקשה!"

בינתיים נכנסתי לתוך הדירה והייתי חסר עצות. פחד גדול נפל עלי!

זהו, זה הסוף! הרגשתי איך דמי עלה לראשי, ופיק ברכיים השתלט עלי. בכיס האחורי של מכנסי נמצאו, למרבה האסון, 10 כרטיסי מזון של אנשים שונים, ועוד תעודת זהות ללא כל פרטים, כמובן מודפסת בבית מלאכה חשאי. אחד השוטרים פקד עלי לתת לו את תעודת הזהות שלי. בלי להעיף מבט עליה הכניס אותה לתוך כיסו. כך גם נהג כלפי הדרכון הגרמני של בעלת הבית. אני עברתי את הסלון כדי להסתכל לרחוב, על מנת לגלות מכונית עם אנשים נוספים. לא ראיתי דבר, רק את הכיכר הקטנה שטופת השמש הסתווית – אשר השתרעה מתחת לחלון בשלווה של יום ראשון. מההדרר השכן נשמעה הפקודה: "להתלבש ולהתכונן ליציאה!" במבט קצר קלטתי מחדר אחר את ההכנות ליציאה של קרובי. אני צעדתי בצורה הפגנתית לעבר דלת היציאה כשאני מכפתר את מעילי. הרעיון היה להגיע למדרגות ולברוח במהירות למטה. אך רק עמדתי על המדרגה הראשונה וכבר דחף אותי אחד הבריונים חזרה לדירה. שוב לא ידעתי מה לעשות. הייתי ממש בהלם! נכנסתי לחדר האחורי שפונה לחצרות הבתים, שם נמצא עוד דייר כבן 40, עסוק בהכנות ליציאה. הוא עוד שאל אותי "האם תקח איתך מעיל חם?" אני עניתי לו בהיסח דעת: "כן", כי מחשבה חדשה הבזיקה במוחי. ראיתי לפני את המרפסת, ונזכרתי איך נורברט ניסה להמלט כאשר נאסר והובא לבנין המשטרה. הוא קפץ מהמרפסת של הקומה השניה, אך שבר לרוע מזלו את חוט השדרה ובסופו של דבר נתפס שוב. אך כיוון המחשבה שלי היה נכון. רק זוהי הדרך! שביב של שניה שקלתי שאקפוץ גם אני, אך ברגע האחרון נרתעתי כאשר ראיתי את החצר שתי קומות מתחתי. הכל התרחש כעת במהירות הבזק. העפתי מבט על הגגות השטוחים מסביב, עליהם שכבו אנשים שלווים כדי להשתזף מעט. איש לא שם לב למתרחש אצלנו. אני עליתי על מעקה העץ של המרפסת שלנו, עשיתי כמה צעדים, והופ, כבר אני על המרפסת של השכן, וכך עוד פעם ואני בדירה אחרת. נכנסתי פנימה ונשכבתי תחת מיטה שעמדה שם. למזלי, איש לא היה בדירה. אך מיד הבנתי שלא אוכל לשכב כך. לא הייתי בטוח אם

לורה דורלבר (אורה גיור)

לא רודפים אחרי. לכן החלטתי לצאת מהדירה. הדלת הקדמית היתה נעולה ולא הצלחתי לפתוח אותה.

שוב חזרתי על התרגיל הקודם ועברתי במעקה המרפסת לדירה נוספת. שם שיחק לי מזולי ודלת הכניסה (בשבילי, היציאה) נפתחה, ואני ירדתי לרחוב. יצאתי מפתח הבית המרוחק כ-20 מטר מהכניסה לדירת היימן וליבי דפק בחוזקה. מכונית משטרה פרטית עם מספר גרמני עמדה ברחוב, אך הנהג לא שם לב אל נער שיצא מפתח של בית אחר. אם כך, היה לי מזל. מה הייתי אומר אילו נתקלתי בדיירים באותן הדירות שאליהן פלשת? יתכן שהיו מבינים למצבי אחרי הסבר קצר, אך יכולתי גם להתקל באנשים אוהדי גרמנים. אבל הרבה זמן למחשבות לא היה לי.

הייתי נרגש מאד והטרידה אותי המחשבה – מה יהיה אם ימצאו את כל החומר החשאי בחדרי. היה שם מוסתר תרמיל מלא עם תעודות זהות וכרטיסי מזון כ-80 במספר. אם כל זה יירד לטמיון, יהיה זה אסון גדול בשביל ה"חבריה" שבמחתרת שלנו. נוסף לזה, דאגתי ללורה, עמה קבעתי פגישה ברבע לארבע, ובמידה ולא אופיע, היא עלולה לחפש אותי בדירתי. הלכתי ללא כל כיוון וללא מחשבה, עד שלפתע פגשתי את אחד החברים שלנו, ארווין קפלנר-Erwin Kapellner, אף הוא מסתתר איפהשהו עם אישתו. הוא הבחין בארשת פני החיוורת והבחין מיד שמשהו קרה. הייתי מאושר שיכולתי לספר למישהו כל מה שעבר עלי. הוא הבטיח לעזור לי ומיד הציע לי ללון אצלם בלילה. כך נפטרתי מדאגה גדולה ראשונה. אחר כך בקשתי ממנו ללכת לתחנת החשמלית שבקרבת מקום מחבואי ולפגוש את שותפי לחדר, הסטודנט. חששתי שהוא יבוא, יכנס לבית ויאסר גם כן. אני בינתיים נסעתי בחשמלית לחנה נויבאוור-Hanna Neubauer, "הזיפנית-המומחית" שלנו, כדי לסדר לי תעודת זהות חדשה, כי היה זה מסוכן מדי להסתובב ברחובות אמסטרדם ללא מסמך. היא הבטיחה לי לסדר הכל במהרה. אחר כך פגשתי את שותפי לחדר במרכז העיר. תוך כדי ארוחת ערב טובה, ספרתי לו את כל קורות אחר הצהריים. יותר מאוחר הלכתי למשפחת קפלנר לישון. למחרת התראיתי עם לורה והשמחה היתה גדולה. היא באמת הלכה לדירתי לחפש אותי, אך איש לא ענה לצילצולה. כך הנחנו שלא נשאר איש מן המשטרה, ולכן שלחתי אותה למחרת לשם והסברתי לה איפה למצוא את מה שהסתרתי. ילדי משפחת היימן חזרו

מהחופשה ולורה באמת הצילה את כל התעודות ועוד כמה בגדים שלי. כפי שהתברר יותר מאוחר, נשלחו קרובי ישר למחנה ווסטרבורק יחד עם הדייר הנוסף. את גברת היימן, בתור נתינה גרמנית, הכניסו בתחילה לבית סוהר, ויותר מאוחר העבירו אותה למחנה העונשין ההולנדי פוכט-VUCHT. אני עוד הסתובבתי זמן מה ללא מקום מגורים קבוע, עד שבסוף שכרתי חדר לפי מודעה ובעלי הבית לא שאלו שאלות על אודותיי. המשכתי לעזור ללורה, למרות שרבים אמרו לי שהגיע הזמן לעזוב את הולנד, כי מספיק שפעם אחת כמעט ונתפסתי ותעודת זהות – אם כי המזוייפת – בידי הגרמנים.

רבים מהחברים שלי אמנם כבר היו מחוץ לגבולות הולנד. אלה שהלכו לגרמניה במסווה של פועלים הולנדיים, כמעט ונאסרו, אך ברגע האחרון ברחו חזרה להולנד, ועברו זמן קצר לאחר מכן דרך בלגיה לצרפת. אני הבנתי לאט שגם תפקידי כצופה וחלקי כפעיל בדרמה המתחוללת הולך ומסתיים. למרות שחלמתי לא פעם להגיע לשווייץ, הפרידה מהולנד היתה קשה. אך לא היתה ברירה, הקרקע בערה יותר מדי מתחת לרגלי...

החל המסע הארוך!

ענני גשם שטו מעל העיר המתעוררת, ורק לאט הופיעו הסימנים הראשונים של יום אפור רגיל לגמרי.

בעצלתיים זחלו החשמליות הראשונות דרך הרחובות המוארים באור קלוש בלבד, בגלל תקנות ההאפלה החמורות. מבתי החרושת שבפרברי העיר נשמעו הצופרים המבשרים את תחילתו של יום העבודה חדש. כך עמדתי עייף מאד, אך עם עצבים מתוחים, וחיכיתי לחשמלית כדי להגיע לתחנת הרכבת המרכזית של אמסטרדם. היום היה ה־8 לאוקטובר 1943. יום רב חשיבות עבורי. יהיה זה, באם הכל ילך כפי שתוכנן, גם היום האחרון לשהותי בהולנד.

עצם המחשבה הזאת כבר הסעירה אותי. יהיה עלי ביום זה לעבור שני גבולות מסוכנים ביותר. אך מה הטעם לחשוב על סכנות בלבד? וכך שקעתי לאט בתחושה הנעימה שלפני נסיעה גדולה. לא סתם נסיעה, אלא מסע שעשוי להיות הרפתקה אחת גדולה. הירחורי נפסקו לפתע כשהגיעה החשמלית. התישבתי באחת הפינות ועצמתי את עיניי. רגשות מעורבים שוב השתלטו עלי...

אם כן, עלי כעת לעזוב את הולנד, הארץ שבה ביליתי כשש וחצי שנים.

ההחלטה על כך לא היתה קלה, אך בזמן הזה כל מי שהיה חפץ־חיים ניסה הכל כדי לעזוב את הארץ, אם הדבר ניתן לביצוע. והתנאי לכך היה אם היו לך הקשרים הדרושים לכך.

רובם הסתתרו, בלשון הימים ההם, "צללו אל מתחת פני המים", וכל האחרים שלא היו להם האמצעים והכתובות הדרושות לכך, חיכו פשוט עד שיום אחד תופיע המשטרה הירוקה ותשלח אותם דרך מחנה המעבר "וסטרבורק", לפולין.

מה שנוגע לי, הייתי כבר "צוללן" עם נסיון וכבר "התרגלתי" למצבי החדש. הרי הפנים הלא־יהודיים שלי אפשרו לי להסתובב בחופשיות רבה

בחוץ, כמו כל אדם אחר, כשבכיסו תעודת זהות מזוייפת. כעת היתה לי הזדמנות נוחה להסתלק מהולנדר, ובמיוחד מאמסטרדם, שבה התרכזה עיקר הפעילות נגד היהודים.

כך עברו עוד פעם כל השלבים השונים של התקופה "ההולנדית" שלי לנגד עיני. שנות בית הספר באמסטרדם, ההכשרה בצפון הולנדר – "בוורקדורפ", אחר כך בעיר חאודה, ובסוף, חצי השנה האחרונה, תחת זהות שאולה, באמסטרדם.

זמן רב לא היה לי כדי להכין את הנסיעה הזו. מנחם פינקהוף – MENACHEM PINKHOFF, בעבר אחד המדריכים בהכשרת לוסדרכט – LOOSDRECHT – וכעת אחד החברים הפעילים, הודיע לי על כך יום וחצי קודם. אמנם התנגדתי בתגובה ראשונה, היות ועוד היו לי הרבה ענינים לסדר. אבל בעזרתם של חברים אחרים התגברתי על הכל. וכעת אני בתוך חשמלית, כאשר כל ציודי הוא תיק עור משרדי מלא וגדוש וחבילת מזון, שהכינו לי מארחי האחרונים.

בתחנת הרכבת היה עלי לפגוש את ציפי – ALFRED FRAENKEL, חברי למסע, וברוטטרדם יצטרף אלינו מנחם פינקהוף אשר אמור להוביל אותנו אל מעבר לגבול הולנדר-בלגיה עד אנטוורפן. ציפי פרנקל סיים זה עתה את תפקידו הרשמי של בלדר בין המוסדות היהודיים באמסטרדם ובין אלה שבמחנה וסטרבורק. תפקידו השני היה להיות המקשר בין החברים שפעלו במחתרת מחוץ למחנה ובין אלה הכלואים בתוכו. על ידי כך תואמו פעולות בריחה שונות או הועברו ידיעות על חברים שנתפסו ויש להתכונן לקבל אותם ולנסות למנוע את שליחתם המיידית מזרחה.

כאשר עברה החשמלית בקירבת מקום מגוריה של לורה דורלכר, הצטערתי מאד שלא הספקתי להיפרד ממנה. חיכיתי לה בערב האחרון בדירתה ונאלצתי לחזור הביתה בגלל שעת העוצר מבלי לפגוש אותה.

מדי פעם הצצתי החוצה, כדי להעיף מבט אחרון על הרחובות המוכרים, אבל כל מה שראיתי, היו גושי בתים שחורים ואור פנסים

מנחם פינקהוף

של עשרות רוכבי אופניים ליד החשמלית. קרוב לשעה 6.00 הגעתי לתחנת הרכבת, המקום היחיד שבו התנהלה כבר תנועה די ערה. הסתכלתי היכן ציפי, אך לא ראיתי אף אחד. במקומו הבחנתי במרים-WATERMAN MIRIAM אשת מנחם, אשר באה להפרד מאיתנו. מרים פעלה כבר זמן רב לצד בעלה והיתה למעשה החוליה הראשונה בשרשרת שנקשרה עם החברים הלא יהודיים שהתרכזו סביב האיש יופ וסטרוויל-JOOP WESTERWEEL – שוחחנו קצת כאשר חברי למסע הופיע, מצויד בערך כמוני. הוא נראה עייף מאד והתברר שהלך רק בשעות הקטנות של הלילה לישון. כשקט נפרדנו שנינו ממרים וקנינו את הכרטיסים לעיר ברידה-BREDA, לא הרחק מהגבול הבלגי.

אחר כך מיהרנו להיכנס לקרון הרכבת, שעמדה כבר ברציף, כי רצינו להבטיח לעצמנו מקום בישיבה, לאור המאמץ שעוד לפנינו. בקושי מצאנו שני מקומות. בחוץ שרר עדיין חושך והקרון הואר רק על ידי האורות שברציף. ישבנו דוממים כעשר דקות ולפתע דיבר אלי מישוה מאחור. לשמחתי הרבה גיליתי שזאת לורה. זאת היתה שמחה גדולה בשבילי, והתברר שלמרות השעה המוקדמת, לא רצתה לורה לוותר על הפרידה מאיתנו. לסרוגין יצאנו ציפי ואני, עם לורה, אל קידמת הקרון שהוא המקום הנוח ביותר כדי לשוחח בשקט.

בינתיים החלה הרכבת לנסוע ואנו כבר בין אמסטרדם והארלם-HAARLEM.

במזרח עלתה השמש ושדות המרעה האינסופיים נראו באור הדמדומים. שמחתי שהיתה לי סיבה לצאת קצת ממקום מושבי, כי לא היה לי השקט הדרוש כדי לשבת במקומי זמן ממושך. לורה התכוונה ללוות אותנו עד הארלם וכך היה לנו מספיק זמן לפטפט על הכל. לורה ביקשה למסור דרישות שלום לקרוביה שבצרפת, ואני הזכרתי לה לא לזנוח את דודי קרל-KARL – המסתתר בעיר האג-DEN HAAG. לבסוף עזבה אותנו בהארלם. הרכבת היתה מלאה מאד, בעיקר נסעו בה סטודנטים בדרכם לאוניברסיטה בדלפט-DELFT. התקדמנו במהירות רבה. כמעט ולא שוחחנו בינינו כדי לא לעורר תשומת לב עם המבטא הזר החזק של ציפי. הרי אנחנו כאילו הולנדים מבטן ולידה לפי התעודות. ועם השתיקה שקע כל אחד בהרהוריו... כאמור ליבי היה כבר בגלל עצם הפרידה מהולנד,

שכל כך הייתי קשור אליה. אך לא היתה ברירה אם רצוני לחיות. בתחנת דלפט והאג התרוקנה הרכבת. זזנו אל המקומות שליד החלונות כדי לספוג עוד קצת ממראות הארץ. ברוטרדם נכנס מנחם אלינו, ובזמן שהתקדמנו לעבר העיר דורדרכט-DORDRECHT, צייר מנחם על פתק את מעבר הגבול. באותו רגע זה לא אמר לנו הרבה אבל אחר כך בשטח לא יהיה קשה להבין. כך רמז מנחם. לאט לאט הציף אותי ריגוש ההרפתקה המתקרבת... לא העזתי לחשוב שהכל עלול לעבור בשלום, ונהיה, אולי, אולי באמת אחר הצהריים בשעה 5.00 ב... כן, באנטוורפן! יפה מדי כדי להאמין!

בדורדרכט החלפנו רכבת ומשם נסענו לברידה. הגענו בערך בשעה 10.00. מנסיעות קודמות הכרתי את הסביבה, והכוונה היתה להגיע אל מעבר גבול מסויים, שפרטיו נמסרו לי לפני מספר חודשים, על ידי חברה מסתתרת בברידה, חנה-CHANNA DE LEEUW. ידיעה זו העברתי בזמנו לבדיקה אל מנחם ומאז הוא השתמש במעבר זה כבר מספר פעמים.

כאשר עזבנו את בנין תחנת הרכבת של העיר ברידה, ראינו לפתע רוחות רפאים בדמות של שני צעירים שהיו חשודים בעינינו. אך עד מהרה התברר שלא צדקנו. לאחר 10 דקות הגיע האוטובוס עליו עלינו להמשך המסע דרומה. מנחם נסע מאחורינו על אופניים בלבוש של עובד משרד הדאר. שלחתי מבטי אחרון אל העיירה החביבה, ובמהרה הגענו למקום שממנו היה עלינו להתחיל במסע רגלי. מנחם חיכה בתחנת האוטובוס ובניד ראש הצביע לעבר הרחוב שעלינו ללכת בו. ציפי ואני הלכנו בהתחלה ביחד, כאשר אנחנו מפגינים כלפי חוץ אדישות. קבענו סידורים טכניים בינינו הקשורים במבצע המעבר הקרב ובא עם כל צעד.

אני הייתי צריך ללכת כמאה מטר לפניו, בידי הפתק שמנחם צייר לי מקורם, ועל ציפי היה לעשות בדיוק מה שאני עושה. התחלתי לצעוד. מנחם נסע על אופניו במרחק-מה לפני, כדי לבדוק אם השטח שלפנינו בטוח. בתוך ליבי התפללתי שכל זה יעבור בשלום, אך מיד נכונה לי הפתעה ראשונה. לצדי הדרך, נחו בעשב כמה חיילים גרמנים ורק כשהתקרבותי התברר שהם חיפשו פטריות ולא עסקו בבדיקות של תעודות זהות חס וחלילה! כך נמשכה הדרך כששני צעירים הולכים במרחק מה אחד אחרי השני, כל אחד עם תיק עור ביד. לפעמים הצצתי לראות אם ציפי אכן

מאחורי. מזג אוויר היה חם מאד ולא רגיל לתקופה זו של השנה, והזעתי כהוגן. על מנת להוציא כמה שיותר מרכושי, לבשתי הכל כפול, ולפעמים, עד כמה שניתן, פי שלוש!

לצד הדרך נתגלתה חורשה ולפי המתוכנן עלינו לעשות בה מנוחה. קפצנו מעל תעלה שליד הכביש ונבלענו חיש בין העצים. מנחם הצטרף אלינו ושאלנו אותו אם הכל מתנהל לפי התכנית. הוא ענה בחיוב. הסביבה היתה שוממה לגמרי. במרחק מה נראו כמה חוות איכרים בודדות. תוך כדי אכילה בריאה (ארוחת בוקר + צהריים) מילא מנחם כמה פרטים בפספורט המזויף של ציפי. בינתיים נשרה ממני לגמרי התחושה של סכנה וכמעט הרגשתי כמו בימים הטובים ההם בטיולי התנועה.

לאחר כ-10 דקות המשכנו. מנחם הלך עכשיו ברגל במרחק מה לפני, וכמו קודם, ציפי מאחורי. לאחר זמן קצר עזבנו את הכביש וחצינו שדות, פעם שמאלה ופעם ימינה. על המפה המצויירת שבידי הסתכלתי רק ברגע שלא ראיתי את מנחם בגלל איזה עיקול דרך. קצב ההליכה היה כעת מהיר מאד, ומדי פעם וודאתי שציפי אכן צועד מאחורי, כי בנקל היה אפשר לטעות. פתאם ראיתי שהשביל שלנו חסום על ידי תייל דוקרני ומהעבר השני חוות איכרים בודדת. ניחשתי שכאן אמור להיות הגבול. עברנו את תיל במקום נוח והמשכנו עוד 50 מטר. אחר כך נכנסנו לתוך חצר של חווה שכנה, וכאן בישר לנו מנחם שהעיקר מאחורינו. איזו שמחה! הזיעה ממש גלשה במפלים מאיתנו, לאחר ההליכה המאומצת. לפי הרושם הראשון נמצאנו באיזה פונדק של מבריחים, כי מנחם החליף שם את הכסף ההולנדי שלנו תמורת פרנקים בלגיים. גם מראה האנשים הנכנסים והיוצאים חזק את השערתנו. בפעם הראשונה לאחר זמן רב שתיתי שוב בירה בלגית טובה, שהצליחה לרוות את צמאוני.

מנחם ליקט בינתיים קצת מידע על המשך הדרך ועל סיורים של גרמנים בסביבה. לפי דבריו היה עלינו לחכות מעט, כדי לא לקחת שום סיכון. קרוב לשעה 12.30 יצאנו לדרך. הפעם — אני הוא זה שבסוף השיירה הקטנה. וכך עברנו כמה שבילים עד שבסוף שוב הגענו לכביש הראשי ושם ניצב שלט שהראה בכיוון אחד אל ברידה־הולנד, ולצד השני לאנטוורפן. לאחר מכן עשינו חניה בבית קפה שבו ישב המון רב של מבריחים — חובכים. נשים וגברים עמוסים בתרנגולות, ביצים וגבינות — בעיקר. כולם ציפו,

כמונו, לאוטובוס, שהיווה סכנה מסוימת בגלל ריבוי המבריחים שמשך את תשומת ליבם של המוכסים.

לאחר כרבע שעה הגיע האוטובוס הנכסף ורק ישבנו כאשר הבחנתי בסיוור של גרמנים על גבי אופניים שחלף בקירבתנו. ברגע הראשון נבהלתי, חשבתי שהם יבדקו עכשיו את כל יושבי האוטובוס. אך לא, הם פנו לעבר השדות שזה עתה חצינו. כעת עשינו את הקילומטרים הראשונים בבלגיה, עברנו חוות בודדות, ואיכרים שכבו פה ושם לנוח בשדות. השמש זרחה והיתה לנו הרגשה נפלאה לשלם למוכר הכרטיסים בפעם הראשונה בכסף בלגי. קנינו כרטיס לעיירה קטנה שבה עלינו להחליף את האוטובוס. כאשר הגענו בסוף להוכסטרטן־HOOGSTRAATEN, ירדנו ונאלצנו שם להסתובב כשעה וחצי עד שהגיעה החשמלית, איתה היינו צריכים להגיע ישר לאנטוורפן.

בינתיים נאלץ מנחם לסדר משהו בעיירה וציפי ואני טיילנו והסתכלנו על חלונות הראווה המעטים.

בערך ב־2.30 הגיעה החשמלית לאנטוורפן. איברתי בינתיים כל תחושה של סכנה וכמעט הרגשתי כאילו אני נמצא בנסיעה בחופש הגדול. ישבתי בקצה הקרון הפתוח והסתכלתי על הנוף העובר לידי, כשזה הזכיר את הטיול שלי על אופניים דרך בלגיה בשנת 1939. הגענו לעיירה אחרת והתברר שרק שם נעבור לחשמלית ישירה לאנטוורפן. בחשמלית מספר 70 ישבנו לראשונה שלושתינו ביחד על מושבים מרופדים נוחים. הרגשתי בפעם הראשונה סימני עייפות. במהרה נסענו בכביש שמשום מה היה מוכר לי מלפני 4 שנים. עברנו שכונות של וילות וחוות נרחבות, וכך הלאה עד שראינו במרחק את הסימנים הראשונים של כרך מתקרב, מטרתנו.

במהרה עברנו את פרברי העיר, גשרים שלא מזמן תוקנו ודרך רחובות מסחר סואנים.

היה זה קצת אחרי 5.00 כאשר סיימנו את השלב הראשון של מסענו. עמדנו בכיכר ויקטוריה וכמעט לא יכולנו להאמין שבאמת הגענו לאנטוורפן אשר בבלגיה.

מנחם לא השאיר לנו זמן רב לשקוע במחשבות, והריץ אותנו לעבר כתובת שהתפרסמה זה זמן רב בין כל היוצאים בנתיב החופש. היה זה פונדק עממי בלגי טיפוסי. בעליו שיתפו איתנו כבר זמן רב פעולה והמקום שימש

ללינה מבלי שיוודע זאת למשטרה. מלבד החדר היתה עוד עלית גג שבה התאכסנו כבר חברים לפנינו. שם הנחנו את חפצינו המעטים ונחנו מעט. לפי התכנית – היה עלינו לבלות את מחרת היום, יום א', באנטוורפן. ביום ב' אמור היה מנחם לחזור להולנד. שנינו, בנוסף לעוד חברים שאמורים להגיע, היינו צריכים להמשיך לפריס עם חבר אחר, וילי, ששמו האמיתי היה ארנסט הירש־ERNST HIRSCH. וילי היה צריך כבר להיות באנטוורפן, אך משום מה עדיין לא הופיע.

שעה קלה לאחר שהתאוששנו, יצאנו לטייל בעיר עצמה. פתחנו לא פעם את העיניים בראותנו אוצרות מאכל ששכחנו כבר מזמן את קיומם. בחוץ נעשה חושך, ומכיוון שלא היה לנו מספיק כסף כדי להנות מן האוצרות, חזרנו ל"מלון" שלנו. כבר של הפונדק עמד באותה שעה אורח בודד שדיבר עם אחד העובדים. כאשר התקרבו גילינו שזהו וילי אשר זה עתה הגיע. בשמחה גדולה ברכנו זה את זה. וילי סיפר בצורה האופיינית לו, שהוא חזר מטיוול קטן לפריס עם חציית גבול בלתי חוקית, כמוכן. סיפרנו זה לזה סיפורים, ושאלנו על מעשיו של קורט ריילינגר־KURT REILINGER – אחד החברים הפעילים ביותר, שעסק בחיפוש אחר דרכים להעביר את חברי "החלוק" שהגיעו לצרפת, לשווייץ או ספרד. וילי סיפר שקורט מתמקד זה עתה על אזור הגבול השווייצרי.

למחרת, יום א', תיכנן מנחם, בטרם יצא חזרה להולנד, לנסוע לבריסל ולטייל קצת בעיר. אנחנו לעומת זאת נישאר עם וילי באנטוורפן, מטעמי חסכון.

הבילוי היחיד שהרשינו לעצמנו באותו ערב ראשון, היה ביקור בקולנוע ואכילת גלידה מצויינת אך יקרה.

בחצות חזרנו, ונפלנו ישר על המזרונים שלנו, בפעם הראשונה מחוץ להולנד!

יום א' – מנחם כבר בדרכו לבריסל, משם אמור היה לחזור בערב. גם וילי קם כבר כי עליו היה לנסוע אל הגבול ההולנדי־בלגי כדי לקבל שם שלושה חברים שיצאו מהולנד. אך כשסיים את כל ההכנות שלו, התברר שהיה מאוחר מדי כדי להשיג את הרכבת. למרות זאת הוא מיהר לתחנת הרכבת, אבל לשווא, הרכבת לא חיכתה לו.

הוא חזר אלינו וביחד יצאנו לטיול של יום א' דרך רחובות העיר. עלינו

על גורד השחקים ונהנינו מן הנוף הנפלא. אחר כך עברנו פעם נוספת את חנויות המערנים שבהן ניתן לרכוש, תמורת מחירים פנטסטיים, כל מה שיכולנו רק להעלות בדמיוננו הפורה: ענבים. שוקולד, אגוזים, תמרים וכו'... דברים ששכחנו את קיומם מאז פרוץ המלחמה בהולנד. כולנו הלכנו רוב הזמן עם פה פעור מרוב התפעלות נוכח כל המערנים האלה. המותרות היחידות שהרשינו לעצמנו היו הגלידות הנפלאות.

ארנסט הירש

עוד ביקרנו במשך היום כמה מקומות ידועים, שאני עוד זכרתי אותם היטב מביקורי הקודם, רק בהבדל אחד, שאז לא היו שומרים גרמנים במדים.

לפנות ערב התישבנו, ציפי ואני, בפונדק זול כדי לאכול ארוחה חמה. אחר כך הלכנו קצת לנוח ב"מלון" שלנו וחיכינו לחזרתם של מנחם ווילי, שיצאו לתחנת הרכבת כדי לקבל את פניה של חבורה נוספת.

בדיוק כאשר נרדמנו הם הגיעו, ואיתם זוג נשוי, משפחת בון-BON, כעת תחת השם המזוייף ואסדורף-WAASDORP, ונוסף לזה בחור צעיר מאמסטרדם, פאול לנדאור-P. LANDAUER. את בעל המשפחה, מקס, היכרתי עוד מאמסטרדם. ציפי ואני פינינו את המיטה הרחבה שלנו, למען המשפחה, ועברנו לעלית הגג. היות ולא היה מספיק מקום למעלה, נשאר ציפי עם המשפחה במיטה אחת.

התברר שעם קצת רצון טוב אפשר לעשות הרבה. מנחם אף הוא חזר מאוחר בערב, ומחוסר מקום הלך לשכב על אחד השולחנות בתוך הפונדק.

אני ישנתי רק מעט באותו לילה, והערתי את האחרים ב-4.30 בבוקר. היה לנו זמן מספיק. כל אחד ארז את חפציו וברבע לשש נפרדנו ממנחם באולם הפונדק. נתתי לו עוד מכתב קטן ללורה, ורק אז הרגשתי שכעת זהו הרגע שבו יינתקו כל הקשרים עם הולנד באופן סופי. כי מנחם היה בשבילי החוליה המקשרת האחרונה. אך לא היה זמן לשקוע במחשבות. הלכנו בקבוצות לתחנת הרכבת ווילי קנה בשבילינו את הכרטיסים לעיר טורנאי-TOURNAI, מקום בקרבת הגבול הצרפתי. עלינו לרכבת

אנטוורפן-בריסל.

בחזן היה עוד חושך, וכולנו נמנמנו. לא דיברנו הרבה כדי לא לעורר תשומת לב כזרים.

בבריסל עברנו לרכבת בריסל-ליל-LILLE, עיר שכבר נמצאת בצרפת. שמחתי שביקרתי כבר פעם בבריסל, ולכן לא הצטערתי על כך שהפעם לא התעכבנו לביקור בעיר זו.

הרכבת היתה מלאה מאד והיו לנו כל הסיכויים שנשאר עומדים ולחוצים בין כל הנוסעים עד הסוף. אמנם הצלחנו קצת לראות את הנוף, אבל זה לא היה מענין במיוחד. מצבנו לא השתנה. ובהתקרב סוף הנסיעה נכנסתי לאט לאט למתח בגלל חציית הגבול הקרובה.

כל הנסיעה עברה למעשה ללא הפתעות, וגם זה היה משהו. במקרה של בדיקת ניירות היה לציפי מסמך מסויים בכיס, ושמו צו תנועה-MARSCHBEFEHL – אבל אז לא היה לו הרבה ערך בעינינו. דבר, שכפי שיתברר בהמשך, היה רחוק מהמציאות.

בכל אופן הגענו בשלום לעיר טורנאי ובזמן ההמתנה לחשמלית נכנסנו לבית קפה ואכלנו ארוחה בריאה. אחר כך המשכנו לנסוע דרך הנוף הפלאמי כשפה ושם ניכרים עדיין סימני המלחמה של 1940.

לאחר $\frac{3}{4}$ שעה ירדנו בכפר קטן. שוב הליכה דרך שבילים ושדות, עד שהגענו לבית קפה קטן. שם סיפר לנו בעל הבית שאנו ממש ליד הגבול הצרפתי ורק שני צעדים מהבית, מתחיל שטח צרפת.

שתינו משהו, כי הרגע הנוח למעבר הגבול עדיין לא הגיע. היה עלינו גם לעשות סיבוב די גדול כדי לא להתקל בסוור כלשהו. בדיוק כאשר רצינו לצאת, נכנסו 3 שוטרי גבול צרפתיים עם כובעי הקסקט הטיפוסיים לראשם. חיכינו עד שהם עזבו ובינתיים קנינו כולנו מספר חבילות טבק, כי נאמר לנו שזוהי סחורה מבוקשת מאד בצרפת, ואפשר יהיה להרויח קצת כסף מהמכירה.

סוף סוף יצאנו לדרך מלווים על ידי מילות ברכה רבות מצד הפונדקאי, הוא ידע ביוק מה כוונתנו, היות וזו לא הפעם הראשונה שווילי עובר כאן עם קבוצה.

אנו בדרכנו בשביל שדה צר. מדי פעם היה עלינו לקפץ מעל תעלות מים ולעבור שדה חרוש. לא הרגשתי כל כך בנוח כי השטח מסביבנו היה

שטוח לגמרי ואפשר היה להבחין בנו כבר ממרחקים. בינתיים עזרתי קצת לרי, החברה היחידה שבחבורה, שהתקשתה לסחוב כמה תיקים כבדים, כי התחילה להזדנב קצת מאחורינו.

בזמן שצעדנו בדיוק על שדה חרוש לכיוון חוות איכרים בודדת. סובכתי לרגע את הראש לאחור ומה שראיתי גרם לי לעצירת הנשימה. במרחק לא רב מאיתנו התקרב על גבי אופניים חייל גרמני. רגע אחד השליתי את עצמי שמא הוא לא הבחין בנו. אמרתי לוילי מה שראיתי והוא לא ענה לי. לברוח ממילא לא יכולנו. לכן הדבר הטוב ביותר היה, פשוט בשקט להמשיך בדרך, כאילו יש לנו מצפון לגמרי נקי. רוכב האופניים כמוכן ראה אותנו. כאשר התקרב אלינו התברר שהוא אדם קשיש המשרת במשטרת הגבולות. פנים גרמניים עגולים וטובים. המילים הראשונות שיצאו מפיו היו בצרפתית: "הניירות שלכם בבקשה".

וילי מיד ענה לו בגרמנית שוטפת והסביר לו את המצב, איזה מצב? "נו, אם כך תבואו כולכם איתי, הולנדים!" בעיני הכל כבר נראה אבוד.

כי לפי הניירות שציפי הראה לו היינו קבוצת פועלים הולנדיים בדרכם מבורדו-BORDEAUX, בדרום צרפת, לעיר הגבול הצרפתי-בלגי רוביי-ROUBAIX. אז מה אנחנו עושים בעבר השני של הגבול? כמה קל היה לטלפן לחברה המעסיקה אותנו כביכול ולאמת את הכל!

רי, בתור אישה, ניסתה את כל קסמה הנשי כדי להשפיע על האיש. אני לעומת זאת בחנתי אפשרות של בריחה. אבל רי השיגה שהאיש דיבר אתנו בטון אבהי, מרגיע, שאני אמנם לא פרשת נכון, כי עברנו באותו רגע בית קברות כפרי קטן והחייל אמר לנו לגמרי ברצינות: עכשיו יכניסו אתכם 4 שבועות לקלאבוש (בית הסוהר), יוציאו אותכם להורג ויקברו אתכם כאן!

ואני האמנתי לו! כי אז עוד לא ידעתי איזה השפעה נפלאה יש לנייד חתום רשמית, על חייל גרמני. לעומתי התמצא ווילי בענין זה יותר ממני, כי כאשר הבעתי לפניו את חששותי על גורלינו, ענה לי לגמרי בשקט: אל תדאג, תראה שהוא יביא אותנו ישר לחשמלית ברוביי, העיר שבצד הצרפתי!

היה זה רעיון מטורף מדי כדי להאמין, ושחשכתי לרגע שוילי לא

נורמלי לגמרי.

ציפי נכנס בינתיים לשיחה ערה עם החייל והתברר שאף הוא, כציפי, תושב ברלין, וששניהם גדלו באותו רובע. במהרה החלו שניהם מעלים זכרונות מן המולדת. (לפי ניירותיו היה ציפי הולנדי שנולד בברלין).

האיש הביא אותנו למשרד של משמר הגבול, בכביש הראשי, אשר נמצא עוד בשטח בלגיה. את הכביש חצה מחסום שמעברו השני היה כבר שטח צרפתי. בתוך המשרד ישב קצין אשר חקר באותו רגע סיני שנתפס כנראה בעסקי הברחה. החייל שלנו הסביר לממונה עליו את עינינו ונצטוונו להראות את חפצינו. כך התגלו 28 חבילות טבק בלגי, ולמרות שזוהי לכאורה הברחה, גרם הדבר גם לתירוף טוב על המצאותנו באיזור הגבול. וכך סיפרנו שאנחנו, היות והיינו במעבר בין מקום עבודה בדרום צרפת לצפון, ועקב זה היו לנו כמה ימי חופשה, ניצלנו אותם כדי לקנות בבלגיה טבק, כדי להרוויח עוד כמה פרוטות על ידי מכירתו. כנראה שהסיפור התקבל על הדעת, ולהקלתי גם איש לא טלפן לשום מקום כדי לאמת את הסיפור, וכך נצטוונו שוב לארוז הכל. בסוף קיבלנו עוד עיצה ידירותית:

אם תרצו בפעם הבאה שוב לקנות טבק בבלגיה, אל תלכו מאחור דרך השדות, אלא תלכו ישר על הכביש!

רי רצתה להיות אסירת תודה והציעה לשוטר כמתנה חבילת טבק, אך האיש סירב. במקום זה הוא סימן משהו לשוטר הצרפתי ליד המחסום, וזה נתן לנו להיכנס לתוך צרפת בלי כל בעיות.

היינו כל כך שמחים עד שהצטרכנו מאד להתאפק כדי לא לרקוד מרוב שמחה, כי עדיין היינו בטווח ראייה של המשמר הגרמני. היינו מאושרים שכך יצאנו מן ההרפתקה הזאת, רק ווילי היה, או עשה את עצמו, אדיש לגמרי נוכח שמחתנו... רק הפליט: "הרי אמרתי לכם שכך יהיה!"

וכך נסענו בחשמלית בפעם הראשונה בשטח צרפת.

לאחר כחצי שעה הגענו לעיר רוביי וקנינו מיד ענבים שעלו 15 פרנק הקילו. שוב חשמלית אחרת, הפעם מלאה עד אפס מקום, לעיר ליל. שם הגענו בדיוק בשעה 4.00 אחרי הצהריים. הכוונה היתה להשיג את הרכבת לפריס של השעה 2.00 אבל בגלל התקרית בגבול, איחרנו וכך הוחלט לנסוע ברכבת אקספרס בשעה חמש וחצי. טיילנו קצת בעיר ואחר כך הלכנו

חזרה לתחנת הרכבת, וכעת החל מחזה משעשע, שעוד פעמים רבות הייתי מששתתף בו, והוא, איך משיגים מצרכי מזון על חשבון הצבא הגרמני. וילי קרא לי לקחת חלק בתהליך הזה, ובלב רועד ראיתי איך תמורת הצגת המסמך המסויים, שכבר מקודם הציל אותנו, קיבלנו בדלפק של קנטינת החיילים מרק תפוחי אדמה טוב, חינם אין כסף. אכלנו אותו בתאבון רב ביחד עם המוני חיילים גרמנים.

אחר כך יצאו ציפי ווילי לאחד המשרדים הצבאיים בתוך העיר, כדי להחתים את צוו התנועה כך שנהיה זכאים גם לקבל מצרכי מזון אחרים, כגון לחם, נקניק, חמאה וכו'.

בינתיים טיילנו קצת בתוך בנין תחנת הרכבת כשאחד תמיד שומר על החפצים של כולנו. קניתי לי בהזדמנות זו באחד הקיוסקים מילון צרפתי-גרמני.

לאחר כ- $\frac{3}{4}$ שעה חזרו ציפי ווילי, אך אל תשאלו איך הם חזרו! הוכיטי בתדהמה! את ראשיהם כמעט ואי אפשר היה לראות כי הם מוסתרים היו מרוב חבילות. הצטרכנו לעמול קשה לא לפרוץ בצחוק. מה לא הביאו שם? כיכרות לחם וחבילות חמאה ונקניקים. היתה ממש בעיה איך לארוז את כל זה.

כשאחר כך צעדנו לעבר הרכבת שלנו סחבנו כל אחד שתי כיכרות לחם בידיים, ובכיסים שלנו את היתר.

ווילי הלך ישר למפקח הגרמני של הרכבת, והראה לו צוו תנועה חדש שהקנה לנו גם את הזכות להכנס לקרון שהיה כמעט ריק והמיועד אך ורק לחיילים גרמנים.

הסתדרנו במקומות וכמובן שמצב רוחנו היה מצויין. הכל הלך בדיוק לפי התכנית, ווילי גרם לנו עם צווי התנועה הפתעה אחת אחרי השניה. כמובן שגם הנסיעה הזאת לא עלתה לנו פרוטה אחת!

נוסף לזה הידיעה שנגיע בערב לפריס, בירת צרפת, גרמה למצב רוח יוצא מן הכלל, עד כדי כך שהתחלנו לשיר שירים בכל מיני שפות: הולנדית, גרמנית, דרום אפריקאית ואפילו עברית! כל זה כשהרכבת עוברת את צפון צרפת הזרועה מכרות פחם. לאחר כשעתיים של התרוממות רוח נעשינו שקטים. הורגשה עייפות לאחר המתיחות של היום, ונוסף לזה היינו שבעים עם קיבה מלאה.

פה ושם קשרנו שיחות עם חיילים בודדים שישבו איתנו בקרון, ולאף אחד מהם לא נכנס לראש לפקפק בכך שהננו באמת פועלים הולנדיים בדרכם למקום עבודה חדש.

לדאבנו אמורים היינו להכנס לפריס בחשיכה. אני הייתי מעדיף לעשות זאת באור יום כדי להנות מן העיר כבר מרחוק. כך נאלצתי לדחות את החוויה הזאת עד למחרת. הציפיה להגיע לפריס גרשה לאט לאט כל עייפות. בדיוק בשעה תשע וחצי בערב נכנסה הרכבת לגאר די נור־GARE DU NORD – תחנת הרכבת הצפונית.

במצב רוח מרומם ירדנו לרציף. המונים זרמו מתוך הקרונות. נדברנו שהיות ולא נוכל להשאיר ביחד, נפגש ביציאה של הרציף. נשארתי שוב עם רי, לעזור לה בסחיבת התיקים מלאי המזון.

בחוסר סבלנות נדחפנו קדימה. נהניתי מן האווירה של תחנת רכבת סואנת, מריבוי הרכבות שעמדו כעת עזובות ברציפים, עם שלטים עליהם שהצביעו לעבר ערים גדולות וידועות באירופה.

ההמון נע באיטיות רבה אך כ־50 מטר לפני היציאה דחף מישהו לרי תעודה רשמית מתחת לאף. היה זה מפקח על סחורות מוברחות. האיש היה ללא מדים ורצה לבדוק את התיקים. כהרף עין ראה מה שהם הכילו ורצה מיד להחרים הכל. הוא רק דיבר צרפתית, ואנחנו רק יכולנו לאמר את מילת הפלא "וארמכט" כלומר, צבא גרמני. אך זה לא עשה עליו רושם. הוא ענה רק – לא וורמאכט, ורי ענתה: כן וורמאכט־WEHRMACHT.

ראיתי שזה עלול לסבך אותנו ורצתי קדימה להביא את וילי. ושוב פעל צוו התנועה כמטה קסם. כי נוכח חותמות הצבא הגרמני, שהתנוססו על הנייר, השתתק האיש ונתן לנו להמשיך בדרכנו החוצה.

וכך נכנסנו לפריס. וילי הכיר בית מלון בקרבת מקום, שם נרשמנו כחוק וקבלנו חדרים פשוטים גדולים ונקיים. ציפי ואני לקחנו חדר, פאול ווילי, אחד, שלישי למשפחת בון.

כאשר שכבנו במיטות סקרנו עוד את מאורעות היומיים האחרונים, והודינו שלא תארנו לנו כך את הדברים, כאשר דיברנו לראשונה על נסיעה לצרפת. אם כן, התחלה טובה – מצביעה גם על סוף טוב, כך קיוונו לפחות.

נרדמנו עם המחשבה הנעימה לראות את פריס, עיר האורות, ולעשות

איתה הכרה יסודית למחרת.

היה זה מראה בלתי נשכח שהשתרע לפני למחרת ממרפסת חדרי, אשר בקומה השלישית. השטח העצום של תחנת הרכבת מזרח, עם כל הפסים, הקרונות וההמונים מסביב. יותר מרוחק – פרברי פריס, בנויים פה ושם על גבעות, וכל זה עטוף בערפילי בוקר. ליבי הלם בחזקה עקב מעמד זה, למרות שעוד עיתי הייתי להנות ממראות נוף לא פחות מרגשים.

ציפי הצטרף אלי ושנינו לא יכולנו לתפוס שאך לפני שלשה ימים היינו באמסטרדם ועכשיו כבר בלב ליבה של פריס. לפי התכנית היינו צריכים להתעכב עד למחרת בערב בפריס. החלטנו לנצל את הזמן הזה היטב! במהרה נפגשנו עם האחרים והתישבנו לאכול ממזון הצבא הגרמני. לי התארכה הארוחה יותר מדי, כי הייתי אחוז חוסר סבלנות לצאת החוצה לרחובות פריס. סוף סוף כולם סיימו.

מקס ווילי החליטו שעליהם להסתפר וכך הסתובבנו שלושתנו בינתיים בקרבת מקום. בחנו את העוברים ושבים וגילינו פה ושם יהודים עם הכוכב הצהוב הידוע לנו, על החזה. אחר כך נפגשנו שוב כולנו והתחלנו לחרוש את פריס במשך כל היום, וגם למחרת, יום רביעי. ביקרנו בטרוקדרו, מגדל אייפל, שער הנצחון ועוד מקומות ידועים. תמיד התרגזתי על האחרים בשל הנטייה שלהם לבזבז זמן על חלונות ראווה. אך כעת לתכניותינו הממשיות:

היה מתוכנן שוילי יקח אותנו ביום רביעי בערב לבורדו, שבדרום צרפת, מכיוון ששם היה הסיכוי למצוא מקום עבודה, גדול ביותר. אבל רצה המקרה ובמלון שלנו פגשנו בחור צעיר שהועבר על ידי קורט-ננו לפני זמן מה מהולנד לצרפת. זה עשה בינתיים הכרה עם אדם בלגי, קבלן בנין, שרצה לפתוח מקום עבודה בצפון מערב צרפת. הרבה יותר הוא לא ידע לספר על האיש, אבל הוא רצה שציפי ווילי יפגשו אותו כדי לבדוק את העניינים. וכך עשו. הם חזרו מהפגישה די אופטימיים. לקבלן עדיין לא היו פועלים ואנחנו כנראה נהיה הראשונים. הובטח לנו שכר טוב, אוכל טוב, כל ששה שבועות חופשת מולדת וכרטיס מזון אישי.

החלטנו להמר על הענין ולנסוע למחרת, יום חמישי, למקום העבודה החדש. הקבלן אמור היה לחכות לנו שם.

נראה היה שפטרנו את בעיותינו הדחופות ביותר, לא מעט הודות

לג'ראר, כך קרא לעצמו הבחור ההולנדי שהכרנו. שמו האמיתי – כך נודע לנו הרבה יותר מאוחר – היה היינץ פרנקל-HEINZ FRAENKEL. בילינו את היום במצב רוח מרומם, בעיקר כשהתברר שגם לוויילי לא היה משהו מוגדר בשבילנו בבורדו. בערב ליווינו אותו לתחנת אוסטרליץ והצטערנו שעליו לנסוע בלעדינו דרומה. אחר כך חזרנו במטרו למלון והלכנו די מוקדם לישון היות ויום קשה היה מאחורינו.

ב-8.30 למחרת היינו כולנו בתחנת סנט-לאזאר-SAINTE LAZAR – כדי להבטיח לעצמינו מקום בישיבה באקספרס פריס – להאפר-LE HAVRE, אבל היו חכמים רבים אחרים עם אותן כוונות אשר הקדימו אותנו, כך שנתרו לנו מקומות עמידה בפרוזדור בלבד.

בנסיעה מהירה עברנו דרך נוף של גבעות נמוכות, עם עצירה אחת בלבד, ישר עד העיר רואן ROUEN, כשמדי פעם התגלה נהר הסיין. בשעה 11.00 הגענו לרואן, החלפנו רכבת לכיוון דיאפ-DIEPPE, וקרוב לשעה 12.00 ירדנו במקום ששמו אופיי-AUFFAY. בתחנת הרכבת חיכה לנו הקבלן, ששמו מול-MOL, מעבידנו לעתיד.

את השעות הבאות בילינו בתוך בית קפה בהמתנה ובאכילה של נקניק וחמאה עם קצת לחם, כפי שהגדרנו זאת, וחיכינו ולא ברור למה בעצם. סירנו גם קצת בעיירה ובסיפוק גילינו שנמצא בה קולנוע. בשבע בערב לקחו את הגברים שבינינו לבדיקה רפואית. נבדקנו על ידי רופא צרפתי נחמד, מכף רגל עד ראש והכל עבר בשלום, חוץ מציפי שאצלו התגלתה אנגינה. זה לא הפליא אותנו מכיוון שהוא במשך כל היום כבר לא הרגיש טוב. הוא אושפז במרפאת המקום ואנחנו יצאנו בלעדיו. בשעה 6.00 הגיעה מכונית שהסיעה את כולנו למקום המגורים העתידי שלנו, כפר לא הרחק מן העיירה ששמה ביול-BIVILLE. שם מצב רוחנו ירד בבת אחת, כאשר הצביעו לעבר צריף כמקום מגורים קבוע. מבנה ללא מים, אור, מיטות, כסאות. איש ארגון העבודה הגרמני או.ט. ריחם קצת על משפחת בון וסידר להם חדר אצל ראש הכפר. לי חיכה לשינת לילה מזרון קש על רצפת העץ.

לאחר שהיינו לבד עשינו הערכת מצב וקיווינו שעם האוכל והעבודה יהיה לנו יותר מזל מאשר עם מקום הלינה. למחרת היה עלינו להתחיל בעבודה. הבעיה היתה איך להתעורר בחושך, איך להתלבש בלי להתרחק.

אני החלטתי מיד למחרת עם גמר העבודה, לחפש חדר בכפר, כי מצב זה נראה היה לי בלתי נסבל לחלוטין. איכשהו התעוררתי בבוקר בזמן והלכתי יחד עם מקס, שבא לקחת אותי, לעבודה. ג'ראר נשאר בצריף כשומר על חפצינו, וגם זה נחשב לו כעבודה. את ארוחת הבוקר אכלתי בדרך. לאחר $\frac{3}{4}$ שעה הליכה הגענו למקום. את הקבלן לא ראינו אך הוא הגיע קצת יותר מאוחר. מקס נרשם כנגר ואני כגנן. לכן הכניסו אותי לקבוצה של עובדי חפירה צרפתיים שהיה עליהם לחפור בור שצריך לשמש אחר כך כבסיס של בונקר.

כך ניהלתי במשך העבודה את שיחותי הראשונות בצרפתית. אי אפשר לומר שחזרתי בערב מלא התלהבות, גם מקס לא, למרות שהיתה לו עבודה הרבה יותר טובה.

חיפוש החדר לקח לי כיומיים והייתי מאושר לישון במיטה רגילה. נודע לנו שמצבו של ציפי הוטב וכאשר יגיע, נתחלק במיטה הרחבה שלי. בעלי הבית היו האופים של הכפר ומאד נחמדים כלפינו. הצרפתים שפגשתי ושהאמינו בתחילה שאנו גרמנים, נעשו נחמדים מאד כאשר שמעו שאנו למעשה הולנדים שהוכרחו על ידי הגרמנים לעבוד בצרפת.

ביום א' היינו חופשיים וכולנו ירדנו לעיירה אופיי וביקרנו בקולנוע בסרט "צפון אטלנטיק". את מחצית הסרט לא הבנו אבל זה לא הפריע לנו.

ביום שני חיכתה לכולנו הפתעה גדולה. חזרתי לאחר העבודה הביתה, התרחצתי והלכתי לאכול עם האחרים בצריף שלנו. מאד הופתעתי למצא אותו מלא אנשים. לאור פנס כיס הצלחתי להבחין בדמויות השונות, שאחדים מהם הכרתי כבר-אמיל וינדמילר-EMIL WINDMUELLER, הרברט ליפמן-HERBERT LIFFMANN, ופאול לנדאור-PAUL LANDAUER — מהאחרון נפרדנו בפריס, בגלל תווי פניו היהודיים. הוא הצטרף למקום עבודה של קבוצת חברים בשדה תעופה לה-בורג'ה-LEBOURGET. עוד היו שם מקס וינדמילר, MAX WINDMUELLER, אחיו של אמיל, ורוסף רוטמן-ROLF ROTMANN. התברר שבלה-בורג'ה נעשה המצב מסוכן עבורם. היה חשש ממצוד על פועלים הולנדיים כדי לשלחם לגרמניה. לכן ברחו כולם אלינו. היינו מאושרים שקבוצתנו גדלה כדי לאפשר ליצור קצת הווי. החדשים נאלצו אף הם לעבור את קשיי הקליטה

וללון בתוך הצריף. ימים ספורים לאחר מכן מצאו בית שלם, בתיווכו של ראש הכפר, ושם בסוף התאכסנו כולם. נתנו לבית את השם המתאים ביותר: "בית החלוקין".

רי נעשתה לאם הבית ובישלה בשביל כולם. ציפי ואני לא רצינו להצטרף בגלל הרוחק שנוצר בבית והמשכנו לגור אצל האופה. כך נכנסו חיינו למסלול קבוע. ציפי ושני "המקסים" עבדו כנגרים, פאול ואני בחפירות, רוב הזמן עם פועלים פלאמיים, והרברט ורולף בתור בנאים. במהרה נהפך מקס בון כנציגנו אצל הקבלן ויותר מאוחר קיבל אפילו מקום עבודה במשרדו באופיי.

ערב אחד שוב הפתעה! נעימה ולא נעימה כאחד. וילי הופיע ועמו לודי גולדוויין-LUDI GOLDWEIN שהגיע ישר מהולנד. בפיהם בשורות רעות. התברר שקורט הנמן, שהוזכר כבר בתחילה, נעצר ביחד עם עוד חברים רבים, וכבר נמצא בדרך לפולין.

חיינו מדוכאים וחששנו לגורל של כל היתר שנותרו עדיין בהולנד. לודי צורף אף הוא לקבוצת הנגרים והם כולם הצליחו להתבטל כהוגן. לנו, הפועלים השחורים היה קשה יותר להתחמק מן העבודה. וילי נשאר עוד יום וחזר למחרת מלווה על ידי רי ומקס לפריס. אנחנו המשכנו בחיי שיגרה וספרנו כבר את הימים עד לחופשת מולדת הראשונה. כולנו תכננו לחזור עוד פעם להולנד, הפעם בנסיעה רשמית מצוידים בניירות ממשיים, כדי להביא את יתר החפצים שלנו. על קורט ריילינגר-ננו שמענו רק קטעי חדשות וקיווינו כולנו לראותו בקרוב אצלנו...

ובערב אחר לאחר כמה ימים, הנה, זה קרה!

בצעדים עייפים, כבר בדמדומים, הלכנו ממקום העבודה הביתה כאשר מישוהו פגש אותנו באמצע הדרך ואמר שקורט ריילינגר וילי הגיעו לביקור. שמחנתנו היתה גדולה היות ולא ראינו את קורט כבר עידן עידנים. חשבנו שהוא מסתובב איפהשהו בבלגיה, ושיערנו שיש בוודאי סיבה מיוחדת לביקור אצלנו. ציפי ואני הלכנו מהר לאכול ארוחת ערב אצל האופה, ועיקרה היתה נתח גדול של חזיר שדבקו בו עוד כמה שערות. לא היתה לי סבלנות רבה, לכן לא יכולתי לבלוע דבר.

מהרנו להגיע ל"בית החלוקין" אשר היה חמש דקות הליכה מרוחק

מאתנו. נכנסנו כשכולם ישבו מסובים סביב השולחן, לארוחת הערב. שמחה גדולה פרצה, היות שלא התראינו עם קורט מאז שעזבנו את הולנד. רי נתנה לשנינו משהו לאכול, לאחר שסיפרתי על החזיר השעיר שלא יכולתי לאכול ושחלק ממנו הבאתי איתי. מישוה מן המסובים גמר אותו בכל זאת. עם סיום הארוחה ניהלנו שיחה רצינית. כולנו ישבנו דחוקים סביב השולחן, חלק כבר רחוצים, חלק עדיין בכגדי עבודה.

כולם היו מתוחים אך קורט לא התחיל מיד לספר אלא התחיל לתאר את המצב של היהודים בצרפת, על נסיונותיו לקשור קשרים, ובסוף הגיע לעצם מטרת ביקורו. נוצרה אפשרות מעשית להגיע לספרד, הודות לארגון מחתרתי יהודי שהוא יצר מגע איתו.

לא האמנו למשמע אוזנינו! לספרד!

להפטר מן הזהות המזוייפת והניירות הגרמניים! לא כולם התלהבו מייד! רולף, פאול, אמיל, הרברט ואני היו האמיצים שמיד היו להוטים לנסות. קורט הזהיר אמנם שלא יהיה קל לטפס ולעבור את הפירינאים, אבל היינו בטוחים שנתגבר על זה. כמו כן, לא היה בטוח שיוכלו כל כך הרבה אנשים מאופיי להשתתף מיד בפעם הראשונה. הוא הבטיח להודיע לנו פרטים יותר מאוחר על ידי מברק שישלח מפריס.

נקבע תור של עדיפות: אני, הרברט, פאול, אמיל ורולף. ולאחר שנפרדנו התווכחנו עוד בלהט עד השעה 2 בלילה.

קורט עצמו התכוון למחרת לחזור לפריס.

בחצות חל למעשה העוצר גם בכפר הקטן שלנו. אבל מי שם לב בחור הזה לדברים כאלה? תוך כדי ויכוח ער הלכנו ציפי ואני הביתה לישון.

הייתי בטוח שאני אצא כבר ביום ב' לדרך, ויחד עמי שלשת האחרים. קבענו שבשבת ישלח קורט את המברק הקובע. יצאתי עוד ביום שישי לעבודה, זאת אומרת התבטלתי כמה שיכולתי ותכננתי לנסוע בשבת לרואן, כדי לסייר קצת כמו תייר בעיר.

כפי שתכננתי עשיתי. אמנם מזג האוויר לא היה מתאים לתיירות אבל התעקשתי לסייר ברואן־Rouen, ולכן לא היה איכפת לי לא גשם ולא ברד. כך צעדתי עם בגדים רטובים דרך הרחובות. ביקרתי בנמל, בקטדראלה, את הפסל של ז'אן דארק ובסוף, היות והרכבת לאופיי נסעה רק בערב, נכנסתי לבית מרחץ ציבורי ועשיתי אמבטיה חמה מאד, דבר שריענן אותי. בערב

ב־22.30 הייתי בחזרה בכפר, והתאכזבתי מאד שלא נתקבל מברק.

נו, חשבתי בליבי, אסור לשמוח מוקדם מדי!

יום א' בא ושוב אין מברק. כבר חשבנו שקרה משהו לקורט, דבר שבהחלט בגדר אפשרות. בערב החליט מקס בון לטלפן לכתובת של פאול בפריס, כי פאול נסע ביחד עם קורט. פאול התפלא מאד שאנחנו לא קיבלנו שום הודעה וסיפר שהוסכם שארבעה חברים יכולים להשתתף במסע הראשון, ועליהם להיות ביום ג' בבורדו. הרברט עמד לידי בטלפון והבשורה של פאול גרמה לו התרגשות עד כדי כך שנאלץ לרוץ מיד למקום מסויים ממנו לא שב אלא אחר זמן רב. בכל אופן לא הוא בלבד אלא כולנו היינו נרגשים עד מאד.

דיברנו על כל מיני סידורים בעיקר ענייני משכורת שהגיעה לנו, ואז הלכנו לחדר של אמיל, שכבר ישן, כדי למסור לו את הבשורה המשמחת. מן האחרים נפרדנו באותו ערב כי למחרת כאשר אנחנו נצא לדרכנו, הם כבר יהיו במקומות העבודה שלהם, ולא נראה אותם עוד. בערב הזה שוב הגעתי מאוחר לבית האופה והייתי מוכרח להעיר את ציפי ולספר לו. מאוחר מאד נרדמתי.

בבוקר התעוררתי כשציפי כבר מלובש. בחוץ כבר עלתה השמש. ציפי מסר לי כמה כתובות של קרובים באנגליה כדי שאכתוב להם – באם אגיע באמת לספרד.

נפרדנו. מאז שהתחלנו את מסענו באמסטרדם נעשינו ידידים. הצטערתי שהוא אינו משתתף בנסיון לעבור לספרד, אך הוא העדיף לחכות לוליי-LOLLY ECKHART – חברתו.

היום הזה עבר בכל מיני הכנות לנסיעה. בשעה 3.00 נדברנו עם "אם הבית" שלנו, רי, בעיירה אופיי, כי רצתה לקנות עוד כמה דברים בשבילנו.

לאשת האופה ספרתי שקיבלתי חופשת מולדת ושאני נוסע להולנד. לבעלה האופה נתתי כמתנה חבילת טבק. הרברט ואמיל ירדו ראשונים ברגל לאופיי, אני קצת יותר מאוחר, מטעמי זהירות. הרי לא רצינו למשוך תשומת לב, כי למעשה היתה זאת בריחה ממקום עבודה.

בדרכי לעיירה הופיע לפתע מולי אוטובוס צבאי, וכבר היו לי חששות שמא הבוס שלי יושב בתוכו ורואה אותי מסתלק. לכן נעצרתי ועמדתי

עם הגב מופנה לכביש.

יותר מאוחר התברר דווקא שבתוך האוטובוס היה משלוח חדש של "חברה" שג'וראר הביא זה עתה מהולנד.

בבית הקפה באופיי, שם נדברנו, פגשנו את רי עם עוד מכר מהולנד – אמיל גליקר – EMIL GLUECKER – שבא סתם לבקר את "החברה באופיי". הוא עבד במקום מסויים בסביבת פריס, והיה לו חופש, אותו רצה לנצל לביקור ידידים. הפרידה בתחנה נמשכה ונמשכה. מצב רוחנו היה יוצא מהכלל. הרבה חפצים לא היו לי. רק תיק העור איתו באתי מהולנד. כי בהתחשב לצפוי לנו אי-אפשר היה לסחוב הרבה. הבאנו עמנו כמה חפצים של פאול שנמצא בפריס ועוד לא היה בטוח אם יצטרף אל המסע. ברואן ירדנו, והיות והיה זמן לחכות לרכבת לפריס, הרבצנו ארוחה בריאה. אחר כך טסנו באקספרס לפריס, לשם הגענו קרוב לשעה 9.00 בערב. פאול חיכה לנו עם שני ידידים הולנדים. בריצה צללנו לתוך מנהרת המטרו כדי להגיע לתחנת אוסטרליץ אשר ממנה יוצאות הרכבות לדרום-מערב צרפת. הסיבה לריצה שלנו היתה כי כדי להבטיח מקום ישיבה, חייבים להיות לפחות $\frac{3}{4}$ שעה לפני הזמן בתחנת הרכבת.

זמן יציאת הרכבת היה ב-10.00. ברבע לעשר פרצה קבוצה של ארבעה נערים דרך ביקורת הכרטיסים כשבידיהם רק צוו תנועה גרמני חתום. אך היה לנו מזל ומצאנו מקומות ישיבה, אמנם בין חיילים גרמניים. זרקתי את התיק שלי לתוך הרשת, הבטחתי את מקומי, ויצאתי עוד פעם מהר אל הרציף כדי לשתות משהו, כי מהאוויר היבש והמחניק במטרו, הייתי לגמרי מיובש. ברציף היתה המולה רבה. קלטתי עוד פעם כל המראה הזה במבט פרידה אחרון, ואז נשמעה הקריאה: להכנס לתוך הקרונות! בלי נייע כמעט, החלה הרכבת לזוז אל תוך ליל הסתיו הקר. היה זה ה-8 לנובמבר 1943, בדיוק חודש לאחר שעזבנו את הולנד...

אינני יודע מה גרם לתדמית שבניתי לי מהעיר בורדוֹ-Bordeaux: הדמיון הפורח שלי או הסיפורים על העיר. בכל אופן תארתי לעצמי עיר דרומית עם בתים לבנים, שמיים כחולים ודקלים. איזו אכזבה ציפתה לי! ראשית, הגענו אחרי לילה שלם של נסיעה בקרונות בלתי מוסקים, חצי קפואים. שנית, לרכבת היה איחור של כשעתיים, שלישית, ירד גשם כשהגענו בסוף.

אם כן, רושם ראשון גרוע ביותר. קורט ריילינגר חיכה לכולנו והלכנו קודם כל ישר לבית קפה ושתינו משהו חם, שחור ורטוב, דבר שנקרא בדרך כלל קפה. זה הפשיר אותנו קצת. על קורט הסתערנו כמוכן בשאלות, מתי? ולאן? אבל הוא דחה כל תשובה עד שנהיה במקום שבו אפשר היה לדבר ביתר חופשיות.

אחר כך הלכנו קודם כל לדירתו של חבר־ERNST KAHN – ששימשה ככתובת קבועה לכל מי שהגיע לעיר. שם, ברחוב טנס־RUE TANESSE – שמנו את חפצינו ואחר כך חיפשנו מלון, בקירבת תחנת הרכבת. ושם גם שוחחנו על הכל בפרוטרוט. את יתרת היום סיירנו בעיר, קנינו כל מיני מצרכים קטנים ויותר מאוחר, בערב, הלכנו לקולנוע לראות את הסרט "ברון מינכהאוזן". סרט צבעוני יפה, שבמיוחד נהנינו ממנו מכיוון שלא עלה לנו כסף (הודות לצו תנועה, היתה לנו כניסה חופשית לבתי קולנוע).

ב־10 לנובמבר, בדיוק בשעה 8.30 היינו מוכנים לנסיעה בתחנת הרכבת של בורדו. לשמחתנו הרבה הגיעו לשם קצת לפנינו וילי ולורה זיסקינד־LORE SIESKIND – מפריס. שמחנו במיוחד עם לורה כי ידענו שהיא נתפסה ונשלחה כבר למחנה ווסטרבורק בהולנד, ו"החבריה" הצליחו לשחרר אותה, והנה היא איתנו בבורדו. לפי התכנון המוקדם וילי או קורט, אחד מהם, היה צריך ללוות אותנו עד טולוז־TOULOUSE, אך לפתע התברר שעלינו לנסוע לבד. נתמנתי למנהל הקבוצה ונתנו לי צו תנועה מתאים.

על הכבוד הזה הייתי מוכן לוותר בחפץ לב, כי היה זה בפעם הראשונה מאז שהותנו בצרפת שנהיה לגמרי לבד.

ב־9.00 עזבה הרכבת את התחנה. לורה נתנה לי עוד ברגע האחרון מכתב כדי שנשלח אותו מספרד לקרוביה. ואני, אופטימי ללא תקנה, גם העפתי מבטי פרידה על העיר הלא סימפטית, בורדו, כאילו לעולם לא אראה אותה עוד.

נסענו אך לאחר זמן קצר, הנה מבחן עצבים ראשון. למרות שמסוף שנת 1942 צרפת כולה היתה כבושה בידי הגרמנים, קיימו הגרמנים, אם מתוך שיגרה או מתוך סיבה נסתרת אחרת, ביקורת תעודות בקו הגבול לשעבר בין צרפת הכבושה ומה שהיתה צרפת החופשית עד אז.

משום מה באו אחרי שעזבנו את בורדו מיד שוטרים גרמנים לברוק

ניירות, למרות שקו הגבול היה עוד במרחק רב. בשקט מעושה מסרתי את הניירות שלנו. הקצין הביט עליהם, לפי דעתי ביסודיות יתרה. מחשבות רעות כבר עברו במוחי. אבל בסוף הוא החזיר לי הכל. אך במקום להמשיך בבדיקה בתא הבא, הוא פסח על כל התאים והלך לקצה הקרון, דבר שגרם לי להרגשה לא טובה.

אני הייתי היחיד שיכול היה לעקוב אחריי כי מקום ישיבתי היה ליד הפרוזדור. הנחתי שמהו חשוד לו, אחרת היה ממשיך בביקורתו. לאחר מחשבה שניה החלטתי למסור לאחרים את חשדותי, כי מוטב שכולם יהיו מוכנים אם משהו יקרה. במהירות עברתי במחשבות על כל חפצי אשר בתיק, האם לא סחבתי עמי דבר מחשוד, אבל הגעתי למסקנה שהחפץ היחיד העלול לעורר חשד הוא המילון הצרפתי-ספרדי שרכשתי לאחרונה. כל רגע ציפיתי לבואו של הקצין. אבל דבר לא קרה. עברנו את קו הגבול. כל שוטרי המכס ושוטרי הגבול ירדו, ובכל זאת לא הייתי שקט לגמרי. אולי טלפנו ישר לטולוז כדי לקחת אותנו שם ישר לחקירה?

הרכבת המשיכה במהלכה המהיר, אדישה לדאגות שלנו. מצב רוחנו שירד בתחילת הנסיעה מתחת לאפס, עלה שוב קצת. הסכמנו בינינו שסיבת הבדיקה המשונה היא, שהקמנו, בשעת הפרידה ברציף בבורדו, די הרבה רעש, וכנראה משכנו את תשומת ליבם של הגרמנים. מה עוד שאנו בבגדינו האזרחיים יושבים בקרון השמור לצבא הגרמני בלבד.

מזג האויר בחוץ היה נהדר. הדקלים הראשונים, שכה ציפינו להם, נראו פה ושם, אמנם קצת עלובים בתוך הנוף החורפי. בשיחה ערה ובהסתכלות על הנוף עבר הזמן. ב־2.00 נכנסה הרכבת לתחנת טולוז.

בהשוואה לבתי המלון שעתידיים היינו עוד להכיר, היה המלון "גמבטה", הטוב ביותר שגרתי בו. נכנסנו לחדר שבו גרו כמה חברים מההכשרה בחאודה בהולנד, שהגיעו לפנינו לטולוז. הם אמורים היו לחזור מהעיר וחיכינו בינתיים לשובם למלון.

כפי שנמסר לנו היה עליהם עוד באותו ערב לצאת למקום ריכוז לרגלי הפירינאים, ועלינו היה לגור במקומם ולבוא בעקבותיהם יומיים מאוחר יותר.

שמחה גדולה פרצה כאשר הם הגיעו. הייתי איתם ביחד זמן רב בחאודה והגורל המשונה זימן לנו להיפגש בדרום צרפת. הם לא יכלו להוסיף הרבה

חדשות, כי מיהרו מאד אל הרכבת. רק אחד מהם, חיים פרידמן-HEINI FRIEDMANN, אמר משפט שנשמע בנסיבות אלה לגמרי דמיוני: "חברה, יש לנו סיכוי רציני להגיע לארץ-ישראל בקרוב"!
נפרדנו מהם בידיעה שבעוד מספר ימים נפגש שוב ונוכל לשוחח בנחת.

כך תפסנו אנחנו את החדרים שלהם למשך שני לילות. את הזמן עד ליום היציאה שלנו, יום שישי, בילינו איכשהו בעיר וקנינו עוד קצת מצרכים חשובים למסע הגדול בהרים.
שוב ישבנו ברכבת. הפעם בקו טולוז-באיון-BAYONNE. לרביעיה שלנו הצטרף בטולוז ורנר קאן-WERNER KAHN. וילי הגיע לבסוף גם הוא כדי למלא כמה ניירות מזוייפים שיצדיקו את שהותנו באיזור הגבול האסור לתנועה רגילה. שוב שלחתי מבטי פרידה אחרונים לעבר טולוז. הרכבת היתה שוב דחוסה בבני אדם. נסענו בקרונות של אזרחים הפעם, כדי לא להתבלט, כי הנסיעה בקרון צבאי היתה מושכת תשומת לב אלינו, והעילה לנסיעתנו למקום עבודה חדש בקרבת ההרים, עמדה קצת על רגליים רעועות.

ישבנו על חפצינו בתוך הפרוזדור והסתכלנו על הנוף היפה, כשבאופק כבר הופיעו הרי הפירינאים, דבר שגרם ללבנו לדפוק בחזקה. ימי המתח האחרונים שלנו על אדמת צרפת הם כעת לפנינו. אינני יודע מה התרחש בקרב החברים האחרים, אבל בשום אופן לא יכולתי להאמין שעוד מעט והכל כבר מאחורינו.

אך למרות זאת התחלתי אמש, לפני שנרדמתי, לרקום חלומות מתוקים, איך ומה אעשה בספרד. להתכתב עם אחותי וידידים אשר באנגליה ואמריקה. בחוץ ירדה חשיכה. בקרונות גדלקו אורות חלושים. ההרים נראו כעת כביזור. השתדלנו לדבר כמה שפחות, כדי לא למשוך תשומת לב מיותרת.

לאחר נסיעה כשל שעה ורבע ירדנו בתחנת רכבת קטנה. לפי ההוראות שקבלנו בטולוז היה עלינו להמשיך בשני אוטובוסים שחיכו לפני בנין התחנה.

כאמור נמצאנו כעת באזור מסוכן במיוחד. לא יכולנו לסמוך כל כך על

ניירותינו, כמו באזורים אחרים, כי בכל זאת היה זה קצת חשוד שפועלים הולנדים עושים כאן את דרכם לאתר הבניה. אם מישוהו יטרח לברוק איזה אתר בניה, היינו נופלים ישר לפח.

לכן, אם דיברנו בכלל, דיברנו הולנדית כדי שהצרפתים יחשבו אותנו לגרמנים. בעיני הגרמנים היינו פועלים הולנדים.

הכל עבר לפי התכנית וללא בדיקת תעודות. לאחר נסיעה של כשעה הגענו למקום שם היה עלינו להחליף אוטובוס. לפני שנכנסנו נצטוו אחדים מאיתנו להראות את ניירותיהם. אך הכל עבר בשלום. לא עוררנו חשד. האוטובוס היה מלא וגדוש, ושמחנו כשבדרך ירדו קצת נוסעים. לאחר 20 דקות הגיע תורנו לרדת. המקום היה כפר קטן. הבחנו רק בכמה בתים בודדים. השתדלנו להתחמק בצל הבתים ולחכות ל... מי יודע מה. אך מיד הופיעו 2 גברים והראו לנו ביד את הכיוון שעלינו ללכת בו. יצאנו מתחום הכפר הקטן. מדריכנו האלמוני הוביל בראש ונכנס לתוך שביל בשדה. שמחנו לרדת מן הכביש הראשי, המסוכן. הלכנו צפופים זה אחר זה. דיבנו מעט ורק בלחש. בסביבה נשמע מפל מים. מעלינו שמיים מעוננים. פה ושם נראו כוכבים מעטים. שקט מסביב. עברנו נחל סוער ועלינו על שביל די תלול. בזה טעמנו כבר קצת מה שעוד צפוי לנו. מתוך החושך הבחנו בסוכת הרים – ניחשתי שזוהי מטרת הליכתנו. וכך אכן היה. המדריך השעין סולם על הקיר ואמר לנו לעלות. מלמעלה נשמעו קולות עמומים. כאשר עלינו כולנו פרצה שמחה גדולה, כי כאן נפגשנו שוב עם החברים שיצאו לפנינו מטולוו. חשכה מוחלטת שררה בעלית הגג, דרכנו ונפלנו על רגלי החברים ששכבו בתוך ערימות חציר. מקום רב לא היה, אך כולם הצטופפו מעט וכך מצא כל אחד מקום לעצמו. לאחר מכן הגיע הזמן לספר סיפורים אישיים מחיינו המחתרתיים בהולנד. גם שמענו פרטים על המשך המסע. התברר שעלינו להמתין במקום זה שלושה ימים, דבר שנראה היה לנו ברגעים אלה כנצח נצחים. כפי שהוותיקים העידו, היה המזון טוב יותר ממה שהיו רגילים בצרפת. ההסבר לזמן ההמתנה היה, שלמחרת אמורה להגיע קבוצה נוספת של אנשים, וביום א', ביום המנוחה, כלומר בעוד יומיים, המדריך לא היה מוכן לצאת עמנו לדרך.

עם הסיפורים המרתקים של כל אחד, עבר הזמן חיש מהר; כמעט ולא הקדשנו תשומת לב לארוחות. העלינו זכרונות מחאודה ומאמסטרדם,

החלפנו ידיעות על קורותיהם של חברים שונים.

מאוחר בלילה נרדמנו קבורים עמוק בתוך החציר. אם נתעלם מהפרעות קטנות במשך הלילה, כגון דריכה על רגלי הישנים, בזמן היציאה לעשות צרכים, כולם שקעו בשינה טובה עד לבוקר. לי היה מקום אסטרטגי לא טוב, קרוב ליציאה. קודם כל היה קר שם, שנית כל אחד דרך לי פעמיים על הרגליים, פעם ביציאה ופעם בכניסה. אבל לאחר קללה עסיסית נשכח הכל. אברהם הלמן-ABRAHAM HELLMANN – לידי היה קצת חולה והמשיך לישון. ממולי שכב ורנר-WERNER KAHN – שהחזיק ללא הרף מראה מול פניו, שהיו מכוסים אקסמה. היינץ מאירשטיין-HEINZ MEIERSTEIN – לידו, גם היה קצת חולה.

בחוף היה מזג אוויר נהדר, ממש מתאים לטיול הרים. אבל שעת הטיול עדיין לא הגיעה. ב-8.30 הגיע איזו דמות נשית והביאה קומקום קפה וכמה כיכרות לחם. תחילה הם עשו רושם רב, אך לאור התאבון הרב של כולנו התברר שזה לא הספיק לנו. טוב שהיה לנו עוד דברי אוכל שהבאנו עמנו. לאחר ארוחת הבוקר ירדנו בסולם והתרחצנו ליד הנחל. היו גם כאלה שהתעצלו וויתרו עליה כליל. הוזהרנו שלא להתגלות לאנשי הכפר. אמנם היו מספר גדרות חיות שהסתירו אותנו קצת, אבל זה לא היה מסתור מושלם. אני הייתי משום מה ביום זה יותר עצבני מרגיל. אולי אשמה בכך היתה הישיבה הבטלה במשך היום. המשכנו לספר ציזיבאטים אחד לשני, בעיקר לפאול היתה הצלחה גדולה עם סיפוריו הציוריים מהווי הועד היהודי באמסטרדם, בו עבד. מי שלא הקשיב שכב לישון, או קרא משהו. הנוף מסביבנו היה מאד יפה, בעיקר בשבילנו, אנשי השפלה שלא רגילים לנוף הררי. לפנינו השתרע הכפר שבעמק, ומאחורינו השלוחות של הפירינאים.

לפעמים בחנו במפה את הדרך שעלינו לעשות, וניסינו להעריך את אורך כל המסלול עד ספרד.

האוכל שהאיכר סיפק לנו היה טוב מאד, בעיקר קיבלנו הרבה בשר. לפנות ערב, כאשר כולנו כבר ישנו, הגיעו עוד שלושה אנשים, בערך בגיל 40 ולמעלה. אחד מהם היה נראה לנו מבוגר ממש. בתחילה לא התלהבנו מהם כי הם היו טיפוסים לגמרי שונים מאיתנו. אבל בסוף הם התגלו כאנשים חביבים. האיש המבוגר סיפר כל הזמן בדיחות יהודיות,

בהצלחה רבה. בסך הכל לא השתעממנו ולסיפורים על החוויות בהולנד ובצרפת לא היה סוף.

יום ב' נקבע כיום היציאה. מזג האוויר השתנה קצת לרעה, אבל לא יכולנו להתחשב בזה. החולים הבריאו בינתיים. אמיל השמיע בקול רם הזיות, ולפי זה נהיה כולנו לקראת סוף השבוע כבר בברצלונה. אני לא יכולתי לשמוע את הדיבורים האלה, כי ידעתי, אם אשמח מוקדם מדי, בטוח שמשהו יקרה וישבש את כל התכניות.

יום שני ה־15 לנובמבר הגיע! מישוהו הפיץ שלהרברט יש היום יום הולדת. כולם איחלו לו מזל טוב, נוסף למזל טוב שכולנו איחלנו לעצמנו. מאתנו, אנשי אופיי, קיבל כמתנה חבילת טבק למקטרת שלו שהחזיק אותה, חם או קר, כל היום בפיו.

בצהריים הגיע המדריך שלנו אדריאן־ADRIEN, מלובש ומצוייד כהלכה, עם עוד חבר מטולוז, שמסר לנו קצת כסף ספרדי, ועוד אי־אלה דברי מזון. היינו בסך הכל 13 איש.

נתנו את כל ניירותינו לחבר מהמחותר הצרפתית ובאיחולים רבים נפרדנו ממנו כשכל אחד מחזיק מקל טיולים חזק, שהכין לעצמו מבעוד מועד.

מיד אחרי "הבית" שלנו עלינו עליה תלולה בשביל שחצה נחלים רבים ושדות עם הרבה אבנים. כל דיבור רם היה אסור. כל אחד עם החפצים האישיים המעטים שלו, קשורים איפהשהוא בגוף. המדריך היה היחידי שהלך מצויד כפי שצריך. על ראשו כובע עור כהגנה נגד הקור, תרמיל גב טוב ועל חגורתו אקדח, שעשה עלינו את הרושם הגדול ביותר. קיווינו רק שלא יהיה צורך להשתמש בו. לאחר 100 מטרים הראשונים התחיל הטור להתארך. בעיקר המבוגרים יותר, נשארו קצת מאחור, ואחרי כמחצית השעה נאלצנו לעצור, כי האיש המבוגר ביותר כבר לא יכול היה להמשיך. חיזור כסיד הוא יושב על סלע כשזיעה מכסה את פניו. נתנו לו קצת קוניאק לשתות, ואז המשכנו שוב כ־10 דקות. אחר כך ראה המדריך שכך אי־אפשר להמשיך ויעץ לו לחזור לבית שבעמק, ולמחרת לנסוע חזרה לטולוז. כעת עוד לא היה מאוחר מדי לחזור ולמצוא את הדרך חזרה. כך גם עשה. התקרית לא גרמה לנו לשיפור מצב הרוח, וכל אחד שאל את עצמו אם לא יקרה לו דבר דומה, אך אז יהיה במקום שממנו אי אפשר יהיה לחזור.

נשמנו קשות בעליה החזקה, היות ואנו לא רגילים לטיפוס הרים. מזג האוויר נעשה אפור יותר ויותר. העננים האפורים היו תלויים מעלינו. במשך הצעידיה שמענו שהגיס של מדריכנו, אדריאן, מחכה לנו למעלה בנקודה מסויימת כדי לומר לנו אם המעבר בכלל אפשרי. לאחר כשעתיים של טיפוס עשינו בפעם הראשונה הפסקה של ממש למשך 10 דקות. אכלנו משהו, ואחדים זרקו חפצים מיותרים, כגון עתונים וספרים, כדי להקל על עצמם. אחר־כך נשמעה שוב הקריאה בצרפתית: אליי! לדרך!... הקטע הבא היה יותר קשה. בינתיים היתה השעה 4.30 אחה"צ וגשם דק התחיל לטפטף. כולנו נשמנו בכבדות. ליד נחל קטן עצרנו רגע כדי לשתות משהו. אחר כך פגשנו את גיס המדריך שחילק מקל לכל מי שלא היה לו. מעתה הוביל הגיס ואדריאן המדריך הלך כמאסף. לאט ומבלי שהרגשנו החלה החשיכה יורדת. צעדנו עכשיו בתוך יער ובקצהו העליון יכולנו להבחין בשלג הראשון. טיפסנו וטיפסנו בלי לדבר, וכל אחד שקע במחשבותיו. בראש הטור הלכו הרברט ליפמן והיינץ מאירשטיין. אני הלכתי בחלק הראשון של המרכז, והמבוגרים יותר היו בסוף.

הדרך נעשתה יותר ויותר קשה. הלכנו עד מהרה ממש בתוך שלג וכל רגע התחלק מישוהו עליו. במהרה חצינו את היער ועברנו שדה פתוח. ממרחק שמענו פעמונים שמסביב לצווארי הפרות והכבשים. איכר עבר לירדנו ובירך אותנו לשלום. פתאום, לאחר שהוא התרחק מאתנו כ־200 מטר, השמיע שריקת אזהרה חדה וניפנף בידו לכיוון מסויים. מאד נבהלתי וכבר ראיתי שחורות. אנחנו צעדנו כעת מהר יותר עד שלא ראינו אותו עוד. הגשם פסק, ובמקומו ירד שלג. כל אחד הלך וראה רק את חברו לפניו, כשראשו והתיק שעל גבו מכוסה בשלג. במהרה נכנסנו שוב לתוך יער. החשיכה היתה כעת מוחלטת. השעה היתה בערך 7.00. שביל צר הוביל אל־על. בצד שמאל היה קיר תלול, ובצד ימין נפערה תהום. הדרך היתה עכשיו זרועה באבנים וחורים. כל אחד מעד מדי פעם, בעיקר פאול שהלך לפני, החליק כל רגע. במוחי ניסרה כל הזמן המחשבה, רק להחזיק מעמד במסע זה. היה דרוש מאמץ גדול כדי להבחין בחושך בדרך ולשים לב לצעדיו של האיש שלפניו, על מנת לא למעוד. נראה היה שלדרך זו אין סוף. היא כבר עברה כעת בשטח מישורי אבל בכל זאת היתה קשה יותר מאשר העליה התלולה מקודם.

המדריך הלך עם פנס כיס מודלק וכמה חברים שגם להם היה פנס, הדליקו אף הם.

לי לא היה, אך מישהו נתן לי אחד. היה כבר די קר מאז שקיעת השמש, וידי שהחזיקה את הפנס היתה קפואה כמעט. ביד השניה החזקתי את המקל ונזהרתי לא למעורר. הודות לאור הפנס הסתדר הכל.

התכנית היתה לבלות את הלילה בתוך סוכת הרים, כפי שנהוג בפירנאים, ולהמשיך את המסע למחרת בבוקר. בעצם היתה הכוונה שנצטרך כל הלילה כדי להיות למחרת כבר בספרד. אבל שמחנו כשמענו דיבורים על לינה בסוכת הרים. חוץ מזה היינו מודאגים קצת ממצב המזון שלנו, שלא יספיק אם נתעכב הרבה זמן בדרך. אבל עדיפה היתה בעינינו המנוחה בסוכה, ולמען זה היינו מוכנים לוותר על ארוחה אחת או שתיים. עזבנו בינתיים את היער. רוח קרה מאוד נשבה לנו ישר לתוך הפנים. היינו עוד רטובים לגמרי מן הגשם, ויחד עם זה צמאים מאד. לפתע נראתה הסוכה שדובר עליה. כולם נשמו לרווחה.

כל אחד חיפש לו מקום בקש. אחדים הורידו לאור הפנס את הבגדים הרטובים. האחרים, ביניהם אני, נכנסו רטובים כפי שהיו עמוק עמוק לתוך הקש. עם אמיל וינדמילר החלפתי יום לפני הנסיעה סוודר ולבשתי אותו כעת אל אף שהיה גדול מדי עלי. כשסגרתי את הריץ יכולתי לכסות אפילו את הראש. ממרחק שמעתי עוד דיבורים, אך משמעותן האמיתית של מילים אלו כבר לא חדרה לתוך הכרתי, ועיקרן היה שבאם לא ייפסק השלג, עלינו לחזור. אני לא שמתי לב לויכוח שהתפתח אחר כך בין המדריך ואחד הצרפתים בקשר להמשך המסע, כי פשוט נרדמתי.

בגלל הרטיבות התעוררתי מוקדם. נראה היה לי שפסק השלג. כעת חזרו אלי הדיבורים על המשך המסע מאמש. המחשבה על חזרה אפשרית גרמו לי להתרגשות לא מעטה. אם כן, כל המאמץ עד כאן היה לשווא! וזה כשאנו כל-כך קרובים לגבול! קשה היה לי להאמין שאדריאן דיבר אמש ברצינות!

גם יתר החברים התעוררו זה אחר זה. אחד שהציץ החוצה אמר שאמנם יש הרבה שלג בחוץ אבל הוא פסק לרדת. שאבנו מזה עידוד. כי מזון היה לנו לארוחה אחת בלבד. קמנו והעמסנו את התיקים על הגב ויצאנו החוצה. מראה נהדר לפנינו! ממולנו ההרים הגבוהים מלאי שלג. דומיה

מסביב. היה זה רגע בלתי נשכח, אבל לא נתנו לנו להינות הרבה מרגע זה, כי נמסר שאדריאן החליט באופן חד-משמעי לחזור. תחילה סרבנו להאמין, אבל נוכחנו לדעת שהצדק עמו, כי עשינו נסיון כושל להתקדם קצת בשלג ושקענו ישר עד לברכיים. אדריאן הצביע לעבר פסגה מושלגת לגמרי שעלינו לעבור כדי להגיע לספרד. כל אחד ראה שאין לכך כל סיכוי. במצב רוח ירוד ביותר התחלנו את הדרך חזרה. קשה לתאר את הלך הרוח שלנו. תחילה לא הרגשתי כלום, זהו, הכל נגמר! המאמץ הסיכונים, הכל לשווא! רק חסר לנו עוד שניתקל בסיור גרמני! כך נמוגו כל ההזיות להגיע במהרה לספרד, לחופש, לבוא שוב בקשר עם ידידים וקרובים! תשכח מזה, אמרתי לעצמי! כעת העיקר הוא לרדת בשלום ולהגיע ללא תקלות חזרה לטולוז. איך וילי ישתומם לראות אותנו שוב! אך מה לעשות? לאט לאט השלים כל אחד עם העובדה ומצב הרוח הכללי עלה שוב קצת. הירידה התבצעה כמובן מהר יותר מהעליה. נחנו פעם אחת באמצע, והמשכנו שוב לגלוש. בדיוק לאחר 24 שעות מאז שיצאנו, הגענו שוב לסוכה שלנו. בזהירות עלינו שוב בסולם אל משכבי הקש שלנו, כל אחד במקומו הקודם. לא דיברנו הרבה בהתחלה. כי כל אחד היה הרוג והשתדל לפחות להחליף קצת בגדים. יותר מאוחר, לאחר שהביאו לנו כבר אוכל, התאוששנו קצת והתווכחנו בלהט האם באמת היה הכרחי לחזור, והאם לא היינו צריכים לנסות להמשיך בכוחות עצמנו. בעיקר היינץ היה סבור כך. בחוץ שוב התחיל לרדת גשם וכולם שכבו ונמנמו עד לפנות ערב. הוויכוחים שאז התחילו נסבו סביב השאלה: מה הלאה?

היה ברור שבמצב הנוכחי של מזג האוויר לא היה מה לדבר על נסיון מחדש. אך אדריאן אמר שבמקרה של שינוי בהחלט אפשר לנסות פעם נוספת.

בינתיים עלינו לחזור לטולוז ולחכות שם. אבל איך לחזור לשם? ללא תעודות, אותן מסרנו לפני שהתחלנו לטפס בהרים. החלטנו להסתכן ולשלוח שני מתנדבים, הרברט וורנר, ללא תעודות לטולוז. כי וורנר מאד סבל מהאקסמה שלו, בגלל השהיה הממושכת בקש.

גם אצל אחרים הופיעו תגובות שונות. על הרברט התרגזו כולם בגלל שתיאר בצורה ציורית איך הוא יתחיל לזלול בטולוז, עד שיתפוצץ. ואת זה הצטרכנו לשמוע כשאנו כעת רעבים, מה זה רעבים! התכנית היתה שאחד

מהם יחזור מטולוז ויביא את התעודות של כולנו. אבל הבעיה נפתרה אחרת
כי ביום ה' נסע אדריאן בעצמו לטולוז והביא לנו הכל. ואז הוחלט שאנו,
הקבוצה השנייה, נחזור ביום שישי לטולוז והיתר בשבת.

כאשר שכבנו כך במשך היום באפס מעשה העסיקה את מוחי רק מחשבה
אחת! איך בכל זאת להגיע לספרד, כי לוותר על הרעיון היה דבר בלתי
אפשרי! באתי הרי לצרפת לא כדי להשאיר, אלא להמשיך לספרד. וכך נולד
הרעיון לנסות ולעבור את הגבול ברכבת. בתחילה זה אמנם צלצל כמו
לקוח מרומן של קרל מאי־KARL MAY, אך כמה שיותר התעמקתי, כך
גם קרם הרעיון עור וגידים. כשהתחלתי לדבר על הדבר בקול רם, חשבו
כולם שאני עושה בדיחה לא מוצלחת. רק שניים חשבו שכדאי לשמוע
פרטים טכניים ממני.

כל הרעיון לא היה כל כך דמיוני כפי שהוא נשמע באותו מעמד. חוץ
מסיפורי הרפתקאות שקראתי על נושא זה, שמעתי עוד בהולנד על מקרים
אמיתיים של הולנדים שברחו מעבודה בגרמניה תחת קרון רכבת חזרה
להולנד. אני חשבתי, מה שאחרים יכולים, אני גם יכול, ולכן חשבתי לפחות
לבדוק את העניין. כמה שיותר נכנסנו לתכנית, יותר התלהבנו. אבל תנאי
ראשון היה קודם כל לחזור לצויליזציה, וללמוד את הבעיות בו במקום.

היה זה יום שישי קר כקרח כאשר האיכר לקח אותנו ב־ 6.00 בבוקר
מן המתבן. הוא הביא אותנו תחילה לביתו, נתן לנו לשותות כוס קפה עם
קוניאק, וחתכת לחם. אז נפרדנו ממנו ואחותו הובילה אותנו לכביש
הראשי, שם חיכינו כחצי שעה לאוטובוס. תוך כדי כך קבלתי רגלי קרח.
הנסיעה התנהלה ללא תקלה ונשמנו לרווחה כאשר דרכנו שוב בתחנת
הרכבת שמחוץ לאיזור האסור. כשבאה בסוף הרכבת לטולוז, ולפני שעלינו
לקרונות לא יכולתי להתאפק, ובתואנה ששרוכי נעלי נפתחו התכופפתי
וברקתי במבט חטוף את תחתית הקרון. הרבה לא יכולתי לראות והחלטתי
לדחות את יתר הבדיקות עד טולוז. בקרון המחומם היטב הפשיר הקור
שבגוף. השעה היתה בערך 12.30. הייתי רעב נורא ונראה לי שהדבר הטוב
ביותר יהיה לעצום את העיניים ולנמנם עד טולוז.

כשהגענו בסוף לשם, ברכנו על כך שכל ההרפתקאה נגמרה טוב, אבל
התברר גם שכמעט כולם היו קצת חולים.

אני רעדתי מקור, נוסף לזה ירד עוד גשם בחוץ, כששרכנו רגלינו דרך

הרחובות חזרה למלון "גמבטה". חבר מהמחותר הצרפתית קיבל את פנינו ליד התחנה וסיפק לנו על המקום כמה "בייגלס" ותלושי מזון ללחם. נדברנו להפגש עמו למחרת. פאול נכנס ישר למיטה כי הוא היה ממש חולה. אנחנו, קנינו משהו לאכול, ובלענו הכל מיד על המקום. אז נפרדנו. היו שהלכו להסתפר או לבית מרחץ ציבורי כדי לעשות אמבטיה חמה. בצהריים אכלנו כולנו ביחד במסעדה, עד שכמעט התפקענו.

הרגשתי שמחה מאופקת כאשר שוב טיילתי ברחובותיה של העיר ממנה כבר נפרדתי לעולמים לפני מספר ימים.

למחרת בערב הלכתי לתחנת הרכבת לקבל את הקבוצה השנייה. הכנתי עבורם כבר חדרים במלון, ונבהלתי לא מעט לאחר שרק אדריאן הופיע. כבר חשבתי על הגרוע ביותר, אך המדריך הרגיע אותי ואת החבר הצרפתי שהיה עמי, וסיפר שהאוטובוס היה כל כך מלא שלא יכלו לעלות עליו. כך נאלצנו לחכות עוד יומיים כי למחרת היה יום א' ואין תחבורה מן הכפר. ריחמנו על החברים, כי ידענו מה זאת אומרת לשבת יומיים נוספים בתנאים פרימיטיביים ששררו שם.

הימים הבאים בטולוז עברו ללא אירועים מיוחדים. החברים הגיעו לפי התכנית ביום ב', וסיפרו שלפחות האוכל השתנה לטובה. החברים הצרפתיים שלנו לא הפסיקו לנחם אותנו בקשר לנסיון מחודש להעפיל לפירינאים, אך אלו היו הבטחות בלבד ואיש לא האמין בהן עוד.

היה לנו תקציב קטן לכל יום בשביל אוכל ושינה, והיתר בשביל בילוי צנוע. יום בהיר אחד, לאחר שהות של כשבועיים בעיר, הופיע פתאם קורט והתחלנו לדרון באופן רציני במצב הנוכחי. לא יכולנו להשאר עוד זמן רב בטולוז כי הדבר לא היה רצוי מטעמי בטחון. מצד המחותר הצרפתית באה הצעה ששלושתנו – הרברט, אברהם ואני, נלך למקי־MAQUIS, כי ידענו צרפתית, פחות או יותר. אך הרברט היה היחיד שמוכן לזה. כשראה ששנינו לא מתלהבים, נסוג גם הוא. לשנינו לא היתה סבלנות לשבת באיזה יער, להתאמן בנשק ואולי להפסיד נסיון מחודש לעבור לספרד. אני לא נטשתי את הרעיון לעבור ברכבת לספרד, להיפך, הרעיון לא עזב אותי אף לרגע. כמעט כל בוקר הלכתי לתחנת הרכבת כדי לבדוק את מבנהו התחתון של קרון הרכבת. מצאתי איזה אפשרות להסתתר בקרבת הציר ובחנתי הכל, כמה שיכולתי מבלי לעורר תשומת לב. בשעות אחר הצהריים הסתובבתי

הרבה באזור של פסי רכבת צדדיים, כי שם עמדו קרונות ויכולתי לעשות את מלאכתי ביתר קלות. אברהם היה תמיד בן לווייתי הקבוע, גם היינץ היה מוכן להשתתף. ברי אשר־BERRIE ASSCHER, בהתחלה התלהב מהרעיון, אך כשראה מקרוב על מה מדובר, נבהל מן המראה המאיים של צינורות וקורות מתחת לקרונות, ולא רצה לשמוע עוד על התכנית. אברהם ואני דיברנו עם וילי וקורט ברצינות על ביצוע התכנית שלנו. קשה היה לומר שלקחו אותנו ברצינות. קורט העלה כמה רעיונות, למשל, שכדי לבחון אם אפשרי הדבר, רצוי לערוך לפחות נסיון של נסיעה קצרה מתחת לרכבת. בו במקום החלטתי לעשות זאת באחר הקטעים של הקו טולוז־בורדו. החברים ניסו להוציא לנו את כל הרעיון מן הראש ושידלו אותנו ללכת יחד עם אחרים למקי הצרפתי ולחכות שם לזמנים יותר טובים.

ב־7 לדצמבר 1943 נפרדנו מהחברים בטולוז, ושררה אווירה של פרידה לנצח. ממש אווירה של לווייה. גם החברים הצרפתיים הזדעזעו ואמרו שלו היתה להם הסמכות, לא היו מסכימים להרפתקה מעין זו. חוץ מזה חבל על הכסף הספרדי שנתנו לנו. אבל אנחנו החלטנו, ולא רצינו לשמוע. לכן ישבנו אברהם, וילי, הרברט ואני ברכבת לבורדו. ברגע האחרון וויתרנו על נסיעת נסיון, כי חבל על הסיכון שבדבר. הרברט נסע אתנו לבורדו כדי לחזור למקום עבודתו הקודם, עד ששוב תיפתח אפשרות להגיע לספרד. שנינו, אברהם ואני, נשארנו שלושה ימים בבורדו במלון הקבוע שלנו, וקבענו את יום המבצע שלנו לשבת 11 בדצמבר. לאברהם היתה משום מה הרגשה שנגיע עד חנוכה לספרד. כוונתנו היתה לנסוע ברכבת אקספרס, לצאת בערב לבאי־BAYONNE — ולנצל שם את השהיה של כ־6 דקות בתחנת הרכבת, ולרדת מתחת לקרון ולהמשיך כך עד לתחנת הגבול הנדאי אירון־HENDAYE IRUN. לפי לוח הזמנים תמשיך רכבת זו הלאה עד מדריד, אבל לנו רק היה חשוב לעבור את הגבול. כדי להגיע לבאי־כך צורך בתעודה מיוחדת, כי היא נמצאה באיזור אסור.

וילי עם הרעיונות המבריקים שלו כתב לנו צו תנועה למקום עבודה בבאי־ועל סמך זה נגשנו למפקדה הגרמנית וקיבלנו תעודה מיוחדת בלתי מזוייפת, עם זכות של נסיעה חינם! אמרנו לעצמנו: אם המסע מתחיל כל

כך טוב, בטוח שלא ניכשל. בערב נפרדנו מוילי. התברר שהוא לא האמין עד לרגע זה שאנחנו מתכוונים לבצע את התכנית. ה־11 לדצמבר, היום הגדול הגיע!

היום הזה עבר בציפיה לבאות. ב־5.00 היינו אצל ארנסט קאן ברחוב טנט כדי להשאיר אצלו כל דבר שאי־אפשר לקחת איתנו מתחת לרכבת. על מנת שלא נהיה נוסעים ללא חפצים אישיים בכלל, תיכננתי שאקח עמי תיק ואשאיר אותו אחר כך בקרון, כאשר נרד מתחתיו. ארנסט וגם הרברט שהיו האחרונים שראו אותנו סברו שאנו מטורפים לגמרי. קרוב לשעה 6.00 היינו בתחנת הרכבת אך לרכבת היה איחור של כשעה. בתוך המעיל החזקתי פנס כיס, כפפות עבות וכובע דובי. בתיק החזקתי רק משהו לאכול. עמוק בתוך מחשבותי ראיתי את עצמי כעבור שעות אחדות בספרד.

ב־7.00 נכנס האקספרס ברעש גדול לתוך בנין התחנה, רצנו לחלק הקדמי לקרונות השמורים לצבא הגרמני, ובחרנו לנו סתם קרון. לאט לאט נכנסתי למתח ושמחתי שעוד לפנינו נסיעה של כ־2½ שעות עד באיון.

כאשר הרכבת עזבה את התחנה זרקתי שוב מבטי פרידה סופיים. כי או שהדבר יצליח, ואז נהיה בספרד, או שניכשל ונהיה בבית־סוהר או גרוע מזה. האימרה שהכל מתנהל שונה ממה שמתכננים, הוכיחה את עצמה. מחוגי השעון שלי הראו רבע לעשר, כאשר הגענו לבאיון. הקרון לא היה מואר ומעט מאד חיילים נסעו בו. הרכבת היתה ארוכה והקרונות הראשונים עמדו קצת לפני השטח המואר של הרציף. חיכינו עד שכמה חיילים יצאו ואז, גם אנחנו קמנו, אך ירדנו בצד השני של הרציף. כעת היה הכל ענין של שניות. בחוץ היה חושך גמור. אברהם רץ לפני, אנחנו ידענו איפה להכנס מתחת לקרון וניגשנו למקום. אני הרגשתי מיד שמשהו לא היה כפי שתוכנן. עם החלק העליון של גופי הצלחתי להכנס למקום שבין תחתית הקרון ואיזה משטח, אבל לא מצאתי מקום להניח את הרגליים. בהתרגשות ניסיתי למצוא מקום לרגלי ותוך כדי כך דפקתי לי את הראש בכרזלים שונים. הרגשתי שכך זה לא ילך ונזכרתי גם שכל רגע הרכבת תתחיל לזוז. אמרתי לאברהם, שמצא איכשהו מקום לכל גופו, שעלינו לוותר. הוא לא רצה לשמוע אבל אני קפצתי בלי לחשוב הרבה החוצה, ועל ידי כך הוא נאלץ לבוא אחרי. בבת אחת הורדתי את הכובע מראשי ואת הכפפות מהידים, כי לא רציתי שמישהו יחשוב אותנו למחבלים משורות המחותרת

הצרפתית, שאותו זמן ביצעו פעולות רבות במסילות הברזל.
עברנו ליד קרון המסעדה ואמרתי שכאן עלינו לנסות כי יש תחתיו יותר מקום. אברהם היה מוכן מיד לנסות אבל לי לא היה כבר אומץ, כי הרכבת עמדה לזוו.

במצב רוח קודר עזבנו את תחנת הרכבת. אנחנו כעת בעיר זרה ועלינו לחפש מקום לינה. בדרך החלטנו לחזור על המבצע ערב לאחר מכן. הייתי בטוח שסיבת הכשלון היא שבחרנו בקרון גרמני, וכעת עלינו לנסות קרון צרפתי שמבנהו התחתון יותר מרווח.

למזלנו היה לנו עוד קצת כסף, לכל אחד היה כ־150 פרנקים, מספיק כדי לשלם עבור חדר וקצת אוכל למחרת. מתוך איזו הרגשה עמומה לא השארתי את כל תלושי המזון בבורדו. מישהו הראה לנו מלון צנוע. תוך כדי ניהול משא ומתן הרגשתי שהאשה שקיבלה אותנו ענתה לנו באי רצון רב, אך בסוף נתנה לנו חדר קטן. בתוך החדר היה ראי גדול ואז גיליתי את הסיבה של המבטים החשדניים של האשה. הייתי כולי שחור מפּיח. פנים, ידיים, המעיל והמכנסיים, כולם מלוכלכים נורא. אברהם היה יחסית יותר נקי ממני. התרחצנו קצת, עד כמה שזה ניתן, והחלטנו להמשיך לתכנן למחרת. אחר כך הלכנו לישון. בבוקר, על אף השמש החורפית שזרחה, שרר קור כלבים בחוץ. שתינו קפה, שילמנו את ה־25 פרנקים, והלכנו לדרכנו. למעשה לא יכולתי ללכת עם המעיל המכוסה כולו פסי פיח שחורים. היתה לי הרגשה שכל אחד יכול לנחש היכן קבלתי אותם. לכן הורדתי אותו מדי פעם, אבל זה היה נראה לי עוד יותר מחשיר. כי מי הולך ביום חורף קר עם מעיל ביד? כל זה עצבן אותי כהוגן במשך כל היום, ונשמתי לרווחה כאשר בשעות אחר הצהריים יכולנו להעלם בחשכה של בית קולנוע. גמרנו במשך היום כמעט את כל תלושי המזון שלנו, ולו רק מסיבה זו המבצע חייב היה להצליח.

בשעה 7½ אכלנו את הארוחה האחרונה, וקרוב ל־9.00 בערך היינו שוב בתחנת הרכבת. הפעם לא היתה שום נסיעה בתוך הקרון, אלא רק הזחילה מתחתיו.

כשנעצרה הרכבת, שהגיעה הפעם ללא פיגור, רצנו מסביב לקרון האחרון וזחלנו מתחתיו. אך יד השטן היתה בדבר! אותו הדבר כמו בערב לפני כן! אי אפשר היה להכניס את כל הגוף לתוך החלל שבין תחתית

הקרן והמשטח. חוץ מזה שמענו עובד רכבת שהלך עם פנס לאורך הקרונות וברק משהו על ידי דפיקה בפטישי. יצאנו מן המחבוא! רק עלינו על הרציף ואיש משטרה צבאית עמד לפנינו ודרש תעודות. אך הצו המיוחד מילא את שליחותו בנאמנות, ויכולנו להמשיך בדרךנו. אברהם רצה לחזור לאותו בית מלון אבל אני פחדתי קצת מבעלת הבית ששוב תראה אותנו חוזרים מלונלכים, בדיוק כמו בערב לפני כן וללא חפצים. אך בסוף הסכמתי, ובלי בעיות נתקבלנו שוב.

בערב זה עשינו חשבון נפש יסודי. דיברנו גם על נסיון שלישי, אבל כל ההתלהבות הלכה. חשבנו רגע לנסות בחלק שמחבר בין שני קרונות, אבל אלה רק היו דיבורים בעלמא. הדאיג אותי יותר שאנו יושבים בעיר זרה ללא תלושי מזון וכמעט ללא כסף, ושעלינו לחפש מקום עבודה חדש, כאן בבאיון או בביאריץ־BIARRITZ, עיר חוף קרובה. יותר מאוחר, לאחר שנתיבסס, נעשה עוד פעם נסיון, אולי יותר מוצלח. כל היום הזה, יום שני בשבוע, הסתובבנו רעבים. במקרה פגשנו במסעדה אחת, ששם נהגנו במשך היוםיים לאכול, כמה פועלים הולנדיים, להם מכרתי חפיסת סיגריות הולנדיות שסחבתי עמי בתור זרובה לשעת חירום, עוד מהולנד. תמורתה קבלתי 100 פרנקים, מספיק כדי לשלם חדר לעוד לילה. פועלים אלה נתנו לנו גם כתובת של פירמה קבלנית הולנדית בביאריץ. החלטנו ללכת לשם בו בערב ולנסות את מזלנו. בשעות אחר הצהריים הסתובבנו סתם בסביבת באיון וקיווינו למצוא עבודה. ב־5.30 עלינו על החשמלית ונסענו לביאריץ לכתובת של החברה הקבלנית, אשר נמצאה בתוך מה היה קודם בית מלון גדול. הסתובבו שם פועלים רבים, ואברהם פגש כמה מכרים ממקום עבודה קודם שלו בצרפת. זה הקל עלינו מאד. קיבלנו קצת אנפורמציה אודות הפירמה והלכנו לחדר של המנהל, קלייסטיין־CLEYSTEEN – שמו. היה זה הולנדי נחמד והוא הסביר לנו פנים. סיפרנו לו איזהשהו סיפור והוא נתן לנו כמתנה כמה תלושי מזון.

נתקבלנו לעבודה, ועלינו להיות למחרת בשדה התעופה. היינו שוב מאושרים שמצאנו מקום מבטחים לצרכינו הראשונים, כמו לינה ואוכל. אברהם היה עוד יותר מאושר, מכיוון שקיבל מאחד המכרים שלו חבילת טבק. נתנו לנו גם כיכר לחם, שחיסלנו בין רגע כי למעשה היינו רוב היום בצום. במצב רוח מרומם חזרנו לבאיון.

למחרת, 14 לדצמבר, דרכתי זו הפעם הראשונה מאז עזבתי את אופיי, שוב במקום עבודה רגיל. כך יצא לנו לבלות כמה ימים יפים במקום עבודה על החוף של האוקינוס האטלנטי, ובעבודה לא קשה של ברזלן. אבל תמיד, כשהכל כבר קצת מסתדר, בא הקץ לאידיליה. הסיבה היתה שהחברה סיימה את עבודתה בביאריץ, וצריכה היתה לעבור למקום אחר קרוב לבורדו. זה היה בניגוד לכל התכניות שלנו. כי קיווינו לקשור קשרים בביאריץ כדי להגיע בסופו של דבר לספרד. כאן היינו לא רחוקים כל כך מן הגבול ולעבור אל פנים הארץ היה מחסל את כל התכנית.

ביום ה' כבר לא עבדנו והיה לנו זמן לעשות סיור בביאריץ המפורסמת כעיר קייט. נהנינו באותו יום, ממש כמו תיירים על חוף הים. ליום ו' תוכננה היציאה מביאריץ. אנחנו המשכנו ללון בבאיון השכנה, בבית המלון הקטן. נדברנו שאנו מצטרפים למסע של קבוצת הפועלים כשתגיע הרכבת שלהם לתחנת הרכבת של באיון. עוד אנו יושבים בבית קפה של התחנה ולוגמים כוס קפה, בא אלינו שוטר בלבוש אזרחי ודורש את תעודותינו. נתנו לו את התעודות והוא שאל מאין ולאן אנחנו. אך למרות שדברנו אמת ובבטחון, לא האמין לנו. היתה זו הרגשה משונה, להעצר לבדיקה, להשיב לשאלות, ובעוד שעה קלה להוכיח לו את צדקתנו.

שלושתינו עלינו לרציף הרכבת וחיכינו לבוא הרכבת מביאריץ. סוף סוף היא הגיעה, וכאשר ראיתי את הפועל הראשי שהביט החוצה כדי לאתר אותנו, דפק ליבי משמחה. נפנפנו לו ונגשנו אליו. כאשר הפועל אישר את סיפורנו נאלץ השוטר להחזיר לנו את התעודות ובשמחה גלויה עלינו לקרון והצטרפנו אל קבוצת הפועלים. למקום החדש לא הגענו באותו יום, אלא רק למחרת בצהריים, ואז התברר ששום סידורים אלמנטריים לא נעשו למען קליטתנו במקום העבודה החדש. אפילו לא ללינת לילה מסודרת. כולם היו מרוגזים בגלל השינה-לא-שינה באולם ההמתנה של תחנת הרכבת בלילה הקודם. הכעס הכללי הלך וגבר מרגע לרגע ובשעות אחר הצהריים בא מישהו עם הרעיון, שהיות וממילא שבת היום והעבודה תתחיל רק ביום ב', עדיף שניסע כולנו לבלות יום וחצי בעיר בורדו.

אברהם ואני שמחנו על כך וראינו בכך דרך ליצור שוב מגע עם החברים. בערב באמת הוחלט באופן סופי לנסוע לבורדו, וזאת על חשבון החברה. נסענו ברכבת ערב. הייתי מאושר לראות שוב את בורדו שנפרדתי ממנה

כבר פעמיים. העיר המכוערת והבלתי סימפטית היתה בשבילנו בכל זאת יותר בטוחה מאשר באיון, טולוז או ערים אחרות. ניסינו למצוא מקום לינה בכמה בתי מלון ללא הצלחה. עד שלבסוף נחתנו ברחוב טנס-טאנזס TANESSE – שם חיכתה לנו הפתעה, כי קרוב לחצות נכנס פתאום וילי שהגיע ישר מפריס. הוא ברך אותנו כאנשים שחזרו מן הקבר.

את הימים לאחר מכן בילינו באפס מעשה. פגשנו עוד כמה פעמים את חברינו לעבודה כדי לשמוע אם הכל מסודר במקום העבודה החדש. נוסף לזה חיכינו מספר פעמים לבואו של ה"בוס" בתחנת הרכבת. אך הוא לא הופיע. בימים אלה חשבנו עוד, אם כי בלי חשק, להמשיך לעבוד אצלו, פשוט בגלל שלא היה לנו משהו יותר טוב לעשות.

אך הגורל שוב רצה אחרת וביום חמישי, ה-22 לדצמבר שוב פעם קרה משהו ששינה את כל מהלך העניינים. אברהם ואני חזרנו בדיוק לארוחת הערב שלנו במלון "ליאון דור" LION DOR, ארוחה שנהגנו לאכול בחדר, ומורכבת ממצרכים שקנינו בחנות. עוד אנו אוכלים לחם צרפתי מרוח בגבינה לבנה, כאשר שמענו דפיקה בדלת, ואחרי קריאתנו "יבוא", נכנס איש גבוה, בנוי רחב ובירך אותנו בהולנדית. לאחר כמה משפטים סתמיים הוא הצביע על ארוחת הערב הדלה שלנו ואמר: אין לכם משהו אחר לאכול? אמרנו שלא, קצת דל היום. "בואו, אני מזמין אתכם לאכול איתי למטה במלון"!

אני סרבתי בתחילה, אבל בליבי שמחתי ובסוף הנחתי לו לשכנע אותנו. כאשר היינו רגע לבד החלפנו, אברהם ואני, מהר דעות על הביקור המשונה. החלטנו לשמור על לשוננו ולהקשיב למה שהוא רוצה מאתנו, כי היה לנו ברור כי לא מתוך אהבת אדם הזמין אותנו.

כאשר ישבנו לאכול אתו ועם עוד אדם נוסף, הוא התחיל להסביר קצת במה העניין. הוא, קריסטיאן שמו, חבר בארגון מחתרתי, ולו קשרים מהולנד עד ספרד, בדעתו היה לשחרר טייס אנגלי מתוך הכלא של עיר קרובה. הוא עצמו היה הולנדי ושמו כפי שהוא הציג את עצמו, יכול היה להיות באותה מידה נכון או מזויף.

הוא שאל אותנו שאלות בקשר לבדיקות תעודות ברכבת בין בורדו והעיר שבשמה הוא נקף, והיות ובקו זה התמצאנו היטב, אמרנו לו מה המצב.

עם סיום הארוחה עלינו לחדרנו והמשכנו שלושתנו, בלי החבר הצרפתי, לשוחח. הוא הסביר את חלקנו בתכנית שלו בערך כך: עלינו רק להיות בתפקיד שמירה בקרבת בית הכלא, ולהשגיח שמא מתקרבים שוטרים גרמנים, כאשר הוא וידידיו עסוקים בתוך הבנין. עלינו הוטל להזהיר אותם במקרה של סכנה. לא התלהבנו במיוחד מן ההצעה הזאת, אבל מה שעשה אותה מושכת היתה ההבטחה שבמקרה והענין ייכשל, הוא יעביר אותנו מיד לספרד. במקרה והפעולה תצליח, ידאג להעביר אותנו כשבועיים יותר מאוחר. היות וענין ספרד היה מעין דיבוק אצלנו, הסכמנו לשתף פעולה. הוחלט שלמחרת בבוקר ב־6.00 נצא עמו מבורדו לעיר מון־דה־מרס־MONT DE MARSAN. השארנו פתק ברחוב טנס־TANESSE כדי שחברינו ידעו לאן נעלמנו, והלכנו מוקדם לישון. במיטה דיברנו עוד פעם בשקט על הכל. כל הענין נראה לנו משונה מאד. אדם זר בא ומציע לנו הצעה כזאת, בזמן שהוא אינו יודע אם אנחנו מהימנים או לא. הגענו למסקנה שהוא או אדם בלתי זהיר ביותר, או סוכן גסטאפו. אך ביטלנו את האפשרות השניה לאור מה שהוא הראה לנו בתוך מזוודתו: שני אקדחים, פגיון, ומזרק סטרכנין. הוא סיפר לנו גם שהיה כבר כמה פעמים בספרד וחזר משם. בזמן הארוחה הוא נתן לחברו הצרפתי את כתובתו בפריס ואברהם היה מספיק פיקח כדי להקשיב ולרשום אותה.

ביום שלישי 23 לדצמבר עמדנו מוכנים בתחנת הרכבת בבורדו, ובאיחור קל הגענו לעיר דקס־Dax. שם חיכתה לנו מונית. בזמן שנכנסנו לתוכה דיבר קריסטיאן עם שתי נשים. הרגיעה אותנו העובדה שבארגון שלו עבדו גם נשים, ומשום כך כל הענין נראה לנו יותר מהימן. בכל אופן התחלנו להתייחס למבצע ביתר אמון.

לאחר שעה נסיעה הגענו למון־דה־מרסן. ירדנו לפני מוסך ושלשתנו הלכנו אחרי בחורה צעירה, כשאני סוחר את התיק של קריסטיאן, שאת תוכנו פירטתי כבר.

עברנו ליד בית הכלא והתישבנו בבית קפה לא הרחק משם. ישבנו שעה ארוכה, בזמן שקריסטיאן נעלם עם חבריו לאיזושהו מקום. היינו סקרנים לדעת מה יקרה עוד בהמשך היום, אף על פי שקריסטיאן הכין אותנו לכך שיתכן והמבצע לא יתבצע באותו היום.

בצהריים הוא חזר אלינו ואכלנו יחד. הוא סיפר שעדיין לא הכל מאורגן

כפי שצריך, וש אחרי הארוחה הוא יידע באופן סופי אם המבצע ייצא לפועל היום או יידחה למחר. קריסטיאן יצא בשנית ובסוף חזר ובישר לנו שהענין יידחה כנראה לשבוע ימים. מצד אחד הייתי שבע רצון, ומצד שני מאוכזב. אם כך, ניסע חזרה לבורדו וננסה פעם אחרת. הרכבת האחרונה כבר יצאה ולא היתה אפשרות לזוז מן המקום לפני הבוקר שלמחרת. מצאנו מקום לינה אצל משפחת פועלים, מכרים של קריסטיאן. הסבנו ארבעתנו עם המשפחה לארוחת ערב ואחר כך שכבנו לישון על ערימת קש בתוך סככה בחצר.

בחמש בבוקר קמנו, היה זה יום לפני חג המולד. התרחצנו, אכלנו קצת ונפרדנו מן האנשים הנחמדים שאירחו אותנו. האוטובוס שאיתו רצינו לנסוע היה גדוש ומלא ולכן ויתרנו והחלטנו לנסוע שעה יותר מאוחר ברכבת, אמנם רכבת איטית. בזמן ההמתנה שוחחנו עם קריסטיאן והוא שאל על תכניותינו. אני אמרתי לו שנחזור לבורדו ושם נכה. הוא השתתק רגע ואז הציע לנו, כאילו זה הדבר הכי טבעי בעולם, שניסע עמו לפריס. אמרנו לו שאין לנו כסף לזה, אבל זה לא היה מכשול בשבילו, "אתם תסעו על חשבוני, זה מובן מאליו". היינו כמובן ברקיע השביעי. גם בלי זה היה כל הזמן נדיב מאד כלפינו, וכנראה שהיו לו האמצעים הדרושים. נתן לנו כסף כיס הגון ואם נשאר עודף מאיזה שהיא קניה, לא רצה לקחת את העודף חזרה. בכל אופן היה זה הדבר האחרון שציפיתי לו, להיות בחג המולד בפריס, העיר שהתגעגעי לא מעט אליה. אברהם היה מרוצה לא פחות ממני, וכך עלינו במצב רוח מרומם על הרכבת. בשעות הצהריים הגענו, אחרי נסיעה איטית ומורטת עצבים, לבורדו. אני נשארתי בתחנת הרכבת כדי לקנות כרטיסים לפריס. אברהם וקריסטיאן הלכו למלון שלנו שלא היה רחוק. כשאברהם חזר, הביא משם פתק מקבוצת הפועלים שלנו, ממנו התברר שכולם חזרו שוב למקום העבודה הקודם בכיארין. אבל זה לא עניין אותנו עוד, העיקר היה שאנו בדרך לפריס. כך סיימנו את עבודתנו בת 3½ ימים אצל הקבלן קלייסטיין-CLEYSTEEIN.

ברבע לשתיים יצאנו באקספרס לפריס. מזג האוויר היה נפלא והיתה לי הרגשה של תלמיד בנסיעה לחופש הגדול. בסיכום הייתי מאושר ששיתפנו פעולה עם ידידנו החדש. ב־9.30 בערב נכנסה הרכבת שלנו לתחנת אוסטריץ בפריס, ממנה נפרדתי כבר פעם, כפי שחשבתי, להרבה, הרבה זמן... וכל זה אחרי השהיה במקום העבודה באופיי והמבצע הלא

מוצלח בפירנאים. לפני שהגענו לסוף הנסיעה נדברנו עם קריסטיאן שניפגש עמו למחרת בשעה 2.00 במקום מסויים, שם יתן לנו קצת כסף כיס לביילוי בפריס. נפרדנו ממנו, איחלנו חג-שמח זה לזה, ואברהם ואני נסענו ישר למלון היחידי המוכר לנו בפריס, הוא המלון בו התאכסנו לראשונה. כאשר עסקנו בהרשמה אצל פקיד הקבלה שמענו שעוד הולנדי נמצא במלון. שאלנו את השם והתברר שזהו ציפי. ביקשנו את מספר החדר, אך לא רצו למסור לנו בגלל השעה המאוחרת, כי חששו שנקים יותר מדי רעש, ובצדק. הלכנו לישון עם הרגשה ששוב שיחק לנו המזל מבלי שהבנו איך ומדוע?

אחרי שינה ערבה התעוררתי ונזכרתי בציפי, שרציתי מאד לראותו. מסרו לי את מספר החדר ואיזו הפתעה היתה זאת כאשר נכנסתי לחדרו. סיפרנו זה לזה את כל החוויות שעברנו בינתיים. ציפי עבד עכשיו במקום אחר, בעיר רואן אצל אול-מול-MOL – ונסע לכמה ימי חופשה לפריס. בקרוב מגיעה לו גם חופשת מולדת והוא ביקש נסיעה לברלין. שמעתי כבר על תכנית זו בבורדו, ולא הבנתי מה הסיבה לכך. אחר כך נסענו שלושתנו וחיפשנו דרך ליצור קשר עם קורט, וילי או מקס וינדמילר.

בשעה 11.00 פגשנו את כולם במרכז פריס באחד הבארים של "דופון" והם היו מופתעים לראות אותנו בפריס. סיפרנו להם את כל סיפור ההיכרות עם קריסטיאן. וילי החליט לבוא עמנו אחר הצהריים למקום המפגש עמו, כי חשבנו שכדאי, שהארגון שלנו יצור קשר עם הארגון שלו.

המפגש נקבע לשעה 2.00 בתחנת מטרו מסוימת, ששמה נוטר-דם-דה-לורט-NOTRE DAME DE LORETTE. אמנם אחרנו קצת, הסתכלנו וחיכינו, אך לא היה זכר מקריסטיאן. חשבנו רגע שאולי האיחור שלנו אשם, אך לא איש כקריסטיאן שישאיר אותנו שם ללא כל הודעה. אנחנו לא ידענו את כתובתו והוא לא ידע איך להשיג אותנו, אך הוא היה זה שמעוניין להיות בקשר איתנו. עמדנו ועמדנו ואיש לא הופיע, כך שממש התחלנו לכעוס עליו. אך מי יודע איזו תקלה אירעה לו? על כן החלטנו לבוא למחרת שוב באותה השעה לאותו המקום. וילי וקורט התייחסו קצת בספקות לכל ההתקשרות הזאת, החל מההיכרות המוזרה במלון בבורדו, וכעת אישרה אי-הופעתו את כל פקפוקיהם.

בשעות אחר-הצהריים עלינו ציפי, אברהם ואני על מגדל האיפל והיה

לנו מבט נהדר על העיר. בבית קפה שבקומה הראשונה שתינו קפה (תחליף) ותמורת תלושים קיבלנו עוגה. מה שלא הספקתי לראות ביומיים הראשונים בפריס, כאשר הגענו מהולנד, הספקתי כעת, בביקורי השני. והיה מה לראות!!! כל האתרים המפורסמים שיופיים כובש כל תייר. למחרת שוב חיכינו בתחנת המטרו המסוימת, ושוב אותה התוצאה. אברהם ואני נהפכנו כעת לבלשים כדי לאתר איזושהי כתובת, כדי למצוא את קריסטיאן. לפתע נזכרנו שאברהם רשם אז בבורדו כתובת מסויימת ששמע בזמן הארוחה. היא נמצאה באחד מפרברי פריס המהודרים, לשם נסענו באותו היום. פגשנו את שוער הבית המסוים, אך נאמר לנו שאין כאן אדם בשם שנקבנו. החלטנו שאברהם שעקב אחרי השיחה בבורדו ושהתנהלה בצרפתית, טעה כנראה. היינו מאוכזבים כי כך איבדנו קשר עם ארגון שעל ידי שיתוף פעולה עמו יכול היה המעבר לספרד לקבל תנופה חדשה. שמענו בינתיים שכרגע אין גם מבריא לספרד, כי משהו השתבש עם אדריאן, המדריך שלנו, שכרגע לא מוכן לשמש מורה דרך בהרים. מה עוד לספר? ביקרנו, שבעה חברים, בקונצרט של יצירות מוצרט בקונסבטוריום של פריס. היה לי הרושם שמישהו הפיץ ברחבי צרפת, שבחג המולד ניפגש כולנו בפריס. ארנסט קאן בא מבורדו, לורה זיסקינד, משפחת ארונאדה-ARONADE, הנס אירליך- HANS EHRlich – ועוד חברים שנמצאו בפריס או בקרבתה.

כל מי שבימים אלה טייל קצת בקרבת תחנת הרכבת הצפונית של פריס, יכול היה להיות בטוח לפגוש כמה חברה משלנו.

לאברהם היו קרובים בפריס והוזמן לפעמים אליהם. את יתר הזמן בילינו על פי רוב ביחד ולעיתים הלכנו בערב לראות סרט. ציפי חזר עד מהרה למקום העבודה שלו ברואן. אנחנו עמדנו ביום חמישי ה-30 בדצמבר ביחד עם וילי שוב בתחנת אוסטרליץ. הפעם נסענו, כתמיד חינו, במחלקה השניה. לאחר נסיעה של 9 שעות, הגענו לפנות בוקר שוב לבורדו המוכרת לנו, ואני במצב רוח רע, בעיקר אחרי הימים בפריס. מיד הלכתי למלון הקבוע שלנו כדי להוודע אם קריסטיאן אולי הופיע בינתיים או השאיר הודעה כלשהי בשבילנו. עד כדי כך השלינו את עצמינו בקשר אליו! (שנים לאחר תום המלחמה התברר שהאיש היה אמנם חבר במחתרת ההולנדית ועשה רבות, אך בשלב יותר מאוחר שיתף פעולה עם הגסטאפו הגרמנית. זוקפים על חשבוננו את כשלון בנות-הברית כמבצע ארנהם-ARNHEM).

הוא נתפס יותר מאוחר והוצא להורג. שמו באמת היה קריסטיאן לינדהמן, אך היה גם ידוע תחת השם – "קינג קונג" – הערה משנת 1974).

היה זה ערב סילבסטר ושנת 1943 הגיעה לסיומה, ולכבוד מאורע זה הלכנו הרברט, ארנסט ועוד בחורה צרפתייה מהבית ברחוב טנס – לקולנוע. יותר מאוחר ישבנו הרברט ואני בבית קפה, כדי לחכות לחצות. תזמורת ספרדית השמיעה מגנינות ספרדיות וארץ קרובה זו שמעבר להרים נראתה לי פתאום רחוקה יותר מאי-פעם. לאחר שהשקנו כוסות בחצות, יצאנו. בחוץ היה קר ואי אפשר היה להרגיש משהו שיאפיין ליל סילבסטר.

אברהם נסע יום לפני כן לכפרו של החבר של קריסטיאן שישב אתנו בארוחת הערב ביום המפגש הראשון. האיש התגורר לא הרחק מבאיון בדרך לטולוז. לאחר שלושה ימים חזר אברהם עם הידיעה שקריסטיאן נאלץ לפתע לנסע להולנד ועומד לחזור ב-6 לינואר. האיש לא ידע שום כתובת, אך היה לו מספר טלפון מסויים בפריס, שנתן לאברהם.

אני העברתי בינתיים את זמני בחיפושים אחרי מקום עבודה בשבילי ובשביל אחרים, מקום בו משלמים טוב ובפרנקים צרפתיים. אך לא מצאתי משהו. כאשר אברהם חזר, החלטנו לחזור לפריס, לנסות לפגוש את קריסטיאן ב-6 לינואר. יצאנו בערב ב-10.00 מבורדו ובבוקר ב-7.30 הגענו לפריס. הפעם חיפשנו מלון במונמרט, כי המלון הקבוע שלנו, הטרנסאטלנטיק-TRANSATLANTIQUE – נראה היה לנו יקר מדי. אך בסוף בכל זאת התמקמנו בו. פגשנו שם שוב חבורה שלמה של חברים שהגיעו זה עתה, והתברר כי ענין העברת החברים מהולנד לצרפת מתנהל בצורה חלקה. בינתיים כבר לא עברו כמונו, בדרך לא דרך, את הגבולות, אלא מקס וינדמילר העביר אותם בעזרת הניירות המזוייפים (תעודות חופשה מטעם הקבלנים בצרפת) ברכבת ישירה מהולנד לפריס. הם נסעו במסווה של קבוצות פועלים שכאילו היו בחופשת מולדת בהולנד וחזרו לעבודה בצרפת.

אברהם ואני פיתחנו מרגע זה חוש בלשי וגילינו שמספר הטלפון שבידי אברהם זהה עם הכתובת בפרבר פריס שם ביקרנו כבר מקודם, רק השם היה שונה לגמרי. נסענו עוד פעם לרובע נויי-NEUILLY – המהודר, והשוער אמר לנו שבעל הבית עוד לא חזר מהנסיעה. שוב אכזבה! ניסינו להתקשר מספר פעמים בטלפון אל הבית, אך איש לא ענה.

באחד הימים בא אלי ציפי וביקש ממני לבוא איתו למבצע מסויים בעיר ליל-LILLE – שבצפון צרפת. הצעה זו באה בדיוק בזמן, מכיוון שלא היה לי מה לעשות ולא ידעתי תמיד איך להעביר את הזמן. נסענו שוב, הפעם צפונה. היינו שלושה, ארווין קפלנר, ציפי ואני. משימתנו היתה להגיע לכפר קטן שבו עבדה מקודם קבוצת חברים שלנו עד שקרתה שם איזו תאונת עבודה והיה חשש שבעקבות חקירת המשטרה תתגלה זהותם האמיתית של החברים שלנו. לכן הם ברחו בחיפזון רב והשאירו את כל חפציהם מאחור. עלינו היה כעת להוציא את המזוודות מבלי שהפועלים האחרים ירגישו בדבר. הצלחנו במשימה ללא בעיות ובלילה ישנו באחד הפונדקים שבמקום.

למחרת חזרנו לעיר ליל. ותוך כדי טיול פגשנו שם חבר מוכר, לוי רוזנברג-LUTZ ROSENBERG, שהיה "בחופשת מולדת" ובדרכו לאנטוורפן. אחר הצהריים הבאנו את ציפי לרכבת לבריסל, וארווין ואני לקחנו את האקספרס חזרה לפריס.

למחרת בערב היתה מהומה גדולה בתחנת הרכבת הצפונית בפריס. מקס הגיע עם חברים נוספים מהולנד, קורט, שגם הוא היה נוכח, כעס מאוד בשל הבטחון המופרז שאנו מפגינים, ודחק בנו להתפזר במהרה. אברהם לא הצליח, בינתיים, בקריאות הטלפון שלו לביתו של קריסטיאן והחלטנו לא לבוז עוד זמן על חיפושים אחריו.

ביום שלישי ה-11 לינואר היה עלינו לחזור לבורדו יחד עם קורט אך הוא הגיע כל כך מאוחר עם עוד חברים לתחנת הרכבת, עד שלא היה סיכוי למצוא מקום ישיבה.

לי הציקו כאבי ראש חזקים ולא היה לי חשק לעמוד 9 שעות בפרוזדור הרכבת. חוץ מזה לא חיכה לנו דבר בבורדו ולכן החלטנו אברהם, אברהם מילבאום, שהוא חבר שעזב מקום עבודה בחוף האטלנטי, ואני, לבוא יומיים יותר מאוחר. לאברהם החדש היתה אפילו כתובת בדרום צרפת של אדם המוכן להעביר אנשים לספרד.

הגענו ביום חמישי לבורדו. שם נפגשנו שלושתנו עם קורט במשרד הדואר הראשי ודיברנו על תכניותינו לעתיד.

הוחלט ששני האברהמים יסעו לכתובת המסויימת כדי לבדוק אם ניתן לסדר משהו בקשר למעבר לספרד. בדרך היה עליהם לרדת לכפר

פיירודאד־PEYREHORADE – מקום מגוריו של חברו של קריסטיאן, כדי לאסוף מידע כלשהו עליו. קורט היה סבור שהוא נאסר, כי בזמן האחרון נודע שהגרמנים לכדו רשתות מחתרת שונות.

עלי הוטל לנסוע באותו ערב למקום עבודה של קבוצת חברים ולהביא להם תלושי מזון, ולסדר עוד כמה דברים.

בתחנת הרכבת נפרדנו מאברהם שותפי להרפתקה מתחת לרכבת, ולא שיערנו שזוהי פרידה להרבה הרבה זמן...

אני מילאתי את התיק שלי עם עוגיות ועוד דברים טובים שונים, ויצאתי ברכבת דרומה, כשעתיים נסיעה מבורדו. מצאתי את החברים בתוך אולם קולנוע, שם בילו את שעות הפנאי אחרי יום עבודה קשה, בחטיבת עצים ביער. בצריף המגורים, שם ביליתי את הלילה, דיברנו על כל מה שהיה צריך לדון. למחרת ליוויתי את חוטבי העצים עד למקום העבודה ביער וחזרתי אחר כך לבורדו.

שני האברהמים היו צריכים לחזור עד ל־20 בינואר, וקיוויתי שיצליחו במשימה. אבל התאריך הגיע והם לא חזרו. הנחתי שאולי המשיכו עד טולוז, אך וילי שחזר משם אמר שלא פגש אותם ביער. התחלנו לדאוג. בינתיים הופיע שוב קורט בבורדו עם הידיעה המשמחת שנמצא בטלזו מורה דרך חדש, ושקבע יום של תחילת מסע אל ההרים. קורט הרכיב רשימת חברים שבאו בחשבון להשתתף, ותפקידי היה לעבור בין החברים להסביר להם מה הענין, ולהביא את הסכמתם להשתתף. כמובן שאני בעצמי הייתי מוכן. שכחתי את כל האכזבות של הפעם הראשונה. אמנם הייתי כלפי חוץ פסימיסט, אך בתוך תוכי קיוויתי שהפעם נצליח, לפי הפתגם "שכל דבר טוב יצליח בפעם השלישית". (החשבתי את הנסיון מתחת לרכבת כנסיון שני).

בימים לאחר מכן נסעתי לבקר את משה כהן־MOSHE KOHN, אריק סנדר־ERICH SANDER ואמיל גליקר־EMIL GLUECKER שעברו במספנה של צוללות בעיר לה־רושל־LA ROCHELLE, בחוף האטלנטי.

הם התלהבו מיד מההצעה ורק חשבו איך לעזור את מקום העבודה מבלי לעורר חשד. להתראות עם אריק סנדר היה בכלל משהו מיוחד, כי היינו יחד בהכשרה בוירינגן ועברנו אחר כך, עם פינויה של ההכשרה,

לחאודה. מאז לא ראיתי אותו. בתחילה הוא נבהל כהוגן כאשר קראתי לו מתוך קבוצה של פועלים הולנדיים שהלכו להפסקה.

כך טיילנו שנינו, באין מפרע, לאורך מספנת הצוללות. אריק שקל את התכנית, ובסוף הסכים להשתתף. בערב מאוחר חזרתי לבורדו.

למחרת בצהריים הודעתי על ידי מברק, את תוצאות הנסיעה לפריס. מקום המפגש לקראת המסע, נקבע ליום שלישי 25 בינואר, בבורדו.

את חפצי המעטים הכנתי כבר לקראת זה. מה שהדאיג אותי היה גורלו של אברהם. הם כבר נעדרו שבוע ימים והגעתי למסקנה שקרה איזשהו אסון. עלתה גם המחשבה, שמא היתה להם הזדמנות ישר לעבור לספרד, אך דבר זה לא התקבל על הדעת. (שני החברים אכן נתפסו בכתובת שהיתה להם על ידי הגרמנים. הם לא זוהו כיהודים והועבר למחנה ריכוז נוינגאמה-NEUENGAMME – ליד ברמן-BREMEN, בגרמניה. שם בדרך נס עברו את המלחמה. שניהם חיים היום בארצות הברית).

וילי הגיע לבורדו עם לורה זיסקינד, הינץ מוזס-HEINZ MOSES – ולודי גולדויין וכולנו ביחד נסענו ברכבת לטולוז ללא תקלות.

הפעם, למוד נסיון רב, לא העפתי מבטי פרידה על העיר בורדו. שני חברים חיכו לנו בתחנת טולוז. הלכנו לחפש חדרים במלון בזמן שוילי הלך להפגש עם החברים הצרפתיים. נשארנו עוד כמה ימים בעיר עד בוא יום היציאה.

היה זה ב־31 לינואר.

תחילתו של המסע לא היה טוב, כי בבוקר היציאה בעוד כולנו במיטות, ערכה המשטרה בכל המלון בדיקת ניירות, יתכן שגרתית. גם וילי לן באותו לילה אצלנו אך במקרה היינו רשומים כולנו כחוק, והכל עבר בסדר.

יום יפה לטיול זרח עלינו כשנסענו בנוחיות רבה ברכבת לעבר העיר פו-PAU. בצהריים התישבנו לארוחה בקרון המסעדה והרגשנו את עצמנו תיירים לכל דבר.

כאשר הגענו לעיר פו נעשינו כבר פחות עליזים כי נכנסנו שוב לאזור האסור שהשתרע לאורך הרי הפירניאים. בדמיוננו ראינו פה ושם טיפוסים חשודים, שחשבנו אותם לסוכני גסטאפו. נאלצנו לבלות בעיר עד בוא רכבת אחרת, והעברנו את זמן ההמתנה על ידי כתיבת מכתב מבודח על המסע שלפנינו, ללורה בהולנד.

ב־5.30 המשכנו ברכבת לתוך איזור ההרים. כאן חששנו מאד מבדיקת תעודות, כי היה ספק רב אם אלה שבידנו, ישכנעו את מישהו, שאנו באמת בדרך למקום עבודה כלשהו. אותן ספקות כפי שהיו לי במסע הראשון. התפזרנו בקבוצות קטנות, ואני ישבתי יחד עם לודי. הייתי משום מה נורא עצבני, גם בגלל אורך זמן ההמתנה בפו, וגם בגלל הנסיעה עצמה. כדי להסיר את מחשבותי, אכלתי כל הזמן סנדביצים שלודי הכין עבורי. עם חלוף הזמן נרגעתי, ובסיכום עבר הכל בשלום. הגענו לתחנה של כפר קטן, שם חיכה לנו, לפי סימן מוסכם, מורה הדרך. וילי החליף עמו כמה מילים ואחר כך יצאנו לדרך. היינו סך הכל תשעה בחורים. בבית קפה קטן בקרבת מקום שתינו בירה מבלי לדבר הרבה בגלל נוכחותם של כמה זרים.

קרוב לשעה 8.00 יצאנו לדרך כי בינתיים החשיך לגמרי. וילי היה עדיין איתנו. לפתע, כאשר עברנו ליד איזה כביש, נצטווינו לשכב על האדמה, כי הופיעה מכונית, ולא רצינו שהאורות יגלו אותנו.

קצת אחרי כן נפרד וילי מאתנו, הוא מסר לנו עוד כתובת בפו, שם השאיר בשבילנו תעודות – במקרה של כישלון נוסף. הפעם נלקחו כל האפשרויות בחשבון. מורה הדרך הסביר משהו להוגו צדוק־HUGO ZADOK, חבר שידע הכי טוב מכולנו צרפתית, וחזר עם וילי לכפר כדי לסדר לו מקום לינה. כך הלכנו לבד בתוך הלילה, הוגו בראש, כל הזמן לאורך מסילת הברזל עד שאחרי $\frac{3}{4}$ שעה הגענו לגשר, מקום המפגש עם מורה הדרך.

השמיים היו בהירים ולפי זה היה צפוי לנו מזג אויר יפה. בכמה חוות איכרים דלק אור, רק ההרים שעלינו לעבור נראו משום מה קצת מאיימים.

שריקה חדה נשמעה והמשכנו בדרך עם הצרפתי. כפי שאמר, היה עלינו לעבור עמק מסויים לפני השעה 10.00 כי אחרי זה מסתובבת שם חוליה גרמנית. עדיין צעדנו לאורך פסי הרכבת ועצם הדבר היה מסוכן. ללא דיבורים התקדמנו כשכל אחד רק רואה את האיש שלפניו. נשמעה רק פה ושם נביחת כלב ממרחק. עקפנו תחנת רכבת קטנה ואחר כך הגענו למעבר צר והמדריך חיפש מתנדב שיהיה מוכן ללכת קדימה ולבדוק, שמא ניצב שם שומר. אריך התנדב. הוא לבש זוג נעלי לבד שמורה הדרך נתן לו והלך קדימה. הוסבר לנו שלא בטוח שהדרך פנויה ואסור להסתכן. אריך

חזר, אין שמירה! נשמנו לרווחה, וקדימה!

התקדמנו והשתדלנו לעשות זאת מבלי לעורר רעש מיותר. הדרך עברה בשבילים מלאי אבנים. פעם התחלק לודי וכמעט נפל לתהום, היה עלינו לשים לב היטב לדרך. כך הלכנו במתח, ונראה לנו שאין סוף לשביל. במהרה התחלנו לטפס ונאמר לנו שלא רחוקה הסוכה שבה אנחנו נלוץ עד הבוקר. כך גם היה. ב־11.00 הגענו, אכלנו עוד משהו ונרדמנו מהר.

למחרת ב־6.00 בבוקר המשכנו, בחוץ היה עוד חושך. הצטרכנו תחילה לרדת קצת מן ההר, וזה היה יותר גרוע מהטיפוס עליו. הרבה התחלקו על האבנים המתגלגלות, ומדי פעם נאלצנו לעצור כדי לא לאבד משהו. לאחר שעברנו את הכביש שבעמק, עלינו שוב. בצהריים היה עלינו להיות במקום מסויים במעלה אחד ההרים כדי לפגוש את מורה הדרך השני, שיעביר אותנו לספרד.

העליה היתה קשה. היינו בסוף בלי מים והשמש זרחה בחוזקה. הדרך הובילה אותנו ישר למדרון תלול מאד וללא שביל בכלל. היה לנו קשה להשאיר ביחד. לורה והוגו נשארנו כל פעם מאחור, ומדי פעם חיכינו להם. רבים לקחו עממהם חפצים רבים ומיותרים, למרות שהזהרתי את כולם, כבעל נסיון. בסוף, מורה הדרך סחב כמה מעילים ועוד כמה חפצים של החברים שהתקשו ללכת.

בצהריים היינו למעלה באחת הפסגות, בנקודת המפגש. זרקנו את עצמנו לתוך העשב כדי לנוח, כי היינו קרוב לאפיסת כוחות. השמיים היו כחולים והשמש היתה חמה מאד. נוף נהדר מסביבנו. בינתיים הגיעו גם המאחרים, בשארית כוחותיהם.

מורה הדרך הלך לחפש את חברו ואנחנו שכבנו בינתיים לנוח. ממולנו ראינו עוד שרשרת הרים והסבירו לנו שזוהי ספרד. אך לשם כך עלינו עוד לעבור הר מכוסה כולו בשלג.

לאחר כ־20 דקות חזר רולף רוטמן־ROLF ROTMANN, שנתלווה למדריך, כדי להוביל אותנו אליו. שמחים יצאנו לדרך. כאשר הגענו אליו התברר שעדיין לא נפגש עם חברו ולפתע לא היה בטוח אם אנו אמנם במקום הנכון. חוץ מזה טען שלמעשה הגענו באיחור. המשכנו, וכעת טיפסנו שוב במדרון תלול מאד. כל אחד ראה רק את חברו שלפניו. כל הדברים שלא נקראו עדיין, כגון תרמילי גב ומכנסיים, הלכו כעת לעזאזל.

הצטרכנו לטפס על הברכיים ולהאחז בעשב בלבד כדי לא להתגלגל אחורנית. כך נמשך הטיפוס כרבע שעה. בסוף כולם התאספו למנוחה על משטח סלעי. אסור היה לדבר מחשש של גרמנים בסביבה. לורה והוגו היו עוד באמצע הטיפוס המפרך במדרון והיו קרובים לאפיסת כוחות. היה ברור שמורה הדרך יקח אותם איתו בחזרה בזמן שאנו נמשיך עם חברו לעבר הגבול. כאשר המאחרים סוף סוף התקרבו למרחק של כ-150 מטר השמיעה לורה קריאת היכר מוסכמת מראש: קוואק, קוואק (קריאת ציפור מסויימת, שבעקבותיה התפרסמה אחר-כך כל-כך בשיחות ציזבאטים של החברים). שמענו את "הקוואק קוואק" ונבהלנו כי היה עלינו לשמור על שקט מוחלט, לכן השתקנו אותה מהר כי ממילא היו כבר קרובים אלינו. ריחמנו מאד עליה כי היא ממש סחבה את עצמה, ולכל הדעות זאת לא היתה דרך לבחורות, למרות שנאמר שהיא קלה יותר מהראשונה. במהרה התקדמנו לעבר סוכת הרים בודדת שלידה נבע מעיין עם מים קרים. מלאנו את בטננו בנוזל המבוקש וישבנו לאכול מעט.

מורה הדרך השני לא הופיע. השעה היתה כבר 3.00 אחר הצהריים. הלכנו קצת ונבהלנו כשראינו עקבות באדמה. אך עד מהרה קבע המדריך שאלו עקבות של חיות. הגענו לסוכה שניה אך האיש המבוקש לא נמצא שם. הבערנו אש והחלטנו לחכות עד לערב. לאט התכסו השמיים בעננים אפורים. השתררה חשכה. הסוכה היתה קטנה מדי כדי שכולם יוכלו לשכב לישון ביחד. אני ישבתי עם שני חברים סביב למדורה ושקענו בהרהורים. אני כבעל נסיון יכולתי כבר לתאר לעצמי את סוף המסע הזה. כאשר כולם ישנו או שכבו רדומים מסביבי, שאל המדריך על השעה. וזו היתה 10.30 בלילה, ועדיין לא הופיע האיש. לפתע כולם התעוררו. מורה הדרך אמר במילים פשוטות שעלינו לחזור. עבר כמה זמן עד שעכלנו את הבשורה הזאת! חששנו שכך יקרה! כל כך קרובים למטרה ולחזור! ניסינו להציע לו כל מיני תכניות, אבל דבר לא עזר!

כל אחד קיבל את ההחלטה לפי דרכו. לקראת השעה 1.00 בלילה החלפנו מקומות ואנחנו, ששמרנו על האש עד כה, שכבנו לישון. אני אישית, לא הייתי כל כך מופתע, כי הייתי פסימיסט לאור נסיוני, אך לאחרים היה יותר קשה לבלוע את הגלולה המרה.

למחרת קמנו מוקדם. קצת טיפסנו ואחר כך היו רק ירידות. עברנו את

היער שבערב לפני כן עברנו בעמל רב. ענני ערפל ירדו עלינו והמדריך נראה מודאג. היה לי לפעמים הרושם כאילו הוא לא מתמצא היטב בשטח, ורק יותר מאוחר אושרו חששותי.

כמות האוכל נצטמקה במידה ניכרת, וכמעט לא אכלנו. נוסף לכך גם אכר לנו התאבון. בזמן החזרה השניה הזו עשיתי עם עצמי חשבון נפש נוקב. כמה מסוכן הוא כל המצב בו אנו נמצאים. כמעט שנה אני חי כבר במחותרת עם ניירות מזוייפים, ומתחמק מהגרמנים בכל צורה שהיא, וכמה קל היה כעת שניתקל בסיוור גרמני וניתפס!

אני קיוויתי כבר בכל ליבי שהנסיעה לעיר פו כבר תהיה מאחורינו ושיהיו בידינו שוב הניירות הטובים.

בשעות אחר הצהריים הגענו לסוכה בעמק ממנה יצאנו. נוסף לכל הצרות, המדריך לא הרגיש טוב ונתנו לו אספריין. הוא הלך לשכב בסוכה וכולנו חיכינו לחשכה. הדרך שוב הובילה לאורך פסי הרכבת ונבהלנו לא מעט כאשר לפתע הופיעה רכבת משא לירינו. מהר זרקנו את עצמנו על הדופן והרמנו את הראש רק לאחור שהיא עברה. מאוחר בערב הגענו לכפר, מקום היציאה שלנו, לאחר שעברנו מספר גשרים ואת המעבר המסוכן מהערב הקודם. הוביל אותנו המדריך לתוך רפת, שם נשארנו יום ושני לילות. בדרך הספקנו קודם לקנות עוד גבינה ענקית עגולה ונהנינו ממנה מאד, מאחר שלא היה לנו הרבה לאכול מלבד זה.

קבענו שהוגו בתור דובר צרפתית יסע למחרת לפו ויביא את הניירות שלנו שווילי השאיר שם למקרה כזה. בערב יחזור ולמחרת נצא כולנו לדרך.

ביום חמישי יצא הוגו לעיר פו. אני קמתי רק לפנות צהריים ומצב הרוח הכללי השתפר, כי ישנו היטב. השלמנו גם עם המצב, כי ממילא לא ניתן משהו לעשות, ולכן חשבנו על הצעדים הבאים שעלינו לנקוט. היום עבר איכשהו בבטלה גמורה, עד ששמענו לפנות ערב את קריאת הציפור הידועה. הגיעו הוגו ומורה הדרך. אחד הביא עמו את התעודות והשני היה עמוס בכיכרות לחם, גבינה ויין. במצב רוח מרומם סעדנו את ליבנו. לאחר שעה קלה נפרדנו ממורה הדרך. הוא הבטיח לנו שנעשה נסיון נוסף וכי עליו רק לברר מה קרה לחבר שלו. הוא הצטער מאד על הכשלון והבטיח ללורה והוגו, שלא רצו עוד לנסות, למצוא להם מסתור בתוך אחד הכפרים.

למחרת יצאנו לבדנו לאורך מסילת הברזל. לאחר כשעה היינו בתחנת הרכבת ובשעה 9.00 הגענו בלי תקלות לעיר פו. ירד גשם, סימן אופייני בעינינו לכשלוך המסע. התחלקנו לקבוצות והסתובבנו בעיר. אחר הצהריים עלינו על רכבת איטית לטולוז, לשם הגענו אחרי 4 שעות נסיעה.

הוגו ואני הלכנו למשרדים הגרמניים כדי לקחת תלושי מזון ולקבל עבור כולם מקומות לינה. קיבלנו מקומות במלון ששמו "דובריאק"-DOBRIAC, מיותר לציין, על חשבון הצבא הגרמני.

למחרת, בשבת, החלטנו שמגיעה לנו אמבטיה חמה, כדי לשטוף את כל הלכלוך של השבוע. אחר־כך טיילנו בשוק כדי לקנות כל מיני דברים קטנים. יותר מאוחר התחלנו בקבוצות, לבדוק את תפריטי המסעדות השונות ולסכם בסוף ביחד איפה כדאי לאכול טוב וגם זול. את אחרי הצהריים בילינו בטיולים או בביקורים בקולנוע. בערב פגשנו לפתע את וילי באחת המסעדות, מלווה על ידי בחורה שלא הכרתי, בטי בריץ שמה-BETTY BRITZ. הוא נדהם לראות אותנו שוב, והפעם הצדיק את הפסימיות שלי. סעדנו יחד ואחר כך עשינו הערכת מצב בחדרי במלון.

התברר תוך כדי כך שקורט באופטימיות שלו שמסענו הפעם יצלח, גייס בערך את "כל צרפת", כלומר כל החברים הפזורים בארץ זו, מתוך כוונה שתוך שלושת החודשים הקרובים יעברו כולם לספרד. החל מפריס עד למקי-Maquis, מבין־בורדו עד מרסיי, עזבו או עמדו לעזוב כל החברים את מקומות העבודה שלהם וציפו רק לאות להגיע למקום ההתכנסות כדי לעבור את הגבול. וילי בישר לנו שאין ברירה אלא לחזור שוב למקומות עבודה שונים. היתה זאת מכה קשה בשבילנו! הצענו כל מיני תכניות, אך ללא הועיל. חוץ מזה ציפו כל יום לחברים שסיימו את שהותם במקי! רק למענם כבר היינו צריכים לעזוב את העיר, כדי לא לעורר יותר מדי תשומת לב.

כלב מלא דאגות עלינו על משכבנו. למחרת טיילנו ברחובות ודיברנו על העתיד. אותי דחה הרעיון לשוב לעבוד בשביל הגרמנים. אמרתי גם לוילי שלא אעשה זאת בשום אופן. אחר הצהריים פגשתי את היינץ מוזס-HEINZ MOSES בבית קפה באחת משרדות טולוז. גם הוא היה שקוע במצב רוח קודר למדי. התזמורת דווקא ניגנה מנגינות עליזות כששנינו מגלגלים בעיות של כל העולם. חזרתי ב־6.00 בערב למלון שם מצאתי פתק שקורט

הגיע ברכבת צהריים העירה. משום מה חשבתי שבוודאי ימצא בשבילי איזה שהוא פתרון. פגשתי את וילי וסיפרתי לו, שנינו הלכנו לתחנת הרכבת לפגוש קבוצה של חברים שחזרו מהמקי. אך קורט פיזר את כל ההתקהלות במהרה, והלכתי עם לורה לאכול ארוחת-ערב.

כשחיכיתי למנה שלישית, הביא לי מישהו פתק לפגוש את אמיל וינדמילר בקרבת תחנת הרכבת. מיד הלכתי לשם. איזה שמחה לפגוש אותו ועוד חברים שכבר מאז יציאתם למקי לא ראיתי! הזמן היה דחוק מדי כדי לספר חוויות. ישבו שם גם פאול לנדאור גם סוסיי-WALTER DREYFUSS. קורט ציווה על כל החבורה מן המקי להמשיך עם רכבת הערב לפריס, כדי למנוע ריכוז מיותר של חברה במקום אחד. ליוויתי אותם לרכבת ופגשתי את כל החברים מההכשרה בחאודה, כמו כן את ארנסט קאן והיינץ מאירשטיין, בקיצור כל אלה מן המסע הראשון הבלתי מוצלח.

קיוונו להתראות בקרוב, וכך יצאה קבוצת פועלים הולנדית, תחת פיקודו של ראש הקבוצה מאירשטיין, לפריס.

קורט, וילי ואני הלכנו למלון, כי היה עלינו להמשיך ולעשות תכניות לעתיד. לאחר דיון ממושך התברר שאין מנוס מאשר לעבוד תקופה קצרה אצל חברה קבלנית. נאמר לי באותו לילה לצאת לבורדו כדי להודיע לחברים הממתינים שם ליציאה לספרד, שהענין בוטל בינתיים. מקס וינדמילר היה צריך להגיע אותו לילה ממרסי טולוז, ועלי היה לפגשו בתחנה לפני צאתי, כדי למסור לו לאן ללכת בטולוז, כי זו לו הפעם הראשונה שהוא מבקר בעיר זו.

ארוזתי חפצי המעטים, תרמיל גב שירשתי מהרברט ליפמן, שהוא בעצמו קיבל אותו מפאול לנדאור (קיים עד הים בארכיון שלי). את זמן ההמתנה הארוך בערב ביליתי בחדרו של לודי גולדוויין, שם שוחחנו עד שעה 2.00 בלילה. אז נפרדנו כדי להפגש כעבור יומיים בבורדו.

בגלל העוצר היו רחובות טולוז ריקים מאדם ושקט מוחלט שרר. רק הד הצעדים שלי הפר את שקט הלילה החשוך. בתחנה שמעתי שהרכבת ממרסי לבורדו תגיע באיחור של שעה. קניתי כוס קפה והתישבתי בחדר ההמתנה, אך בכל זאת נרדמתי קצת, עד שהרמקול הודיע על בואה של הרכבת. כמה שלא חיפשתי אותו, אך מקס לא היה ברכבת. לבסוף נכנסתי לקרון ומצאתי לי מקום בתא ריק ליד החלון, כדי להמשיך ולנמנם מעט

בזמן הנסיעה הארוכה.

ב-9.30 הגעתי שוב לבורדו. יוסף היינריך-JOSEF HEINRICH חיכה לי ביציאה וקצת מרוחק משם, כל האחרים – אחיו ארתור-ARTUR, קורט מנדל-KURT MENDEL, משה הרטוך-MOSHE HARTOG, לויץ-LUTZ ועוד. בקיצור כל הקבוצה שעבדה בחטיבת עצים.

סיפרתי להם את השתלשלות העניינים, וכמובן שהיו מאוכזבים. תוך ישיבה בבית הקפה סיפרתי להם גם על המסע הלא מוצלח. אחר כך חיפשתי מקום לינה במלון כלשהו, וביליתי את היום עם החבריה. בערב הלכתי לתחנת הרכבת והגיעו וילי, ציפי וקורט עם עוד חברים. הם דאגו לקבל מלון על חשבון הגרמנים.

למחרת שוב דיון על המצב. קורט ישב בבית קפה בתחנת הרכבת עם "אנשי היער". הם היו צריכים לחזור לעבודה, וגם היה עליהם לקחת חברים נוספים עמם, כי היה זה מקום טוב שבו אפשר היה לשבת ולחכות להתפתחות העניינים. אחר-כך יצאנו לטייל מחוץ לרחובות הסואנים של העיר ודיברנו על מה שעלי לעשות. אני בינתיים לא צריך לחזור לעבודה, אלא עלי לנסוע לטולוז ושם לשבת ישיבת "קבע" ולהיות מעין איש קשר עם החברים מהמחותר הצרפתית. בשבת הבאה עלי להתחיל שם. רשמתי לי הכל תוך כדי הטיול עם קורט לאורך הנהר.

אחר כך התישבנו לשתות משהו עם ציפי ווילי ובררנו עניינים טכניים.

קבלתי לידי 5,000 פרנקים וחמישה צווי תנועה ריקים. אחד מהם מילא קורט והפך אותו בין רגע לתעודת מסע יחודית, שנחוצה בנסיעה בשטח המיוחד שלאורך הפירנאים.

כוונתי היתה לעבור דרך באיון-BAYONNE, ולרדת באחת העיירות כדי להתעניין מה עלה בגורלו של אברהם, שנעלם לפני כשלושה שבועות. אחר הצהריים הלכתי עוד עם ציפי לסרט.

אני הייתי אמור להיות ביום שלישי הבא בפריס. בטולוז היה עלי לברר עם החברים הצרפתים מה הסיכוי של מסע נוסף לפירנאים ולדווח בפריס.

נפרדתי מציפי וקיוויתי לראותו שוב בשבוע הבא. הוא נסע בערב כדי לסדר כמה דברים במרסיי. קורט נסע למחרת לעיירה לבואיייר-

LABOUHEYRE, מקום של חוטבי העצים שלנו, כדי לברר אפשרות של קליטה נוספת של חברים .

למחרת היה עלי לצאת לדרך. בערב הלכתי עוד עם ארנסט קאן לסרט צרפתי. לאחר הסרט קפצנו עוד לרגע למלון של "היערנים" שלנו, שם ישב קורט ריילינגר שהיה משום־מה במצב רוח מבודח ביותר.

אחר־כך התברר שאין לו איפה לישון כי חשב שאני דאגתי לו לחדר. ב־1.00 בלילה הוא הלך עמי למלון שלנו, וחשבתי להכניס אותו לחדר של חבר אחר. אך הענין לא הסתדר וקורט הלך חזרה ומצא בסוף אצל החברה שלנו חצי מיטה, כפי שזה קרה לא פעם. אני, לעומת זאת, הלכתי מאוחר לישון ופחדתי לא להתעורר בבוקר בזמן, כי הייתי הרוג, בגלל הלילה הקודם שבליתי ברכבת מטולוז לבורדו.

הנפילה לתוך הפח

היה זה ה־10 לפברואר 1944. הודות להשגחה הטובה שלי התעוררתי בזמן ולאחר שהייתי מוכן, נסעתי בחשמלית לתחנת הרכבת. שם פגשתי את משה הרטוך, יוסף היינריך ואת ארנסט רוטגן-ERNST ROETGEN שאף הם נסעו לאותו כיוון, למקומם ביער. בחוץ שררה חשכה גמורה. באחד הרציפים חיכתה כבר הרכבת האיטית, איתה התכוונתי לנסוע עד לעיר דקס-DAX — ומשם באוטובוס למקום מגוריו של החבר של קריסטיאן בעיירה פיירואהד-PEYREHORADE.

ב־7.30 יצאנו מבורדו. לא דיברנו הרבה. בחוץ גשם שוטף. כשהגיעו החברים לתחנה שלהם, ירדו ואיחלו לי שבמהרה אביא בשורות טובות מטולוז. אחר כך הייתי לבד עם מחשבותי. כאמור ירד גשם שוטף, ואני מדגיש עובדה זו כדי לחזק את הרושם, שלו הייתי מבין את רמזי הגורל באותו יום, הייתי נזהר כפליים בכל מעשי. אבל אפילו אם היו לי הרגשות משונות, אין, לפי דעתי, כל אפשרות לברוח מן הגורל, ולראות בגשם שוטף רמז כלשהו למתרחש בעתיד הקרוב, זה קצת מגוחך.

עד מהרה התגלה שטעיתי עם תכנון הנסיעה. התברר שהאוטובוס איתו הייתי אמור לנסוע, באותו יום לא נסע. טוב שגיליתי זאת בטרם עזבתי את הרכבת בעיר דקס. וכך נאלצתי להמשיך בנסיעה האיטית 5 שעות עד באיון.

עשיתי זאת באי־רצון, כי באיון נמצאת באזור החוף האסור. בדרך לבאיון בא, נוסף לכל, שוטר גרמני בבגדי אזרח ובדק את ניירותי. שאלתי אם מותר לי להחליף רכבת בבאיון לטולוז. "כמובן מותר לך" אמר לי בצורה אדיבה. בסוף הגעתי לבאיון רצוף אחרי נסיעה מייגעת זו. מסרתי את תרמילי הגב בשמירת־החפצים והלכתי העירה שכל כך מוכרת לי. מתוך מסורת התישבותי באותה מסעדה, שם נהגנו אברהם ואני לאכול תמיד, והזמנתי גם את התפריט המסורתי, שעועית עם כבד. סיימתי בנחת את הארוחה ועליתי ב־2.15 על רכבת האקספרס לטולוז. לא מצאתי כבר

מקום ישיבה ולכן נשארתי עומד בתוך הפרוזדור. כמה דקות לפני תזוזת הרכבת עברה חולית ביקורת של המשטרה הצבאית. הם בדקו את הצו המיוחד שלי וטענו שצווים כאלה אינם עוד בתוקף. הסמל לקח את כל הפרטים שלי. אני טענתי לעומת זאת שעד כה תמיד נסעתי כך. אך הוא אמר לי שלאזרחים אסור לנסוע עם תעודה כזאת.

"האם זו הוראה חדשה?" שאלתי בתמימות מעושה.

"לא, היא קיימת מאז הקייץ האחרון".

"זה אני לא מבין" אמרתי, "רשות אחת מוציאה צו והשניה מבטלת אותו".

חשבתי שבזה גמרתי אבל לפתע נקראתי לבוא לתא של המשטרה שבהתחלת הקרון. "האם אתה מסוגל לשלם את הנסיעה, כי אפילו לארגון הסעד הגרמני אסור לנסוע ללא תשלום".

"כן" עניתי "אני יכול לשלם אך אני ממילא מתכוון לרדת בתחנה הבאה ולהמשיך רק מחר לטולוז". בזה הסתיים העניין.

האם לא הספיקו לי רמזי גורל אלה? לא ולא! אני המשכתי כפי שתכננתי. התקרבותי למטרת נסיעתי, העיירה שם קיוויתי למצוא את עקבותיו של אברהם.

בחריקה עצרה הרכבת. עדיין ירד גשם. תחנת הרכבת היתה מרוחקת כ- 800 מטרים מן העיירה הקטנה. אחרי כמה צעדים נזכרתי לתת את תרמילי לשמירת חפצים במקום לסחוב אותו, כי ממילא רציתי אחר כך להמשיך ברכבת אחרת לטולוז. רק רחפתי לתוך כיס מעילי לחמניה אחת.

נאלצתי מספר פעמים לשאול כדי למצוא את המלון המסויים שבבעלותו של האיש שחפשתי. בדיעבד אי-אפשר לומר שהיו לי תחושות בטן לא טובות בהליכה זו. גם לא חשבתי על אזהרתו של וילי, בבורדו, ערב הנסיעה: "תזהר רק שלא יתפסו אותך, כמו את אברהם". לא, הייתי שקט לגמרי. הייתי שבע רצון שלא נאלצתי לחפש מקום עבודה. חיכה לי בטולוז תפקיד שאהבתי למלא. את יום המחרת כבר תכננתי שבדרך לטולוז, ארד לשעה קלה בעיירת המרפא המפורסמת לורד-LOURDES, ואגיע בשבת לטולוז.

בסוף הגעתי אל המלון המבוקש. הבית היה מופרד קצת מן הרחוב על ידי גינה מוזנחת. ראיתי בבירור את שם המלון-הוורדים-HOTEL DES

ROSES על שלט שעל הקיר הקדמי. לפני הבית, בתוך החצר, הבחנתי בחיילים גרמנים שהברישו את הסוסים שלהם.

הבנתי אמנם שהמלון הוחרם על ידי הצבא, דבר די שגרתי בזמנים אלה. והתקבל גם על הדעת שבעל הבית נשאר לגור בו. ואם לא, אוכל בוודאי לשאול היכן הוא עכשיו. הגיוני, הגיוני אך בכל זאת היה צריך להידלק במוחי אור אדום, הייתי צריך לעצור ולעשות חושבים! ראשית לאסוף אצל שכנים צרפתיים אינפורמציה בקשר לבעל בית המלון. אך לא, אני נכנסתי ישר לתוך גן המלון ושאלתי את החייל הראשון בקשר לבעל הבית. הוא לא דיבר גרמנית טובה, כנראה היה מבין הגרמנים מאזור המזרח, שהגרמנים הפכו אותם מפולנים לגרמנים. הוא אמר משהו על משרד והצביע באצבע כלפי מעלה.

בכניסה לבית שאלתי חייל שני, וקבלתי אותה תשובה, והוא החליט ללוות אותי למעלה. רק בעלותי במדרגות נדלק האור האדום במוחי, אך היה מאוחר מדי! ניסיתי עוד לומר לחייל שבעצם מיותר שאני אעלה, היות והבית מוחרם וברור לי שהאיש איננו גר כאן. אך הוא רק הצביע כלפי מעלה ואני חשבתי, "מילא, מה כבר יכול להיות?"

נכנסתי למשרד. סגן אחד יצא בדיוק ונאלצתי לחכות מספר דקות עד שהלה חזר. השיחה ביננו התנהלה אחר כך בערך כך:
"שלום".

"שלום" — מבט שואל מצד הסגן.

"אולי אתה יכול לאמר לי אם האדון "ל" עדיין גר כאן? כי אני רואה שהבית מוחרם על ידי הצבא".

"האם אתה גרמני?" דיברתי גרמנית איתו.

"לא אני הולנדי".

"אבל אתה מדבר גרמנית מצוינת".

אני — "כן, מפני שיש לי אם גרמניה".

הסגן — "מאין אתה מכיר את האדון "ל"?"

אני — "אני בכלל לא מכיר אותו?"

הסגן — "אם כן, מה אתה רוצה ממנו".

אני — "אני עברתי כאן ורציתי למסור לו ד"ש ממכר משותף".

הסגן — "מאיזה מכר, מה שמו?"
אני — "המכר? גם הולנדי, שמו דה־יונג". המצאה מהירה של שם דמיוני.

הסגן — "ומאיך אתה בא כעת?"

אני — "מבורדו".

הסגן — "אה, והדה־יונג גם נמצא שם?"

אני — "לא, הוא היה בפריס, שם פגשתי אותו לפני כמה ימים... מתחילת החקירה קיבלתי הרגשה לא נעימה ובאופן אינסטינקטיבי התחלתי לשקר ולהמציא שמות. גם הטון של השאלות נעשה כל פעם יותר חמור.

הסגן — "אצלנו לא נוהגים לעמוד כך ולהשען על השולחן. תעמוד ישר!"

התרחקתי קצת מן השולחן ונעמדתי בעמידה של חצי דום. בינתיים שמתי את צו התנועה שלי על השולחן. הסגן עיין בו.

"אה, אתה בדרך לטולוז?"

"כן, אני בדרך למקום עבודה חדש".

במבוכתי התקרבותי שוב לשולחן ונשענתי עליו.

הסגן — "אתה שוב לא עומד בסדר".

נבוך חזרתי לעמידתי הקודמת. אז פתח הסגן בנאום קצר אך רב משמעות בשבילי: "ב־19 לינואר נתפסה כאן, בבית זה, כנופיה טרוריסטית אנגלית־אמריקאית, אליה השתייך גם הארון ל". לפי מכתבים שהגיעו הנה, אנו מצפים לאנשים נוספים, ואינך הראשון שמגיע אלינו. לכן, אתה, כחשוד בהשתייכות לאותה כנופיה, עצור מרגע זה. במקרה ויתברר שאתה באמת אשם, אזי בלית זה עתה את הרגעים האחרונים שלך כאדם חופשי"...

זהו! לא פחות ולא יותר! אני כמהופנט הסתכלתי על הסגן. למרות שהרגשתי כבר שמשוהו לא נעים עומד להתרחש, לא הסקתי את המסקנות הנובעות מכך. הסגן קרא לחייל שנכנס בהצדעה צבאית. "תביא את האיש הזה למפקדת המקום!"

"כן, המפקד!"

וכך עזבתי את החדר, שנכנסתי בו כאדם בן חורין, ויצאתי כאסיר בידי

הגרמנים!

מחשבותי עברו במהירות קדחנית, אך אודה, סך הכל הייתי בהלם. עשיתי מהר חשבון מה ימצאו אצלי בתור חפצים מחשידים. 4 צווי תנועה ריקים שקבלתי מקורט לשעת הצורך, תלושי מזון כדי להתקיים בטולוז, וסכום ניכר של כסף מזומן. לא ראיתי כל אפשרות להפטר מכל זה, מבלי ששומריי, היו לי שניים, ירגישו בזה.

ירד גשם די חזק. חשבתי על בריחה, אך לאן? לא הכרתי איש וגם לא אהבתי פעולות בלתי מחושבות, למרות שאולי זוהי ההזדמנות היחידה. הלכנו לאורך מסילת הברזל. חשבתי בעצב על תכניותי היפות לגבי מחר ואחרייכן. חשבתי על מה שצפוי לי. הקבוצה המשונה של שלשתנו גרמה למבטים סקרניים של תושבי המקום, שהביטו מחלונותיהם. לא נעים היה להיות מוקד כזה של התענינות. הגענו לוילה יפה בה שכנה מפקדת המקום.

הובילו אותי למעלה לאחד החדרים. שם הצטרכתי לספר עוד פעם את כל הסיפור, את מי חיפשתי, ומאין באתי וכו'...

אחר כך ציווה עלי רב־סמל עם מראה די סימפטי, לשים את כל החפצים שעמי על השולחן. הכל, הכל! בסוף היו כל חפצי האישיים פרושים. החל מסכין גילוח חלוד עד לארנק כסף.

כאשר ראה הסמל את הצווים הריקים וכולם רק עם חותמות יפות, הוא התחיל לשרוק דרך השיניים.

"האם לקחת כל זה מן האו.ט."? (ארגון הבניה הגרמני). חשבתי שמוטב שאשקר כמה שיותר קרוב לאמת, כי זה היה עדיף על המצאת סיפורים שאחר כך אצטרך להודות שאינם נכונים.

אמרתי לו שהניירות אינם מה או.ט. אלא שהאיש ההוא, דה־יונג מפריס, נתן לי אותם, כמו כן הכסף הרב.

"מה מניע את האיש ההוא לתת לך את כל זה" שאל הרב־סמל. אני הייתי צריך להיות מהיר מאד במחשבותי כדי לענות מיד תשובות לשאלותיהם, ולעורר מקסימום מהימנות. היה לי רושם שתשובותי יצאו מפי בצורה כל־כך חנוקה שאני במקומו הייתי מיד מגלה שהן אינן נכונות.

"ובכן (התחלתי לאט כדי להרויח זמן) זהו סיפור די ארוך. והדבר היה כך. שהייתי פעם בדרכי בפריס, עשיתי ברכבת הכרה עם ההולנדי הזה. דיברנו על מה שמדברים בהכרות ראשונה. בכל אופן, בסוף הנסיעה

נתן לי כתובת בבית קפה מסויים בבולבר מונמרטר־BOULEVARD MONTMARTRE, שם אני יכול שוב לפגוש אותו. הוא עשה רושם אמיר ואני סיפרתי לו שאני מחפש מקום עבודה אצל חברה קבלנית. הוא אמר לי שבמקרה ולא אמצא עבודה ויהיה לי צורך בתלושים או בכסף, אני בשקט יכול לבוא אליו לבית הקפה ולבקש ממנו עזרה. ברור שחשבתי לא לפנות אליו. בינתיים עברתי שוב אצל פירמה מסוימת בביאריץ ועזבתי שם בגלל כל מיני סיבות, קצת אחרי ראש השנה, הגעתי שוב לפריס ולא היה לי כסף. יום אחד באמת נאלצתי ללכת לבית הקפה ההוא, שם פגשתי את ההולנדי שלי. רמזתי לו על מצבי הכספי הירוד והוא ישר נתן לי 5000 פרנקים. הוא סיפר לי דרך אגב, שיסע לכמה שבועות להולנד ואמר: אם בינתיים שוב אתה זקוק למשהו, לך למכר שלי, פשוט תמסור לו דרישת שלום מדה־יונג ותספר לו על הבעיות שלך. הוא נתן לי את הכתובת של המלון כאן בעיירה, ואת השם של בעליו שלא זכרתי היטב.

נשמתי לרווחה לאחר שיצא כל השקר הזה, ונראה היה לי די טוב כדי להסביר את כל הדברים המחשידים שמצאו אצלי.

"אם־כן" אמר הרב־סמל, "ספר כל זה גם לגסטאפו. תמיד ספר את האמת ואז לא יקרה לך שום דבר".

אחר כך הצטרכתי להתייצב אצל איזה רב־סרן של המפקדה, שהסתכל עלי כאילו אני מי־יודע־מה. היה לו מבט בלתי סימפאטי בהחלט. הביאו אותי חזרה לחדר הראשון. בינתיים הביאו לי מתחנת הרכבת את תרמיל הגב שלי, שהשארתי שם בשמירת חפצים. בחוץ המשיך הגשם לרדת. אני ישבתי באפס מעשה על כסא. כל העולם נראה לי כמו מזג האוויר בחוץ. גרמני אחד ישב ליד המכתבה ושני בדק את כל חפצי ורשם אותם. כל דבר קטן לקח ביד ורשם. בסוף הצטרכתי לחתום. אחר־כך אכלתי משהו, היה אצלי עוד לחם, חמאה, גבינה וקצת מיץ ענבים. אכלתי הכל כי לא ידעתי מה שעוד צפוי לי. בהרגשה עצובה שתיתי את הטיפה האחרונה של המיץ, ושאלתי את עצמי אם אי־פעם אשתה את זה שוב. לפי הרגשתי באותם רגעים, לעולם לא, כה פסימי הייתי!

הייתי מודע לחומרת מצבי. כל זמן ההמתנה ביליתי בתכנון של מערכת שקרים שיהיו סבירים כמה שיותר על מנת שיאמינו לי. כל רגע צריך היה להגיע הגסטאפו־GESTAPO – (משטרת הבטחון) מבאיון. מרגע ששמעתי

גסטאפו, נזכרתי בכל הסיפורים על אודות מוסד מעורר אימים זה. לא נתתי לעצמי כל סיכוי לצאת מזה. כל מערכת השקרים שהמצאתי היתה רק כדי לגרום לכך שאחרים לא יפלו בגללי לפח.

בינתיים סגרו את וילונות ההאפלה ונדלק אור. לפתע שמעתי בחוץ את רעם רכבת האקספרס לטולוז, אותה רכבת איתה רציתי להמשיך את הנסיעה.

קרוב לשעה 8.00 שמעתי מכונית עוצרת למטה. עשר דקות יותר מאוחר, כנראה שקודם סיפרו להם הכל אודותי, נפתחה הדלת והרב-סמל נכנס, אחריו פרצו בסערה פנימה שלושה גברים בבגדים אזרחיים. תחילה הסתכלו עלי מכל הצדדים ואז התחיל בחקירה הנמוך משלושתם, לפי מבטאו מדרום גרמניה.

התחילה חקירה שתי וערב ממש. איפה עבדתי, מתי, באיזה תאריך, מה שמו של המלון ושמו של הרחוב וכו' וכו'...

הצטרכתי לענות מיד בלי לחשוב הרבה. אלה היו הרגעים הגרועים ביותר, כי נאלצתי מהר לחשוב ולשקר, ואסור היה לי להתבלבל בעיקר בקשר לתאריכים.

בין הניירות שלי מצאו מכתב של וילי, מיועד לקורט, עם כתובת מסוימת בבורדו. "איזה כתובת זו?" אני עניתי שלשם באים הולנדים ובלגים רבים, ולשם נשלח כל הדואר עבור ננו מולדר – NANNO MULDER – (השם המחתרתי של קורט ריילינגר).

"מי זה ננו מולדר?" "פועל הולנדי שכעת בחופשת מולדת בהולנד" עניתי. "ומי זאת אדית עליה כתוב במכתב?" את זה באמת לא ידעתי, היות והמכתב לא מיועד לי.

אחר כך מצאו צו תנועה ישן ששימש אותי לנסיעה מטולוז לבורדו. "אה, גם בטולוז היית?" "בוודאי" אמרתי, "ועכשיו הייתי שוב בדרך לשם." "למה?" "כדי למצוא מקום עבודה בבנין!" התשובה הזאת חזרה כמה פעמים במשך החקירה, ואז תמיד צעק הנמוך שביניהם: "מעשיות, מעשיות, הכל מעשיות!" ובעצם הוא צדק.

"האם יש לי מכרים בטולוז?" "לא" עניתי, "הייתי רק יומיים שם."

"באיזה מלון ישנת?"

אני נקבתי בשם של מלון.

מטר השאלות המהיר היה נוראי וקיוויתי שיהיה לזה כבר סוף. אחר כך שאלו אותי על השימוש בכל מיני חפצים שהיו פרושים לפניהם על השולחן. אני התחלתי ממש לכעוס כאשר הם פקפקו כשאני אמרתי להם את האמת לאמיתה. היה לי רצון עז לקרוא לעברם, חמורים כמוכם! לדברים שאני משקר אתם מאמינים, ואם אני אומר את האמת, אתם מפקפקים!

"ובכן, לשם מה המצפן הזה?"

"זה עוד נשאר עמי מתקופת הצופיות שלי בהולנד."

בחוסר אמון הביטו עלי. אני הרי ידעתי שהם חשבו אותי לטרוריסט.

"וזכוכית מגדלת זו?"

"זה עוד מתקופה שאספתי בולים."

"במה שזה לא עסק בעבר", אמר אחד מהשלישיה בלעג.

"אני לא מבין מה יש לפקפק פה, האם אתם לא הייתם צעירים והייתם צופים או אספני בולים?" כך אמרתי להם.

"לא", אומר לי אחד, "זה לא חשוב, אבל למה אתה סוחב את כל זה

אתך?"

"כן", עניתי, וגם זה היה נכון "יש לי טבע כזה שקשה לי לזרוק דברים.

אתם רואים את זה גם בצו התנועה הישן מטולוז לבורדו. כבר מזמן הייתי צריך לזרוק אותם, כי ממילא אי-אפשר להשתמש בו."

"אתה מדבר מלבד גרמנית והולנדית גם צרפתית?"

"לא טוב, אך אני יכול קצת לדבר ולהבין."

"אנגלית בוודאי גם כן?"

"לא, אנגלית כמעט שלא, כמה מילים בלבד."

בזה נסתיימה החקירה. גמרו לחטט בתרמיל הגב שלי, ולא מצאו אקדח או משהו דומה לזה. לעומת זאת מצאו מכשיר מתכתי מסויים, שנראה להם משום מה חשוב.

"ולשם מה אתה צריך את זה?"

"זה במקום סכין גילוח, כי הזקן שלי יורד עוד עם זה."

"אה, וכלי גילוח אלה?"

"זה קבלתי כמתנה, הרי פעם אצטרך את זה."

"ופנס כיס זה?"

"זה? זה נחוץ לי כדי ללכת בזמן ההאפלה, ולמצוא מספר של בית מסויים".

"כך" הם אמרו במקהלה. "נו עוד מעט ניסע לבאיון, שם כבר תצטרך לומר את כל האמת".

הדרום-גרמני דחף הכל חזרה לתוך התרמיל, ואני עמדתי לפניו כדי להרים אותו.

"אל תחשוב שעכשיו תוכל לברוח!" לא הבנתי אותו לגמרי ושאלתי עוד פעם.

השני, בלונדיני, חזר על משמעות דברי קודמו: "אם תברח עכשיו תקבל אפונה לתוך הבטן!" באותו רגע עף לי משהו בראש ואני התנדנדתי קצת על רגלי. הנמוך גמר עם אריזת התרמיל וזרק לי אותו לעבר ראשי. הרמתי אותו וכולנו יצאנו החוצה אל הפרוזדור. בדרך שמעתי את הצליל המתכתי, כמי שפותח את הניצרה של האקדח. אמרתי חצי מבודח: "אל תחששו, אני לא אברח!"

מלמעלה עוד שמעתי את קולו הלא סימפאטי של הרב-סרן אומר: "תודיעו לי אם יתברר משהו מעניין מהמקרה זה, אני תמיד מעונין לדעת".

ואז יצאנו אל תוך הלילה.

כמעט נראה היה כאילו כוחות סמויים היו נגד העברתי לבאיון-

BAYONNE.

לאחר שנכנסתי למכונת הסיטרוואן גילה אחד מהשלישיה שגלגל אחד ללא אוויר. ראיתי את זה כסימן טוב. אך שלשתם התלבשו על המלאכה ותוך פרק זמן קצר החליפו את הגלגל, כשאני כל הזמן מתנדנד למעלה-למטה על מושבי בפנים.

אחר כך התישב הגבוה הבלונדיני, שגילו בערך בן 30, לידי. לפני ישב הנהג, טיפוס לא סימפאטי של סוף ה-20. הוא זה הציק לי כל כך עם שאלותיו הרבות. לידו ישב השלישי, זה שזרק לי את התרמיל לראש ושומר אחר כל תשובה שלי: "את זה אתה בעצמך לא תאמין, זה אתה יכול לספר לסבתא שלך, לא לנו!"

הוא חבש כובע קסקט ונראה היה מאד צרפתי, מה שאולי גם היתה כוונתו.

טסנו דרך הלילה. בין שכבת עננים התגלה מדי פעם הירח. אני שקעתי בהרהורים על העתיד הקרוב כשזה עם הקסקט אמר לי: "ובכן בעוד שעה וחצי אנו נהיה בבאיון, תחשוב היטב על הכל ותאמר את האמת, אנחנו ממילא נגלה את הכל". לאחר הפסקה קצרה, ללא קשר הגיוני: "אם תאמר את האמת או לא, זה ממילא אותו הדבר". בזה הסכמתי איתו בליבי. בכל אופן כולם צחקו לאחר דבריו. בכלל החבורה היתה די עליזה.

רק הנהג נראה היה פתאום מודאג כאשר גילה שהרדיאטור רותח. הוא עצר, וחיפש ליד הכביש מקור מים. אז הוא גילה בית קרוב ונסע לשם. נעצרנו בחצר. הבית היה עזוב ומים לא מצאו. אך גילו בור של מי שופכין. הם החליטו כנראה למלא את הרדיאטור במי שופכין, אך לא היה במה. בעליות רבה הוריד אחד את כובע הקסקט שלו ומילא אותו עם המים המלוכלכים. כשזה נגמר, נצטוויתי לצאת, שניים לקחו אותי ביניהם ואמרו לי לדחוף את המכונית חזרה לכביש. בסוף נסענו שוב.

מצב הרוח של מלוויי היה עליז ביותר. צחקו בלי סוף ועישנו סיגרים. רק הנהג קילל כי הוא התלכלך בכל הפעולה. אני לעומתם שתקתי כל הנסיעה. אומץ ליבי אמנם חזר אלי בינתיים וכבר הספקתי לתת להם תשובות טובות. רק המחשבה על מה שעלול לקרות בבאיון הדאיגה אותי. בעיקר ריחפו לנגד עיניי עינויים מקובלים, כנהוג אצל הגסטאפו.

התקררנו לבאיון. ראיתי את הרחובות המוכרים והייתי סקרני לדעת לאן יביאו אותי. חצינו את כל העיר ויצאנו לכיוון ביאריץ, אך לפני שעזבנו את באיון לגמרי, האטה המכונית ונכנסנו לתוך גן גדול ובתוכו וילה גדולה. נכנסנו דרך דלת צדדית. הבית עשה רושם גדול מאוד, בוודאי הם לא בחרו לעצמם משהו לא יפה כדי לשכן בו את הסניף של גסטאפו באיון.

במהרה עמדתי בתוך חדר גדול ששם בלט בתור רהיט עיקרי – שולחן בליארד גדול. שני גברים שיחקו באותו הזמן. האיש עם הקסקט הלך אל אחד מהם והסביר לו משהו, כשזה זורק אלי מבטים חוקרים. הדלת לחדר הסמוך היתה פתוחה, שם עמד שולחן גדול ערוך יפה כאילו למסיבה גדולה. זמן רב לא נותר לי כדי להביט על הסביבה, כי אחד השחקנים נבח לעברי:

"ובכן תאמר את האמת, רק את האמת, כי עוד מעט אני אשחק איתך! אתה יודע בוודאי שאז תרצה ברצון רב לספר לי רק את האמת, רק אמת.

חכה, עוד מעט אני גומר פה!"

אך הוא המשיך לשחק, אבל אני הייתי די מפוחד מאימויו. נו, אם כך יש לי למה להתכונן! העפתי עוד מבט על שולחן הבליארד ואז הופיע הבלונדיני ולקח אותי לחדר הסמוך. זה היה מעין משרד עם תיקים ומכונת כתיבה.

האיש התישב, לקח בלוק כתיבה ועפרון, וכעת היה עלי לספר הכל מחדש.

בינתיים הצטרף האיש שנהג במכונת, התישב בצד השני של השולחן, עישן סיגריות ורק הקשיב. היתה לי משום מה הרגשה כאילו החוקר הבלונדיני די מתון ולא מתכוון להרע לי. הוא שאל שאלות לענין בלבד, עישן בזמן הזה ואמר בסוף: "אתה בר־מזל שהאיש שבאופן קבוע יושב על כסא זה, לא חקר אותך".

אם כן, חשבתי, כוכבי הטוב, שדעך באופן זמני, מתחיל שוב לזרוח, אם כי בצורה חלשה, בינתיים. שכחתי לציין שכל זמן החקירה היה מונח על השולחן מעין שוט עם משקל עופרת בקצהו.

למשך הלילה הזה כנראה שסיימנו. שמעתי דיבורים כמו "להביא אותו למלון", ובתמימותי חשבתי שבאמת מדובר במלון, אם כי אהיה שם תחת משמר. עד מהרה נכחתי לדעת למה הכוונה, כי הסיעו אותי לבנין גדול, מכוער ועליו שלט בלתי מתאים לבית־מלון: "בית כלא צבאי". ידעתי כעת היכן אני ומיד נכנסו לראשי כל הסיפורים על בתי־כלא.

בטרם נכנסנו ניצלתי את ההזדמנות להשתין בחוץ, כי לא ידעתי מה מצב התנאים הסניטאריים בפנים. מאחורי נסגר השער והייתי לבר עם השוער.

הלה הוביל אותי למשרד הראשי שם נבדקו חפצי, כסף, ניירות, סיגריות, קופסת שימורים ועפרון. הכל נרשם בקפדנות בספר מיוחד. אחר־כך הוליכו אותי למחסן וניתנו לי שתי שמיכות ומזרון קש. בכל הבנין היה אוויר דחוס וכמה נורות חלשות הפיצו אור מועט.

עלינו כמה מדרגות, דלת של תא נפתחה ונסגרה מאחורי. הייתי לבר. בתחילה בדקתי בסקרנות את תוכן התא. אחר־כך סידרתי את "המיטה" והרגשתי בפעם הראשונה שוב קצת בטחון. הלכתי לשכב. אמרתי לעצמי, מחר יבוא יום חדש ונראה הלאה. עבר די הרבה זמן עד שנרדמתי, קשה

היה לי להשלים עם גורלי, שעד כדי כך התאכזר לי! אך לאחר זמן־מה נרגעתי ונרדמתי. כך נסתיים ה־10 לפברואר.

בבוקר התעוררתי על ידי האור שנדלק בתאי. מלבד זה שמעתי את צעדיו של השומר בחוץ, שפה ושם הפליט איזה "בוקר טוב". הייתי שקוע בחלומות וכעת נזכרתי שוב במצבי הביש. המשכתי לשכב ולהרהר עד שדלת תאי נפתחה ואיזה רב־טוראי דחף לי מטאטא ליד כדי שאנקה את התא.

אחר כך ניתן לי לבחור להתרחץ בחוץ בפרוודור או לקחת מים לתוך קערה אל התא. אני בחרתי את הדבר האחרון. כך הייתי לפחות שוב לבד. בסקרנות הצצתי דרך חור ההצצה שבדלת כדי לסקור את סביבתי. אחרי הרחצה התחלתי לטייל הלוך ושוב בתוך התא כדי לעשות קצת תנועות. חשבתי על מה שעלולים עוד לשאול אותי, ומה אענה מבלי להסס אף שניה מיותרת עם תשובתי. עברתי שוב ושוב על כל השאלות מאמש, במקרה והם שוב ישאלו את אותם דברים. כל זה עשיתי תוך כדי צעידה הלוך ושוב. עד שהשומר פתח את הדלת ולקח אותי לחקירה. הובלתי לתוך חדר שכנראה שימש כמרפאה. לפני הדלת עמד גבר בלונדיני שעד כה לא ראיתי. הוא היה דומה קצת לבלונדיני מאמש. התישבנו ליד שולחן והוא הוציא את התיק שלי. הוא יעץ לי מיד לומר את האמת כי כל הסיפורים של הכנופיה רשומים אצלו, כך אמר. ושוב החל לחזור על כל מה שסיפרתי בערב לפני כן. בעיקר התעכב על אישיותו של דה־יונג המסתורי, שלפי טענתי נתן לי את צווי התנועה ואת הכסף.

"איזה מקצוע היה לו?" נשאלתי.

"את זה הוא לא אמר לי" — עניתי. "הרי אני בקושי מכיר אותו".

"ספר עוד פעם בדיוק איפה עשית איתו הכרה?"

"כפי שסיפרתי בחקירה אתמול, בבית קפה בפריס".

עלי להסביר פה מה היתה הכוונה שלי מאחורי בית הקפה. אני קיוויתי שהם ירצו לתפוס את דה־יונג הזה, שלא קיים היה ואת תאורו התאמתי קצת לקריסטיאן. חשבתי שהם ירצו אולי לצוד אותו בעזרתי. ראיתי בדמיוני, שניסע לפריס, ובדרך למונמרט אמצא שעת כושר, בתוך ההמון, להמלט.

חוקי המשך ושאל:

"ובכן ודה־יונג הטיל עליך משהו למסור לחברו בעיירה שם נתפסת?"

"לא, הוא לא הטיל עלי שום דבר, הרי הוא לא ידע שאני אסע אליו".
"אתה משקר, כי בחקירה אמרת שעשית איתו הכרה בתוך רכבת".
"לא אמרתי זאת. או שהייתי מבולבל בהתחלה. אתה צריך לקחת בחשבון שזו לי הפעם הראשונה בחיים שנאסרתי".
"אם כן תתאר לי את הדה־יונג הזה".

"ובכן, הוא היה גבוה כמוך, בלונדיני, ראש מלא שערות, רחב כמו מתאגרף". הכל נרשם בקפדנות. "איזה בגד הוא לבש?"
"אני לא שמתי לב לזה, ואם כן, הייתי כבר שוכח, אני בדרך כלל לא מסתכל על צבע של חליפה". הוא לא קיבל את התשובה ברוח טובה.
"קדימה, תיזכר איך נראתה החליפה! היתה עם פסים, עם ריבועים או חלקה?"

חשבתי לנכון שמוטב לי סתם לומר משהו.
"כן, עכשיו אני נזכר, היו ריבועים עם נקודות בחליפה שלו".
"אם כן, מה שנקרא פלפל ומלח" הוא הוסיף.
"כן, נדמה לי שכך קוראים לזה".
חוקרי נראה מרוצה, "נו, כעת תאמר לי מה הוא הטיל עליך למסור".
"אני חוזר על כך, שלא הוטל עלי דבר" התעקשתי. "הרי לא ידעתי בעצמי, שאני אלך לבקר אותו, כי הייתי בדרך למרסיי, והסיבה שלא נסעתי ישר בורדו־טולוז היא, שהלכתי לבדוק מקום עבודה אחר. אחר כך גיליתי בלוח הזמנים שדרכי מבאיון לטולוז עוברת ליד העיירה של האיש. וכך החלטתי לרדת ולעשות איתו הכרה".

"בכל אופן דה־יונג הטיל עליך למסור משהו!"
אני בשלי "לא, שום דבר!"
כעת היה הרושם שפקעה סבלנותו של חוקרי, כי הוא קם, עבר מסביב לשולחן ונתן לי לפתע שתי סטירות לחי, אחת לימין ואחת לשמאל.
חשבתי לי, עכשיו זה מתחיל! עד כה זה היה משחק ילדים. אך לא, לגמרי בשקט הוא התישב שוב, חזר על שאלתו וקיבל אותה תשובה.
אחר כך קרא לסוהר וציווה עליו: "הבא את ל. מתא 77".
חיכינו. מספר רגעים אחרי זה נכנס האיש. היה זה ידידו הצרפתי של

קריסטיאן שיחד איתו אכלנו אז בבורדו. הוא השתנה מאד מאז. היה לו מראה מוזנח קצת, בלתי מגולח ולבוש סוודר של ימאים.

"ובכן, כעת תאמר לאדון ל. מה שהטיל עליך דה־יונג!" נצטוויתי.

דיברתי בכוונה צרפתית גרועה יותר ממה שידעתי וגמגמתי משהו על דרישת שלום שעלי למסור לו מאיש ששמו דה־יונג־DE JONG.

החוקר פנה אל ל. "מי זה דה־יונג זה?"

ל. קימט את מצחו "אינני יודע אדוני". הוא דיבר צרפתית.

החוקר: "שליח מהולנד?"

שנינו שתקנו. כי דה־יונג רק קיים היה בדמינוני, וראיתי את הסכנה מתקרבת.

"אם כן, אחד משניכם משקר כאן, או אתה או אתה", החוקר רעם בכעס, ועוד פעם חזר על שאלתו האחרונה.

"נו, את זה אני לא מבין", קראתי, כדי להראות כמה שיותר מהימן, "דה־יונג אומר לי למסור ד"ש לאיש הזה בעיירה זו והנה ל. לא יודע משום דבר! יתכן שיש עוד מישהו עם שם דומה?"

החוקר שאל את ל. על כך ענה כמובן בשלילה, ושנינו שתקנו ועשינו את עצמנו כאילו ראינו זה את זה בפעם הראשונה בחיים.

החוקר נתן לאיש סיגריה ואמר לו לצאת.

אחר כך המשיך לשאול אותי: "מאיין לך כל הכסף?"

מדובר היה ב־5000 פרנק.

עניתי לו שזה ניתן לי על ידי דה־יונג. "ואתה רוצה לספר לי שהמכר החדש הזה נתן לך ללא סיבה? לא, זה לא תוכל לספר לי. יש שתי אפשרויות, או שאהבתם זה את זה, או שהטיל עליך משימה!"

"לי אין הסבר אחר לזה", אמרתי. "אבל אני זוכר שכאשר הוא נתן לי את הכסף ואת הצווים, ואני הססתי רגע לקחת, הוא אמר לי: "תראה, אם אני פעם צריך משהו ממך, תעזור לי גם כן". כפי שאומרים: "יד רוחצת יד". וכדי לתת להסבר הזה יתר מהימנות, חזרתי על זה בהולנדי, באותו נוסח כפי שזה כביכול נאמר לי! כעת עלי לתאר בדיוק את מקום המפגש.

החוקר: "אם כן, אמרת שזה בפריס? איפה שם בדיוק?"

כבר אני חשבתי או טו טו, התחבולה שלי מצליחה, כלומר להוליד אותם לשם ואז לנסות ולברוח.

ענית: "בתוך בית קפה במונמרט".

"מה שמו של בית הקפה?"

"את זה אני לא יודע, כי הייתי שם רק בערב ולא הסתכלתי על השלטים".

"ובכן, תאר אם כן, איך הולכים לשם ומאיזו תחנת מטרו באת".

הרהרתי קצת, ונזכרתי בבית קפה מסויים ששם ביקרתי פעם בערב אחד כשטיילתי לבד במונמרט.

ציירתי לו משהו על הנייר והוספתי: "מבית הקפה אני רק זוכר, שבדלת הכניסה היתה שמשה שכורה ותזמורת של בחורים צעירים, בלבוש כחול, ניגנה בפנים".

הוא רשם הכל ואמר: "ובכן, אני חושב שאתה טרוריסט ומרגל גם יחד. היום אחר הצהריים אחזור, ועד אז יש לך די זמן להרהר".

שאלתי עוד שאלת תם: "האם נהוג לתת למרגלים וטרוריסטים למות מרעב?"

כי כל הבוקר עוד לא קיבלתי משהו לאכול. אך הוא לא התייחס לזה אלא קרא לסוהר.

"מהיום תכניס אותו לתא בודד, אחרת הם יכולים לדבר אחד עם השני".

"לפקודתך, אמר הרב־טוראי, אדבר עם הרס"ר". וכך יצאתי.

כאשר חזרתי לתא, עמד שם בקבוק לימונדה. אך לשווא הסתכלתי על משהו לאכול. לאחר זמן מה, בא הרב־טוראי ואמר לי לקחת את החפצים כי עלי לעבור תא. כך נדרתי מתא מספר 78 בקומה הראשונה לתא מספר 66 למטה.

לאחר שהסתדרתי קצת גיליתי שאני ביליתי את הלילה הראשון דווקא בתא ליד תאו של ל. חברו של קריסטיאן. הדבר שיעשע אותי קצת, אך לעומת זאת קיננו בי חששות כבדים לקראת חקירה נוספת. בינתיים התברר שלא היתה בכוונת הגרמנים להרעיב אותי, כי בשעה 12.30 נפתחה דלת התא ומילאו לי לתוך כלי פח, שתי מצקות מרק כרוב ולתוך הכלי השני גזר. כמו כן נתנו לי חתיכת לחם עם קצת נקניק. מצב רוחי עלה בעקבות אוצרות אלה. התנפלתי על כל זה ובסוף לא נותר יותר מאשר חתיכת לחם קטנה. עשיתי חשבון שבמקרה ובערב לא יחלקו דבר, תהיה לי לפחות עוד

פרוסת לחם. אחרי כן ניקיתי את השולחן ושכבתי לנמנם מעט. אך כל פעם נבהלתי מחדש כששמעתי צלצול פעמון של דלת הכניסה לאולם הכלא. כי כל צלצול היה יכול להיות בשבילי אות שחוקרי מהבוקר יחזור, כפי שהבטיח, והיו לי לא מעט סיבות לחשוש מהמשך החקירה.

כך עבר הזמן בהמתנה מתוחה. הגיע ערב, הביאו שוב אוכל, ועדיין ציפיתי לבואו של החוקר. כאשר עבר יותר מאוחר הסוהר כדי לכבות את האור, שאלתי אותו בקשר לחקירה. הוא רק ענה לי: "לא, אל דאגה, היום כבר לא. לילה טוב".

"לילה טוב" עניתי, והסתדרתי במיטה שלי.

השבועיים הבאים היו הגרועים ביותר מכל זמן מאסרי. כמו כל הסתגלות לתנאים חדשים במקום חדש.

אמנם התרגלתי היש-מהר לסדר יום הקבוע בכלא. זה התחיל בבוקר כשהתעוררתי בשעה 7.00 על ידי צעקות "לקום" באגף השכן, שהיה מיועד לעבריינים של הצבא הגרמני. רק חצי שעה יותר מאוחר בא הסוהר שלנו כדי להדליק את האורות בתאים, ו-10 דקות יותר מאוחר הוא פתח את התאים ואסיר-משרת, על פי רוב גרמני, חילק נוזל שחור, שנקרא קפה.

אחר-כך חצי שעה של שקט. בערך ב-8.30 באו לטאטא את התאים ובזמן הזה היתה לי שוב הברירה להתרחץ בפרוודור, או לקחת לי מים בקערה לתוך התא. אני העדפתי את הרחצה בתא ועשיתי זאת רק כעבור שעה כדי שהמים יתחממו בינתיים קצת.

כשכל התאים היו נקיים, טאטאו את הפרוודורים שלפני התאים. אחר כך חולק בקבוק לימונדה לכל תא, שצריך היה להספיק לכל היום.

בשעה 11.00 יכולתי לצאת מן התא כדי לטייל חצי שעה בתוך חצר מגודרת. כל אסיר היתה לו חצר משלו, כדי שלא ייוצר כל מגע, וכמובן אין אפשרות לשוחח אחד עם השני. בשעה 13.00 שוב חולק התפריט הקבוע שאין צורך לפרטו, כי מעתה חזר על עצמו יום-יום. הווריאציות היו רק בקשר לנקניק. עם ה-300 גרם לחם ניתן מדי פעם נקניק מסוג שונה. אפשר היה לאכול הכל בבת אחת, אך רצוי היה לשמור קצת עד למחרת בבוקר, דבר שכמעט לא הצלחתי לעשות.

רק ביום ראשון היה שינוי כלשהו. במקום הגזר קבלנו איטריות, ובמקום נקניק חתיכת בשר, על פי רוב קשה מאד. זאת בכל אופן היתה כמעט סעודה

חגיגית, בהשוואה ליתר ימות השבוע. אסור גם לשכוח לציין שגם קבלנו בימי א', כף מלאה ריבה טובה.

השעות של אחר הצהריים עברו על פי רוב באפס מעשה.

בשש בערב שוב חולק מרק כרוב ושעועית לבנה. יותר מאוחר בא הסוהר ועל כל אסיר היה לשים את נעליו ומכנסיו על כיסא לפני התא, על מנת שלא יברח במשך הלילה. כך ב־7.00 בערב שכבו כולם על המיטות, וכעת היה לפני לילה ארוך נורא, עד 7.30 בבוקר.

היום הרביעי בשבוע היה יום יוצא דופן, ממש יום חג, כי אז הגיעו חבילות שי מן הצלב האדום. אז יכול היה כל אחד, לפי מידת יצר הזלילה שלו, להנות מספר ימים מאוצרות בלתי מציאותיים.

בחבילה הראשונה שקיבלתי היו: שני תפוזים, 100 קוביות סוכר, 150 ג' חמאה, 2 חפיסות שוקולד ו־100 גרם ביסקוויטים. פעם אחת במקום תפוזים – עוגת דבש, ובמקום שוקולד – פרי משומר. בכל אופן היה זה שיא ההנאות! בפעם הראשונה משכתי את החבילה 3 ימים, ואת החמאה 5 ימים אפילו! אך במשך הזמן חיסלתי הכל כעבור יומיים.

גם יום השישי טמן בחובו לפעמים הפתעה, מכיוון שאז הגיעו חבילות פרטיות. לי לא היה מי שישלח לי, לכן גם לא ציפיתי לדבר, אבל בכל זאת נפתחה מדי פעם, ביום שישי, הדלת ורס"ר בית הכלא, או סתם סוהר, נתן לי לחם צרפתי ארוך ושתי ביצים או נקניק או סרדינים. דברים שגרמו לא מעט להתרוממות רוח. כאשר שאלתי מאין כל האוצרות, ענה לי הסוהר שזה נשלח ממשרד הכלא.

לפעמים חשדתי באסירים אחרים שהתידדתי איתם, אך יותר מאוחר נודע לי שזה באמת נשלח מן המשרד. שם הוציא הרס"ר מתוך החבילות של אחרים כמה מצרכים וחילק אותם לאלה שלא קיבלו אף פעם חבילה. אני בלטתי בכל החבורה של האסירים האזרחיים, כי דיברתי עם כולם גרמנית.

כאמור, שבועיים אלו היו הגרועים ביותר. בעיקר בגלל אי־הוודאות בקשר לחקירתני. חיכיתי כל יום להמשך החקירה. תיאורתי לעצמי כבר מצבים שבו ישליך החוקר לעברי את המשפט:

"ובכן הנדריק (כך היה שמי) תאמר כעת את האמת. את שמך

האמיתי!"

כי הייתי בטוח שאין דבר יותר קל מלבדוק את אמיתות זהותי על ידי שיחת טלפון להולנד. ומשם כמובן היתה באה תשובה שלא קיים בכלל אדם בשם כזה. חששתי גם שתתגלה זהותי כיהודי עם כל המסקנות הנובעות מזה. חשש נוסף היה שתוך כדי עינויים אאלץ לגלות כתובות או שמות של חברים ולגרום על ידי כך לאסון. לכן הייתי במשך כל הזמן הזה במתח, בעיקר לאחר כל צלצול של פעמון הכניסה, ולא פסקתי מלצייר תמונות קודרות על עתידי.

בעיה משנית היתה, מה לעשות עם הפנאי הרב שלפני. לא היה לי מה לקרוא, מלבד שבועון מצוייר שהיה בתרמילי ושלא לקחו לי. היו בו כמה חידות, אך כלי כתיבה לא היו לי. לכן חרטתי את הפתרונות בעזרת סיכת בטחון על הנייר. מספר הפעמים שקראתי את השבועון, אינני זוכר כבר. אם התעייפתי מן הקריאה, טיילתי הלוך ושוב בתא, או התישבתי על השרפרף שלי לפני השולחן המתקפל אל הקיר, שמתתי את ראשי על זרועי ונמנמתי. כי לשכב לישון במשך היום היה אסור.

בתוך התא עצמו היה רק מעט ריהוט. תיארתי לי תאים בבית כלא פחות נוחים ממה שהיו לי. עמדו לרשותי: מיטה מתקפלת עליה מזרון קש ושתי שמיכות. שולחן ושרפרף ומתחת לחלון מיטת ברזל שניה בשביל אסיר שני שניתן לשכן בתא. בפניה ליד הדלת נמצא, וזו היתה הפתעה כאשר נכנסתי לראשונה לתא, בית שימוש צרפתי אופייני, ללא מושב, ועם מים זורמים. מעליו שני מדפים כדי להעמיד עליהם כלי רחצה. החלון הגבוה היה מסורג ויכולתי לפתוח את השמשה אם משכתי אותה במקל שקשור אליה. הנוף שנשקף מן החלון היה ישר על חצר שבו אכסנו את ערימות הפחם להסקת בית־הסוהר. מאחורי החצר התרוממה החומה של בית הכלא. פעמים מספר הרהרתי אם ניתן לעבור מעל החומה, אך הדבר נראה בלתי אפשרי. כאשר לא היה לי משהו אחר לעשות עמדתי לפני חור ההצצה והסתכלתי לתוך המתרחש בפרוזדור. זה לא היה הרבה אך היה מספיק כדי להעסיק קצת את המחשבות. רוב הזמן היה זה רק הסוהר שהוזמן לאיזה שהוא תא כדי למלא כל מיני שליחויות קטנות של האסירים. או שהוא בא כדי להביא אנשים לחקירה במשרד.

אני עדיין ציפיתי כל יום לאיש הגסטאפו להמשך החקירה, ולא הבנתי מדוע לא חזר עד כה. לפעמים קרה שתוך כדי נמנום היה נדמה לי שאני

שומע שמישהו בחוץ נוקב בשמי והייתי קופץ כדי לצאת מן התא, אך כל אלה היו הזיות בלבד.

בינתיים הפכתי והפכתי בחזרה את פרטי הסיפור השלי. הכנתי לי תשובה על כל שאלה אפשרית. בעיקר הדאיג אותי שבין חפצי היה פתק שרשומות עליו הרבה כתובות של קרובים ומכרים בחוץ לארץ. תיארתי לעצמי מה יחשבו במקרה וימצאו את הפתק, ואין ספק שימצאו. אך לפתע קיבלתי מכוכבי איתות מעודד. הדבר פילח את מוחי כהבזק. כי נזכרתי שהסתרתי את הפתק המרשיע בכיס מכנסי. לבשתי באותו זמן מכנסי קורדרוי, לבוש עבודה של נגרים בדרך כלל. ליד הכיס הימני נמצא בדרך כלל כיס מוארך קטן שם נהגו הנגרים להחזיק את המטר.

בתנועה עצבנית התחלתי לחטט שם ובאמת הוצאתי את הפתק המבוקש. לא ידעתי מה לעשות עם עצמי מרוב שמחה, הייתי מוכן לרקוד ריקוד אינדיאני! בקפדנות קרעתי אותו לגזרים קטנטנים וזרקתי אותם לתוך בית השימוש. אחרי התפרצות שמחה זו חזרתי עד מהרה שוב למצב רוח קודר, כי לא תארתי לי שהשמדת הפתק תתרום הרבה לשינוי מצבי.

את מחצית השעה של הטיוול בחצר ניצלתי גם בגשם וגם במזג אוויר סגרירי. לפעמים הצטרכתי להכריח את עצמי לטייל הלוך ושוב. על פי רוב נעמדתי והסתכלתי על השמיים ועל הציפורים שהיו חופשיות להתעופף. נוסף לכל שמעתי תמיד את הרכבת המהירה באיון — אנדאי (גבול ספרד) עוברת, ואז ירד מצב רוחי בכלל. באחד הימים בוודאי גם יגיע תורי לנסוע, אבל זה יהיה בכיוון הפוך. כי בכל עשירי, עשרים ושלושים לחודש יצאו אסירים, שנדונו כבר במשפט, מן הכלא והובלו ברכבת זו לפריס והלאה לגרמניה.

בינתיים לא התקדם ענייני במאומה. במשך הזמן היתה לי גם הזדמנות ליצור קשר עם ל. האיש שבאתי לבקר בביתו, ונאסרתי. היה זה באחד הימים שטיילתי בחצר והיה זה דווקא מתחת חלון התא שלו.

כך שוחחנו כמה דקות והוא צחק כשספרתי לו איך המצאתי את דמותו של דה-יונג. בתחילה חשב להזהיר אותי שלא אראה סימני הכרות, אך הוכחתי שהיה לי שכל מספיק לחשוב על כך בעצמי.

אחר כך יעץ לי, במקרה של חקירה חוזרת, להעביר את כל דרישות השלום האלה מדה-יונג לאשתו. בצורה זו נפתרה גם הבעיה מדוע הוא

לא מכיר את דהיינג. ואי־אפשר היה לעשות עימות עם אשתו, היות והיא נמצאה בספרד.

הזמן זחל לאט, בקשתי שוב ושוב חומר קריאה וסוף סוף קיבלתי מאחד הסוהרים עתון פריסאי בשפה הגרמנית, ושמרתי עליו כמו על אוצר. יותר מאוחר ניתנה לי אף הזכות לטאטא לפני התאים ולנגב אבק. בצורה זו באתי לאט לאט במגע עם יתר האסירים. כך נודע לי גם הנוהל של השהות בכלא.

זה מתחיל עם החקירה, בדרך כלל מספר חקירות. לאחר מכן היה על האסיר לחתום על שלושה העתקים של הפרטיכל. זה נשלח לבית דין צבאי בעיר מון־דה־מרסן, ומשם בא בדרך כלל פסק הדין לאחר 2-3 חדשים, שהסתכם על פי רוב בהעברה של האסיר לגרמניה לעבודת כפיה.

עשיתי בינתיים הכרה עם חברי הכנופיה "האנגלו־אמריקאית" כפי שכינו אותה הגרמנים, שמטרתה טרור וריגול. היו שם מלבד ל. שני נהגים שתפקידם היה להוביל את האנשים עד לרגלי הפירינאים, נער בגילי שבדייק רצה לצאת לדרך עם מספר אמריקאים, כאשר הופתעו על־ידי הגרמנים. איש מהם לא ציפה למשהו טוב, בדיוק כמוני.

על יתר האסירים לא ידעתי דבר. תמיד היתה תנועה בכלא. אסירים באו והלכו, אחדים השתחררו אך רובם נשלחו לגרמניה. הרגשתי את עצמי נורא בודד ועזוב ולא פעם קיוויתי, איזה אושר זה יהיה, אם יכניסו לי אסיר שני לתא. לפחות יהיה אפשר לדבר עם מישהו במשך היום הארוך. אך היות ואי־אפשר היה לדעת איזה טיפוס אקבל, היה אולי עדיף להשאר לבד.

כך עברו הימים בזחילה. בסיכת הבטחון חרטתי, כל יום שעבר, על גבי הקיר. לא ידעתי מה לחשוב כעת, כי איש לא בא להמשיך בחקירה. חששתי גם שבגלל כתובות מעטות שמצאו אצלי, יתפסו כמה חברים מאתנו, למשל בבורדו. כמו כן נתתי את שם המלון הקבוע שלי בבורדו, ושם יכלו למצוא חברים אחרים שנהגו ללון שם.

יום אחד הופרה מנוחת הצהריים שלי לפתע. דלת התא נפתחה והוכנס אסיר שני לתא שלי. היה זה בחור בן 22 שנה, מאיזור הבסקי. הוא נאסר בעוון מסחר בשוק שחור. היות והוא נאסר ישר בתחנת הרכבת, לא היו לו כל חפצים אישיים. לכן התחלקנו בכל הפריטים האישיים האלמנטריים, כולל מברשת שיניים שלי! מזה אמנם לא התלהבתי, אך לא היה לי נעים

לסרב לו.

בכל אופן נגמר השיעמום, יהיה לי עם מי לדבר, ועוד בצרפתית, דבר שיעזור לי להתקדם בשליטה בשפה זו.

היה לבחור דמיון חיצוני מסויים עם הזמר טינו רוסי, נוסף לזה גם קול יפה, וכך ישבנו ערבים אחדים ושרנו ביחד, למרות שלפי כללי הכלא אסור היה לשיר, לשרוק או להקים כל רעש אחר. הוא עצמו ציפה לכך שכל יום ישחררו אותו ושיקבל סך הכל קנס כספי.

הטוב בכל הענין היו החבילות שהוא קיבל מבחוץ. אילו זלילות ערכנו! עוף, שינקן, גבינה, לחם, עד שלא יכולנו עוד לאכול. חבילות אלו הספיקו תמיד כדי להשיבע אותנו במשך מספר ימים.

מלבד זה, התקדמתי משהו בקשר לאוכל. הטבח הגרמני, בעצמו אסיר, נתן לי מדי פעם, כאשר גמרו את חלוקת האוכל בתאים, לגרד את הסירים הריקים. בימים אלה יצא לי לאכול עד שובע, ואז כמובן מצב רוחי עלה בהרבה.

היתה לי גם הזדמנות לקבל ספרים בהשאלה מאסירים אחרים. זה עזר לי מאד להעביר את הזמן. התקדמות נוספת עשיתי בשטח התעסוקה. קיבלתי עבודה בחצר בית הסוהר. מעתה יצאתי יום יום, חוץ מבימי גשם, ביחד עם צרפתי מבוגר לנסר בולי עץ גדולים להסקה.

שותפי לעבודה היה ציר לשעבר בפרלמנט הצרפתי וישב בכלא מפני שהאשימו אותו שהגיש עזרה ליהודים. הוא היה יותר וותיק ממני בבית הכלא ועמו יכולתי לנהל שיחות רציניות, מה שלא יכולתי עם שותפי לתא שהיה בחור טוב לב ומאד פשוט. חוץ מזה נפגשנו תוך כדי העבודה עם מלח עריק וממנו שמענו את החדשות האחרונות על מהלך המלחמה.

לאחר כשבועיים נסתיימה האידיליה עם חברי הצרפתי בתא. הוא נלקח יום אחד והיה בטוח שישתחרר תוך יומיים. נדברנו שהוא ינסה ליצור קשר עם וילי בכורדו, לספר להם על מצבי ולדאוג לי לקצת כסף. מלבד זה הבטיח לי לשלוח חבילות מזון. לא ידעתי איך להודות לו. שנינו חלמנו על כך איך ניפגש אחרי שגם אני אשתחרר והבטחתי לו שאזמין אותו לסעודה חגיגית. לא סיפרתי לו כלום על עצמי, מלבד העובדה שעשיתי נסיונות להגיע לספרד.

עם יציאתו הייתי שוב לבד. הפעם היה לי קל להתגבר על כך, כי היתה

לי עבודה מסודרת בחוץ, ולכן גם ישנתי יותר טוב, בעיקר בלילה. לפני כן התעוררתי כבר באמצע הלילה, ועד הבוקר שכבתי רוב הזמן ער. גולת הכותרת של עבודתי היתה, כאשר לקחו אותי יום אחד לעבודה באיזה מוסך בעיר. אחד האסירים חלה ואני מילאתי את מקומו. את ההרגשה הנפלאה הזאת אי-אפשר לתאר! לעלות על משאית ולראות שוב את העולם שמחוץ לכותלי הכלא! האנשים, הבחורות, החנויות, בתי הקפה וכו'. הרגשתי כאילו נולדתי מחדש. חבל רק שהנסיעה ארכה רק כ-10 דקות. אחר כך ירדנו במוסך וכל הבוקר העמסנו צמיגים. בצהריים שוב חזרה דרך העיר. אחר הצהריים נסעה הקבוצה שוב אך הפעם בלעדי. נשארתי מדוכא בתאי.

החל מהיום הזה היתה מטרתי להצטרף באורח קבוע לקבוצת עבודה זו, אך לא הצלחתי. בינתיים הרשו לי לכתוב גלויה ואני שלחתי אותה לבורדו לכתובת של בית-קפה מסויים בשם הנוי-HANOI – ששימש מקום מפגש, כדי שהיא תגיע לוולי. בגלויה זו בקשתי לשלוח לי לבנים להחלפה וקצת דברי אוכל. יום לפני כן היתה לי הזדמנות להבריה מכתב החוצה ושלחתי אותו לרחוב טנס, מקום המגורים של ארנסט קאן, ובו תיארתי הכל, את מה שקרה לי וכו'. לא באה כל תגובה על מכתבי ומזה הסקתי שכל הארגון שלנו נתפס. (יותר מאוחר התברר דווקא ששלחו לי דברים, אך דבר לא הגיע אלי).

שבועיים לאחר מכן שוב כתבתי גלויה רשמית ובה בקשתי לשלוח בגדים. הימים עברו כעת די מהר בגלל היציאה לעבודה. על אף שכיבסתי לפעמים את הבגדים שלי, קיבלתי במשך הזמן בכל זאת כינים, כך עשיתי בפעם הראשונה הכרה גם עם סוג זה של שרצים שאי אפשר היה להפטר מהם. ומה שנוגע לחקירה – לא יכולתי להבין מדוע אין המשך, ולכן סיכמתי לעצמי שבקרוב יקרה או אסון או נס. אך כיוון שסרבתי להאמין בניסים, נותר לי רק לצפות לאסון, זאת אומרת בשפה פשוטה, שיגלו את הווי האמיתית.

בנתיים עזבו זה אחר זה אסירים שישבו זמן מה, את הכלא. לאט לאט התרגלתי לפנים השונות, ונקשר איזה שהוא קשר בלתי-נראה בינינו. הם נחשבו כמוני למרגלים או טרוריסטים או היו צנחנים אנגלים שנתפסו, או אוהדי דה-גול-DE GAULLE. "הכנופיה" מהעיריה של ל. יצאה אף היא,

וכפי שנאמר, למחנה ריכוז בבורדו.

בינתיים היתה לי לא אחת הזדמנות לשוחח עם ל. הוא סיפר שאברהם – החבר שנעלם – היה אמנם פעם אחת אצלו וייתכן שנתפס בכתובת אחרת, אולי בזאת שהוא חיפש, כלומר של מבריה הגבול הספרדי. הוא שאל אותי האם קריסטיאן לא מסר לי בכלל שכל החבורה בעיירה שלו נתפסה. סיפרתי לו את כל השתלשלות ההיכרות עם קריסטיאן, ושלא נפגשנו שוב אחרי שנפרדנו בפריס. התברר מדבריו שאילו היתה לנו אז עוד קצת סבלנות לחכות, היינו פוגשים אותו, כי הוא חזר באיחור־מה מהולנד.

ל. היה מוכן להודיע לו, אם ייצא לחופשי, על גורלי אך אני לא רציתי, כי הנחתי שהוא בקושי יזכור מי אני. ל. כנראה היה סבור שאני ידיד טוב של קריסטיאן.

במשך הזמן למדתי לעשות חשבון מי בתור לצאת מן הכלא אל יעד בלתי ידוע, ולפי חשבוני אני לא רחוק ממועד זה. יום אחד, לאחר שהשתדלתי הרבה ולשווא, צורפתי סוף סוף לקבוצה של עובדי חוץ. מעתה נסעתי יום יום ארבע פעמים דרך העיר. חוויה ראויה לשמה. עבדנו לא יותר מדי והיה זה באופן יחסי הזמן היפה ביותר בבית הכלא. כמעט ולא הייתי עוד סגור בפנים, וחזרתי לתאי, למעשה רק כדי לאכול ולישון.

בסוף סיכמתי שהגורל בכל זאת לא התאכזר אלי יתר על המידה. אך מצבי הנוח לא גרם לי לשגות באשליות. אף רגע לא הפסיקה להעסיק את מוחי המחשבה איך לצאת מהכלא. כעת היתה לי למעשה הזדמנות לכך. היו ימים שקבוצתנו היתה מחולקת לשניים (היינו תמיד שישה). כך שחלק מאתנו עבדו במוסך, והיתר בתחנת הרכבת. השומר תמיד הלך לתחנת הרכבת ואנחנו נשארנו לבד, כך שיכולתי להסתלק בלי בעיות. אמנם היו חיילים שעבדו בקירבתנו וייתכן שהם שמו עין עלינו. אך למשל דרך בית־השימוש יכולתי לברוח בקלות. כן לברוח, אך לא? ללא כסף, ללא תעודות? יכולתי אמנם להעזר בציר בית הנבחרים שסיפרתי לו על תכניותי, והוא שנתן לי גם מספר כתובות, לא הרחק מבאיון, שבהן יכולתי למצוא מחסה ועזרה. אך היה עלי להסתתר בתוך באיון עד ללילה כדי לנוע בחשיכה בכביש מחוץ לעיר. לבסוף החלטתי כבר לברוח בדרך זו, אך ללא התלהבות. איכשהו בתוך ליבי סמכתי על מזלי, למרות שידעתי שלא

אסלח לעצמי אם בעתיד יתברר שהחמצתי סתם הזדמנות פז לבריחה נוחה. אך גם קיוויתי שלא יגיע יום שבו אצטער. כך עברו הימים בלי שיכולתי להחליט לכאן או לכאן. גם בהנהלת הכלא עורר המקרה שלי כבר תמיהה, כי יום אחד שאל אותי המפקד אם עברתי כבר חקירה רגילה, כנהוג כלפי האסירים. עניתי: "לא" והוא אמר: "אם כן, יש לי הרושם ששכחו אותך. אני אטלפן עוד מעט לגסטפו". נבהלתי ושמחתי ביחד. שכחו אותי! זה צילצל לי מוכר, הרי גם בהולנד שכחו כבר פעם להכליל אותי ברשימת היהודים של העיר חאודה. אך זה קרה אצל ההולנדים. אצל הגרמנים יש סדר, הם לא שוכחים דבר! אך נראה בכל זאת שכן, כי ישבתי כבר שבועות ללא חתימה על פרוטוקול של חקירה.

הענינים התחילו להתגלגל במהירות. למחרת, היה זה יום רביעי ה־22 למרץ, בא למקום העבודה חייל סדיר כדי לקחת אותי באמצע העבודה חזרה לכלא. קודם לכן נתקבלה כבר הודעה טלפונית על כך, והקצין האחראי הבהיל אותי על ידי שאלתו: "נו, מה עשית, כי באים לקחת אותך, בוודאי הברחת מכתבים החוצה!"

אני תארתי לי אמנם שזו צריכה להיות החקירה הידועה, לה ציפיתי וחששתי ממנה, אך היות והברחתי גם מכתבים החוצה, היתה גם אפשרות כזו.

כך צעדנו ברגל, החייל שהיה מהעיר פרנקפורט ואני, בשיחה ידידותית לאורך כל הדרך. עוד פעם עברתי את כל התשובות על שאלות אפשריות.

הגעתי לבית־הכלא והוכנסתי ישר לתוך חדר הביקורים. שם ישב האיש הבלונדיני שבפעם הראשונה חקר אותי. מיד קשרתי איתו שיחה בצורה תמימה.

"אוי, כמה זמן אתם נותנים לי לחכות פה. הקולגה שלך הבטיח לי להמשיך למחרת ולא חזר עוד".

תשובתו היתה: "כן, העבירו אותך, והתיק שלך נשאר ללא טיפול". כעת הוא התמקד על צווי התנועה הריקים עם חותמות גרמניות שמצאו אצלי.

"האם הרב־סרן באמת חתם עליהם?"

"לא", אמרתי, "זה זייף הולנדי אחד שהכיר את חתימתו. הוא גם מילא

את יתר הפרטים".

"מה שמו של ההולנדי"? לשאלות מסוג זה התכוננתי היטב.
"דה מאסטר", סתם המצאה של שם, והוספתי "אך הוא כרגע בחופשת
מולדת בהולנד".

"והרב־סרן חתם אחר־כך"?

אני לא יכולתי להבין איך הוא לא תפס את כל הענין.
"לא", אמרתי לו, והדגשתי כל מילה כמו מורה שמשביר לתלמיד
מפגר, "כל מה שכתוב בנייר הזה הוא מזוייף, מ־א' עד ת' — האיש פשוט
חיקה את החתימה!"

זה היה כנראה יותר מדי בשביל מוחו הגרמני, הרגיל לסדר ויושר. הוא
כנראה לא יכול היה לעכל את המחשבה שנייר קדוש זה ניתן גם לזייף. אך
בסוף הבין כנראה או השלים עם חילול הקודש, לקח מתוך התיק שלושה
דפים מודפסים, והקריא את כל מה שסיפרתי אז בערב הראשון בבאיון.
לפעמים הצטרכתי להתאפק שלא לחייך. לפעמים הוא הפסיק כדי לשאול
אותי: "נכון?" ואני נענעתי לאות הסכמה או הערתי איזו שהיא הערה.
כאשר הוא סיים את הקראת הסיפור ביקש ממני לחתום.

אוי, חשבתי, עכשיו זה יקח עוד שלושה חדשים עד שאשמע משהו.
אחר־כך הוא הוציא קרטון וממנו שלף את כל חפצי האישיים. ממש
שמחתי לראות שוב את כל החפצים המוכרים האלה. חוקרי לקח את
התמונות מהבית ומהולנד ועבר עליהן אחת אחת.

"איפה צולמה תמונה זו?"

"באמסטרדם" עניתי.

"וזה כאן בוודאי האבא שלך?"

"כן, נכון" עניתי.

"וזאת..." "האמא".

כמה טוב שטרם יציאתי למחלת בהולנד, סילקתי את כל התמונות בהן
אנשים עם חזות יהודית. וכך הוא עבר את כל התמונות, מלווה בהסברים
משלי.

אחר כך לקח את הפרוטקול החתום ביד אחת, וביד השניה את צווי
התנועה ואמר בטון קצת פורמאלי:

"כן נערי, הדבר היחיד שלמענו יענישו אותך הוא בגלל הצוויים. זה

חרא, חביבי, אבל זהו זה!"

באותו רגע, לאור השתתפותו בצערי רציתי כמעט להציע לו לקחת את "החרא" ולשרוף בתנור. אך בכל זאת לא העזתי. בסוף הוא אמר: "ובכן, אני אראה אם אוכל לסדר אותך אצל ה-O.T.T. (ארגון הבינוי ועבודה)".

"כמה זמן יקח עד לפסק הדין"? שאלתי. הוא משך בכתפיים.

"ומה דעתך, איזה עונש צפוי לי בגלל הצווים?"

"את זה אני לא יכול לומר לך".

ואז נפרדנו.

לא היה עוד טעם לחזור לעבודה. חזרתי לתא ורקדתי ריקוד שמחה,

כי ממה שחששתי למעשה – לא קרה!

כעת רק הטרידה אותי המחשבה שעלי לחכות עוד זמן רב לפסק הדין, ונראה לי – שהמוצא הטוב ביותר יהיה, אם העונש יהיה לא יותר מזמן המאסר שעד כה עברתי. אם כן, היה לי סיכוי לצאת לחופשי בעוד 3 חודשים בערך. מצב רוחי עלה ועלה. לא היה עוד זכר למחשבות על הוצאה להורג בגלל היותי מרגל או טרוריסט! היו לי אפילו סיכויים לא להשלח לגרמניה! הרי חוקרי אמר בפירוש משהו על ארגון העבודה! כך הסתיים יום גורלי אחד.

אחריו בא יום עוד יותר גורלי, ה-23 למרץ. הוא התחיל בשמש זורחת, שמיים כחולים ורוח קלילה מן הים. בבוקר הובילו אותנו, כרגיל, לעבודה מחוץ לכותלי בית-הכלא. תוך כדי נסיעה סיפרתי לאחרים על החקירה שלי אתמול. היינו רק 4 עובדים. אחד עמד להשתחרר וחששתי שיפזרו את כל היתר. נהניתי ביום זה כפליים מן הנסיעה דרך רחובות העיר. אולי היו לי תקוות מופרזות, אך בכל אופן הענין שלי זו קצת. ציערה אותי רק העובדה שכל זמן מאסרי לא שמעתי דבר מחברי בחוץ. לא קיבלתי בגדים, לא דברי מזון, למרות שביקשתי. זה רק חיזק בי את הדעה שכולם נאסרו.

ביום זה היתה לנו מעט עבודה, כך שתארתי לי שאחר הצהריים לא יוציאו אותנו בכלל. עסקנו רק קצת בערימת פחם ורוב הזמן עמדנו בשמש האביבית ומלאי קנאה הסתכלנו על האנשים החפשיים בלבוש קיצי בחוץ. החשמלית לביאריץ-BIARRITZ עברה מלאה וגדושה ולא יכולתי לתפוס שאין באפשרותי להצטרף להמון האנשים.

כנראה שחישובי היו נכונים. מועד היציאה אחר־הצהריים התאחר, כך שהתכוננתי לבלות את אחר־הצהריים בתאי, דווקא ביום יפה כזה! בתוך התא לא היה זכר למזג האוויר האביבי, להיפך, היה אפילו קר. אך גורלי החל לשנות נתיב. מפקד הכלא קרא לי לעבודה בגינת הכלא, הרי הייתי רשום כגנן. זו לא הפעם הראשונה שעבדתי בגינת הכלא והיום הוטל עלי לזרוע תרד ועוד כל מיני ירקות. היתה זו אמנם עבודה בחוץ, באוויר הצח, אך ישבתי כלוא בתוך חומות הכלא.

הייתי שקוע בעבודתי בערך כ־ $\frac{3}{4}$ שעה ועסקתי בדיוק בזריעת התרד, כאשר הופיע המפקד וקרא בשמי. חשבתי ברגע הראשון שבכל זאת הגיעה המכונית לקחת אותנו החוצה. כאשר התייצבתי לפניו הוא פלט:

"תארוז את החפצים שלך, אתה יוצא!"

"הא, אמרתי, נצא בכל זאת לעבודה?"

"לא, אתה משתחרר מפה!"

"לא" אמרתי מלא תמיהה, "הרי זה בלתי אפשרי, איך זה יתכן

בכלל?"

אז ענה לי המפקד בקוצר רוח: "מה קורה לך, אתה חושב שאני עומד כאן ומספר לך מעשיות?"

אני לא ידעתי באותו רגע מה קורה לי. ראשי היה סחרחר עלי ולא הייתי מסוגל לחשוב מה לעשות באותם רגעים. איכשהו הגעתי לתאי, וארזתי הכל, קודם ללא כל סדר, אחר כך הוצאתי שוב הכל, עד שהסוהר שחיכה לי, קרא בחוסר סבלנות:

"נו, גמור כבר, אין לי זמן בשבילך!"

העפתי הכל לתוך התרמיל. החזרתי את המזרן והשמיכות. החזרתי ספרים לאסירים אחרים שבתאים שכנים ואמרתי להם: "אני חושב שמשחררים אותי", ונפרדתי מהם. איחלנו זה לזה כל מיני דברים טובים ואחר־כך הוליכו אותי חזרה למשרד הכלא. שם פחתה שמחתי קצת, כי לפתע עלה בי הרעיון שאולי יביאו אותי לבית־הדין למוֹן־דה־מֶרְסֶן־DE־MONT־MARSAN החזירו לי את כל מה שלקחו ממני בערב כניסתי לכלא. תעודות, כסף, תלושי מזון, ולא תיארתי לי שאראה אותם אי־פעם.

עלי להוסיף שחיכה במשרד איש בכגדים אזרחיים שהתכוון לקחת אותי עמו, ולכן הייתי מאד זהיר עם ציפיותיי. בסוף יצאנו שנינו. הסוהר

שהוליך אותנו החוצה איחל לי כל טוב, הוא היה במקרה מהעיר לייפציג בגרמניה שם התגוררתי מספר שנים. בכלל, סה"כ כל הסוהרים היו נחמדים כלפי, לא מעט בגלל שדיברתי איתם גרמנית. לאחד אמרתי בסוף: "אני מקווה שזו היתה לי הפעם הראשונה והאחרונה". בעצם תארתי לי תמיד חיים בכלא יותר גרוע, וכנראה שהשבועיים הראשונים, בהם באמת סבלתי, שקעו קצת בזכרוני.

איזו הרגשה נפלאה להיות מחוץ לחומה! לפתע נזכרתי ששכחתי מרוב חיפזון את הצעיף שלי בגינה. שאלתי את מלווי אם אפשר רגע לחזור לכלא בגלל הצעיף. אכן חזרתי לכלא ולקחתי אותו. אז עזבתי את המקום הקודר באופן סופי.

עברנו את רחובות העיר באיון. בסקרנות הסתכלתי על כל החנויות. לפני תחנת הרכבת הצטרכנו לחכות כחצי שעה לחשמלית לביאריץ השכנה, ואז נסענו למנהלת ארגון העבודה האזורי. שם קבלתי צו העברה לחברה קבלנית בביאריץ, והאיש שנתן לי אותו אמר: "אם תהיה לנו פה עבודה בגן, ניקח אותך בחזרה!" אחר-כך לקח אותי מלווי אל משרדו. הוא התישב מאחורי מכתבה והחל לנאום לי נאום שתוכנו העיקרי היה:

הוא ראה במקרה את התיק שלי לפני יומיים, והיות והיה בכוחו להוציא אותי מבית-הכלא, הוא עשה זאת. כמו כן בסמכותו לדאוג לכך ששישיתי בבית-הסוהר לא תירשם בניירות האישיים שלי! אחרת ילווה אותי כתם זה כל חיי! והנה המפקד של הגסטאפו חתם כבר על הפרוטקולים שלי. כל זה הוא עשה למעני כדי שאני אעשה למענו שרות. הוא הסביר לי מה טיבו של שרות זה:

אני אעבור כעת לקבוצת פועלים בביאריץ והם אנשים מכל מיני לאומים. תפקידי הוא פשוט להקשיב אם נעשית שם תעמולה גוליסטית, קומוניסטית וכדומה... אם מסיתים נגד הגרמנים, נגד העבודה, נגד המנהלים. אפילו אם מתאוננים בקשר לאוכל. כל זה ענין אותי.

אני הסכמתי, האם היתה לי ברירה? הוא יתפלא איזה מכתבים יפים אני אכתוב לו! כוונתו היתה לאתר את הפועלים המסיתים, לסלק אותם כדי שלא יגרמו נזק. כמובן שעלי היה לשתוק שם במקום, הוא הוסיף בסוף. "לזה יש לי מספיק שכל" עניתי לו. וכדי שלא אסתכן בעצמי, הייתי צריך לחתום את המכתבים אליו עם מספר — 26.

"אם יהיה לי על מה לכתוב" הבטחתי לו. בכלל הייתי מוכן להבטיח לו הכל תמורת החופש שלי. לקיים את ההבטחות, זאת כבר שאלה אחרת. הוא נתן לי את כתובתו בבאיון, והייתי חופשי כציפור ללא ליווי! נסעתי לביאריץ והייתי מוכן לחבק את כל הנוסעים בחשמלית, מרוב שמחה. השמש נטתה לשקוע. היה זה ערב אביבי נהדר! עוד מעט אראה את ביאריץ בחזרה, מקום חמד זה, שלחוף האוקיינוס האטלנטי!

התייצבתי אצל החברה הקבלנית, ונרשמתי כפועל. נשלחתי למלון "רגינה"-REGINA, מלון מפואר לשעבר, שנהפך לשיכון פועלים. קיבלתי מיטה, קניתי לי כלי אוכל ושמתי הכל בתוך חדר מלוכלך בקומה רביעית באותו מלון.

פגשתי פועלים הולנדים ולא היה לי קל פתאום שוב לדבר הולנדית. לאחר שאכלתי בקנטינה, הלכתי העירה, כי השתוקקתי להסתובב שוב בין אנשים.

בעיקר רציתי לאכול טוב כדי לפצות את עצמי על ששת השבועות בכלא. התיישבתי במסעדה והרבצתי ארוחה שעלתה 60 פרנקים. היא כללה ביצים מטוגנות, בשר, גזר ושעועית לבנה. בלי השעועית כנראה שאין ארוחה באזור זה של צרפת. לאחר מכן הלכתי עם בטן מלאה קצת לטייל. הסתכלתי על השמיים המכוכבים, על האוקיאנוס הגלי, על בתי-המלון הגדולים ואז הרגשתי היטב כמה טוב שוב להיות אדם חופשי...

בסיכום התברר שהתאוריה שלי היתה נכונה. או נס או קטסטרופה, ולמרות שאומרים שאין כבר ניסים בעולם, קרה לי בכל זאת נס. הייתי אסיר תודה לבוראי, ורק צינת הערב הוציאה אותי מתוך מחשבותי הכמעט דתיות, וחזרתי למציאות ולמלון.

למחרת קמתי ברבע לשש. נחתי שישה שבועות ולכן הלכתי רענן, אם כי ללא התלהבות, לעבודה. הצטרפתי לקבוצה ההולנדית שעבדה במקום עבודה בחוף, 5 ק"מ צפונית מביאריץ, ולמדתי ברזלנות, באחד הבונקרים שבנו נגד פלישה אפשרית של בנות הברית מן הים. אכלנו בצהריים מרק דליל אך מספיק כדי לשבוע. בערב החזיר אותנו אוטובוס למלון. היות ובשעה זו בתי-הדואר היו כבר סגורים לא יכולתי לכתוב. הייתי מעדיף לשלוח מברק, אבל מתוך איזור החוף, הדבר היה אסור. כך דחיתי כתיבת מכתבים גם לבורדו וגם לפריס עד יום ראשון החופשי.

מיד בימים הראשונים שכרתי לי חדר בתוך העיר תמורת 200 פרנקים בחודש. כך התפטרתי מן החדר המלוכלך במלון ששרצו בו המוני כינים. עברתי למשכני החדש ואושרי היה כמעט מושלם.

הלילה הראשון בין סדינים נקיים היה ממש סנסציה. תיכננתי ביום ראשון הבא, שהוא גם יום הולדתי ה־21, ושהיה אמור להיות היום החופשי היחיד בכל החודש, לנסוע לבורדו. עיר שהפכה בחלומותי בבית הכלא, לעיר הנכספת ביותר.

בימים הבאים עבדתי במשך היום ובערב עשיתי בדרך כלל קניות. לא סבלתי עוד רעב, כי כסף היה לי מספיק. הרי לא נגעת ב־5,000 הפרנקים איתם יצאתי לדרך, ושהותי בכלא היתה ללא הוצאות כספיות. את הערכים ביילתי בקריאה או בשיחות עם הפועלים ההולנדים. גם כתבתי פעם אחת מכתב, כפי שהבטחתי ל"מיטיבי", בו מסרתי לו דברים סתמיים, כמו תלונות של פועלים רבים בקשר לטיב האוכל, אך בעיקר הודיתי לו על כל מה שעשה למעני.

ערב אחד נסעתי לבקר בבאיון בקולנוע וראיתי אותו באולם, והשתדלתי שלא להתקל בו.

הגיע סוף השבוע ולפתע התברר שהיום הראשון החופשי בוטל, מפני ששבוע אחרי זה חג הפסחא, ואז הובטחו לנו יומיים רצופים חופש. היתה זאת אכזבה קשה בשבילי, ונאלצתי להודיע לבורדו שלא אוכל לבוא לבקר. כך היה עלי לבלות את יום הולדתי לבד בביאריץ ונוסף לכל עוד לעבוד באותו יום ראשון עד שעה 4.00 אחר הצהריים. עם סיום העבודה יצאתי עם ההולנדים לטייל בעיר.

בינתיים למדתי את מקצוע הברזלנות, ואחר כך העבירו אותי למתקן לחיתוך ברזלים, שהיה נוח יותר. בכלל לא התאמצנו במיוחד, למרות שהיתה דחיפות לסיים את בניית הביצורים בחומה האטלנטית. הכנתי הכל כדי לנסוע בפסחא וכבר ביום שישי דאגתי לי לתעודות הדרושות. אחד החברים לעבודה אמר לי בגלוי שאיננו מאמין שאחזור אליהם לעבודה. אני אמרתי לו, והייתי בעצמי משוכנע בזה, שאכן אחזור!

בינתיים מצאתי ערב אחד בחזרתי הביתה, מכתב מוילי. קפצתי משמחה וקראתי בו "שהענין עם ספרד מתקדם בצעדי ענק. 25 חברים עברו כבר בשלום את הגבול ובימים אלה היתה קבוצה שניה בדרך לספרד ועלי

להתכונן להשתתף בקרוב באחד המסעות." על ההצעה הזאת לא הייתי מסוגל לחשוב אחרי שלשה כשלונות וישיבה בכלא!

ואמנם, בשבת אחר הצהריים, יום לפני הנסיעה, בזמן שארזתי את תרמילי, לקחתי, חוץ מקצת בגדים, לשם בטחון בכל זאת כמה תמונות משפחה שעמדו בחדרי. הרי אי-אפשר לדעת!

כך נסעתי ביום ראשון בשעה 2.00 מן התחנה המאד מפוצצת של ביאריץ. היה זה יום נהדר וקיוויתי שגם בבורדו יהיה מזג אויר יפה. בתחנת ביניים החלפתי רכבת והמשכתי עם האקספרס אנדיי-בורדו-HENDAYE-BORDEAUX והיה זה רגע משונה כאשר אני עובר לא הרחק מחומת בית-הכלא. הנסיעה לבורדו נראתה לי איך-סופית. ישבתי ליד החלון ונהניתי כל רגע.

המון של אנשים נדחק ברציף כאשר הרכבת עצרה. כל זה בגלל חג הפסחא. לכן רק כעבור 10 דקות הצלחתי להגיע אל היציאה. שמחתי כשמרחוק הבחנתי בארנסט קאן שחיכה לי שם. לא ציפיתי לו בכלל כי אמור הייתי לבוא שבוע קודם. עזבנו ביחד את בנין התחנה והנה הכיכר המוכרת לפני! כמה פעמים חלמתי להגיע הנה, לאחר בריחה מוצלחת מן הכלא, אך טוב שקרה כפי שקרה.

התישבנו בבית קפה אחד, ובזמן ששתינו בירה סיפרתי לו את חוויותי בקיצור. בערב הלכנו למסעדה הסינית – "הנוי" ושם פגשנו עוד חברים מן ההכשרה, שהגיעו בינתיים מהולנד לצרפת. ארנסט סיפר לי כל מיני חדשות ונחרדתי לשמוע שעדיין השתמשו בצווי התנועה הישנים, בדיוק כאלה שתפסו אצלי. כמו כן שמעתי באיזו הצלחה התנהלו המסעות לספרד. השתמשו בשני מעברים, בדיוק באלה שבהם אני התנסיתי בעבר. הוא נקף בשמות החברים שכבר מעבר השני של הגבול.... ארנסט עצמו הכין עצמו לצאת במסע הבא, ושאל אותי האם אני אהיה מוכן להצטרף. זאת היתה שאלה קשה בשבילי. מצד אחד היה לי חשק להגיע סוף סוף לספרד, אך מצד שני חוויות העבר היו יותר מדי טריות, כדי להעיז שוב לנסוע באופן בלתי לגאלי ברכבת, עם צווי תנועה מפוקפקים, עם אפשרות להתפס עוד פעם. נוסף לכך השארתי חלק מחפצי בביאריץ, אך לזה לא היה משקל רב בשיקולי. דחיתי את ההחלטה עד שאדבר עם וילי שאמור היה להגיע למחרת היום – יום א', לבורדו. אז אפשר לדבר איתו על כל

האפשרויות...

בערב הלכנו לדירתו של ארנסט שבה לנתי גם בלילה. החלפתי בגדים בפעם הראשונה אחרי הרבה זמן. זה היה אפשרי כי לארנסט היו כמה דברים שהתאימו לי. מאוחר יותר הלכנו עוד פעם לתחנת הרכבת כדי לחכות לרכבת מפריס בציפיה לוילי, אך הוא לא הגיע. למחרת, יום ראשון של פסחא, ה-9 לאפריל שוב היינו בתחנה, אך ללא הצלחה. רק יותר מאוחר כאשר עברנו ליד מפקדת העיר פגשנו אותו לפתע.

הפגישה איתו אחרי זמן כה רב היתה נרגשת, התישבנו בבית הקפה הקבוע שלנו אצל "אלברט" שהיה מקום מפגש ידוע לחברינו. אלברט, בעל הבית, ידע שישבתי בבית-כלא, וכסיבה סיפרתי לו שנכנסתי לאזור חוף אסור ללא ניירות כשרים.

אחר-כך הלכנו לטייל ובדרך סיפרתי את קורותי לוילי. לאחר מכן הוא הציע לי לבחור בין שלש אפשרויות:

א. לחזור לביאריץ ולהשאר שם בינתיים.

ב. להסתתר בתוך צרפת.

ג. להצטרף למסע לספרד.

את הדבר הראשון דחיתי מיד. נשארו עוד ב' רג'.

בסוף סיכמנו שבכל אופן אסע עם כולם עד טולוז ושם אחליט סופית, כי עדיין לא היה לי מספיק אומץ להכנס להרפתקאה חדשה. במשך השיחה הזאת גם שמעתי מדוע לא קיבלתי שום חבילה בבית-הסוהר. הגלויות הרשמיות לא הגיעו בכלל ורק המכתב הבלתי-לגאלי היה הסימן הראשון ממני. התענינו הרבה באיזה צורה יש לשלוח דברים. רק לפני זמן קצר שלחו לי חבילה, אבל זאת הגיעה כנראה לאחר שכבר עזבתי.

באותו ערב נסע וילי לקבוצת עובדי היער, כדי להביא אותם כמועמדים למסע לספרד. אני עוד לא יכולתי להתרגל למחשבה לשבת שוב בקרון צבאי עם גרמנים, כי חששתי לפגוש את מישהו שמכיר אותי מבית הכלא. למחרת, ביום ב' לפסחא פגשתי בבוקר בבית קפה מול הרכבת, את וילי עם "היערנים". לא האמנתי למראה עיני לראות לפתע את ולטר פוזננסקי-WALTER POSNANSKI, הקרוי אונקל-ONKEL (דוד) מן ההכשרה בווריינגן, הולנד. מאז אמסטרדם לא ראיתי אותו. חוץ מזה היה

שם עוד בחור, דופטשה (דוד וייס) DAVID NEISS אחד מחניכי הכשרת לוסדרכט.

בשעה 9.00 עלינו לרכבת בורדר-מרסיי. הפעם קווייתי בכל ליבי שזו הפעם האחרונה שאני עולה על רכבת זו, אך מחשש העיץ הרעה לא העפתי מבטי פרידה על בתי העיר הנעלמים מאחור. הייתי, מסיבות מובנות, די עצבני כל הדרך, והודיתי לבוראי שהגענו בשעה 2.00, ללא תקריות, לטולוז. גם היא אחד מאותם המקומות שלא תיארתי לי שאי-פעם אראה שנית.

בטי בריטס-BETTY BRITZ, אשר תפסה את מקומי כמקשרת בטולוז, חיכתה לנו בתחנת הרכבת והביאה אותנו למלון, בו בזמן שווילי הלך לפגישה חשובה. אחר הצהריים הלכנו לטייל ותוך כדי כך ניסיתי להחליט מה לעשות. בערב הייתי כבר קרוב לוותר על מסע נוסף. כך הלכתי לישון כשאני חצוי בין שתי האפשרויות.

למחרת היו כולם עסוקים מאד בהכנות. לא לכולם היו תרמילי גב. בסך הכל 8 חברים מהולנד היו צריכים לצאת, והיתר צרפתים. נבהלתי ממש כאשר שמעתי שמדובר במסע של כ-30 איש! ולפי דעתי יהיה זה אך נס אם יצליח.

ובכל זאת, בסופן של ההתלבטויות... החלטתי להצטרף! לא יודע איך, אך ראיתי את עצמי כמוג-לב אם אחמיץ הזדמנות כזאת. ההרפתקה הצפויה בכל זאת משכה אותי חזק.

ביום רביעי ה-12 באפריל בשעה 9.00 יצאנו מטולוז. אונקל, ארנסט, אברהם פח, הרמן איטליאנדר-HERMAN ITALIAANDER ופרנץ פולק-FRANZ POLLAK. וכבחורה יחידה היתה איתנו רות ארנפסט-RUTH EHNENFEST.

כמובן שנסענו שוב על חשבון הצבא הגרמני ולכן גם לא הייתי הכי רגוע. היתה זאת נסיעה נהדרת לאורך רכסי הפירינאים. התיישבנו בצהריים בקרון מסעדה כאילו אנו במסע נופש, וכאשר הרמנו כוסות איחלנו לעצמנו בלי אומר, כל מיני דברים טובים. מזג האוויר היה ככה-ככה... הכל חוזר על עצמו כמו בפעם הקודמת, רק שהמשתתפים היו אחרים. בנסיעה מהעיר פו אל כיוון ההרים ישבתי הפעם בשקט יחסי, אולי מפני שישבנו בקרון אזרחי. ירדנו תחנה אחת יותר מוקדם מבפעם הקודמת, כי לא היה מספיק

חשוך כדי לחצות את הכפר־ST.CHRISTAU – שבו יתחיל המסע, מבלי שיבחינו בנו. לכן היה עלינו לעשות דרך של כמה קילומטרים נוספים ברגל. בחוץ חיכה לנו מורה הדרך, שהכרתי עוד ממסענו הקודם, והוא הוביל אותנו כעת דרך שדות מרעה רטובים שמסביב לעיירה אולורון־Oloron ST.Marie אל הכפר המיוחל.

וילי וחברה צרפתית שליוותה את החברים הצרפתיים, היו עוד עמנו. לאחר צעדה של שעתיים וחצי עשינו הפסקה ומורה הדרך הביא את שניהם לתוך הכפר ללינת לילה, כי עליהם לחזור למחרת לפו, כדי להביא את החלק השני של משתתפי המסע.

בינתיים ישבנו לנוח והחברים הצרפתיים סיפרו סיפורים שונים מתקופת המקי. לאחר שעה חזר מורה הדרך והמשכנו. בגלל החשיכה המוחלטת נראתה לנו הדרך אין־סופית. לקחנו איתנו כמות ניכרת של קוביות סוכר ואלה נרטבו עד כדי כך, על ידי גשם שהחל לרדת, שנאלצנו בסוף לזרוק אותם. לא פעם כשצעדנו לאורך הכביש, נאלצנו לפתע לחפש מחסה בשולי הדרך בגלל מכוניות שהופיעו פתאום, ובאחד המקרים האלה התגלגלתי באחד המורדות למטה...

בקצב די מהיר המשכנו לכפר היציאה שלנו, חצינו אותו, ולאחר חצי שעה נוספת הגענו לבית באמצע השדה שבו התארחנו כבר בסוף המסע הקודם, לפני שחזרנו לטולוז. לא דיברנו הרבה, כל אחד סידר לו קצת את הקש ובמהרה נרדמנו.

למחרת ב־13 לאפריל, נשארנו בתוך הבית, כי אסור היה לנו להתגלות. ביילינו את היום באכילה, שינה וויכוחים. בערך בשעה 9.00 בערב שמענו את קריאת הציפור המוכרת, קוואק, קוואק, ווילי, החברה הצרפתיה אוולין ומורה הדרך נכנסו. כל אחד סידר את החפצים ולאחר 10 דקות יצאנו אל הלילה. סמוך למסילת הברזל פגשנו את הקבוצה השנייה. אז באה הפרידה הגדולה מווילי. אני התלוצצתי ואמרתי לו שכנראה נראה בעוד 3 ימים. אך הוא ענה: "כל הדברים הטובים מצליחים בפעם השלישית, הפעם לא תחזור!"

מסרנו עוד דרישת שלום לחברים אחרים ואני שלחתי עוד מכתב לבעלת הבית שלי בביאריץ, בתוספת 100 פרנקים, וביקשתי ממנה לשלוח את חפצי שנשארו אצלה, לפריס.

כך צעדנו שוב על פסי הרכבת. בדרך קנה מורה הדרך באחת החוות עוד כמה כיכרות גבינה, כדי להעשיר את מלאי המזון שלנו. אחר-כך שוב עברנו את המעבר המסוכן, שכפי שנאמר, היה בזמן האחרון ללא שמירה. שוב דרך מנהרת רכבת שנראה כאילו אין לה סוף ושבה יכולנו רק להתקדם על ידי מישוש לאורך הקיר. אחרי זה עזבנו את העמק, טיפסנו מעט והגענו לסוכת רועים שבה שכנו לישון עד הבוקר.

ביום שישי ה-14 לאפרייל המשכנו, ומיד העפלנו לאותו הר שבו התקשו לורה והוגו כל כך במסענו הקודם. אלא שהפעם טיפסנו בדרך יותר קלה שאין מה להשוות עם הדרך מאז. נחנו גם יותר, ולא היינו כל-כך דחוקים בזמן. קצת אחרי השעה 12.00 היינו בפיסגה. הרושם שקיבלתי בפעם הקודמת התחזק בי כעת, כשנוכחתי לראות שהדרך לא היתה אז כל-כך נהירה למורה הדרך שלנו, אחרת מדוע אז לא הוביל אותנו בדרך יחסית קלה זו?

למעלה אכלנו משהו ונמנמנו. אחר הצהריים ירדנו קצת וחיכינו בתוך סוכת אבן. נדמה לי שזו היא הסוכה שאז חיפשנו לשווא. הזמן עבר לאט. מזג האוויר נעשה לא טוב. רוח חזקה נשבה סביב לסוכה. במרחק ראינו את פסגות ההרים שעלינו עוד לעבור אותם.

ב-8.00 בערב הגיע מורה דרך שני. נשמתי לרווחה כי עוד היה טרי בזכרוננו ההמתנה של אז כאשר הוא לא הופיע, ונאלצנו לחזור.

יצאנו שוב לדרך, הפעם בירידה תלולה מאד. ידעתי כבר שכל מה שאנו יורדים עלינו גם לעלות שוב. לאט נעשה חושך והיינו צריכים להסתכל היטב איפה לדרוך. לכן לא היה זה פלא שרבים התחלקו וירדו כברות דרך פשוט על ישבניהם. למרבה המזל הגענו למטה בלי תקלות ורגליים נקועות. בעמק היה רגע מתוח, כאשר הצטרכנו לעבור נקודת מכס גרמנית. רק יותר מאוחר שמעתי שזו פשוט חוות-איכרים שבתוכה שכנו הגרמנים. אך הכל עבר בשלום. ליד נחל מילא כל אחד את המימיה שלו, וכעת לפנינו העליה החזקה שדרשה מאמץ רב מכולנו. אך גם על זה התגברנו ובסוף הגענו שוב לסוכה שבה לנו עד למחרת בבוקר.

התעוררנו ובחוץ גשם שוטף. שני מורי הדרך אמרו לנו שאין מה לחשוב על המשך המסע. הסתכלנו אחד על השני. אם כן הסיפור הישן חוזר על עצמו! בעיקר לא היה לנו מספיק אוכל. מלבד זה לאחד הבחורים הצרפתיים

היה חום גבוה. המשכנו לנמנם.

ב־10.00 בבוקר העירו אותנו מהנימנום. נאמר לנו שאפשר להמשיך. אמנם ירד עוד גשם אך לא כל־כך חזק כמו קודם. נפרדנו ממורה הדרך הראשון והתחלנו לצעוד. היה לנו קטע די קשה ונאלצנו מספר פעמים לנוח. הגשם פסק, למזלנו, בינתיים. מורה הדרך המריץ אותנו עם הבשורה שבאם נצעד במרץ, נוכל אולי כבר בצהריים לעבור את הגבול. הדבר הזה הזרים כוחות חדשים לתוך רגלינו. שכחנו גם את הצמא שהציק לנו שוב. אחדים התחילו לזרוק פריטים שונים של חפצים אישיים. אני שמחתי שלקחתי מעט, ידעתי כמה זה מכביד להיסחב עם יותר מדי דברים. המשכנו ללכת. הטור שלנו, שמנה בסך הכל 27 איש, התחיל להתארך, ולפעמים התקשו האחרונים להבחין באיזו דרך ללכת כשהגיעו לפרשת דרכים. רק על ידי שריקות הובהר להם הכיוון הנכון. בעקבות זה עצרנו כל פעם, עד שכולם התקבצו שוב. הגענו לשלג הראשון. כבר היה ברור שלא נעבור בצהריים את הגבול הנכסף, כי עשינו יותר מדי הפסקות.

בשעה 1.00 עשינו הפסקה גדולה ליד מעיין, בעיקר נחנו, כי לא נותר אוכל רב, אך התנחמנו במחשבה שאולי כבר בערב נמצא אוכל בספרד. מלאי אופטימיות המשכנו לטפס. בשעה 4.00 הראה לנו מורה הדרך רכס קרוב והסביר לנו שזהו הגבול. לאחר $\frac{3}{4}$ שעה היינו בקרבתו ממש. כאן עצרנו וחרב צרפתי פירק מכונת יריה קטנה. נדמה היה כי אין בה עוד צורך. כתבנו עוד כמה פתקאות לחברים בצרפת ששלחנו עם מורה הדרך החוזר. מזג האוויר נעשה יותר ויותר גרוע. אפילו ברד החל לרדת. כל אחד השתוקק כבר כמה שיותר מהר להגיע אל הגבול. קמנו כדי לעבור את הפיסה האחרונה של אדמת צרפת. היינו קרובים מאד לרכס. אני מיהרתי קדימה כדי להיות בין הראשונים שיעברו. זה לא היה קל, כי אני, כמו האחרים, היינו די עייפים. מיהרתי קדימה כשעיני תקועות בגבעה הקטנה. ואז קרה הבלתי צפוי והבלתי נתפס! ראיתי לפתע את מורה הדרך שליווה אותנו זורק את עצמו לתוך השלג וכל אלה לידו עשו כמוהו. באותה השניה שמענו יריות בודדות של רובה. גם אני הסתובבתי לכיוון השני ורצתי כמה שיכולתי בחזרה. מדי פעם זרקתי את עצמי לתוך השלג אך כשראיתי שהאחרים ממשיכים לרוץ לא רציתי לפגור והמשכתי גם אני. בתחילה סטייתי קצת מן המסלול כדי לא להיות מטרה נוחה בתוך גוש של

אנשים, ואז נפלתי פעם על סלע ושפשפתי כהוגן את הברך. אבל זה היה עניין של מה בכך באותם רגעים של עצבנות ומתח!

הייתי מיואש לגמרי, בשום אופן לא אסוג! מנוי וגמור איתי היה שאסתתר בין הסלעים ואנסה בחשיכה לעבור את הגבול. בכל אופן הפסימיות המוצהרת שלי שוב קיבלה חיזוק על ידי תקרית זו. לפעמים העפתי מבט אחורה אבל איש לא רדף אחרינו. לאחר ריצה מבוהלת של כרבע שעה עצרנו בסוף. ראשית כל הרכיבו שוב את מכונת היריה ואחר כך התיעצנו מה לעשות.

אני הייתי כבר מאושר לשמוע שמורה הדרך מוכן לנסות פעם נוספת, בחשכת הלילה או למחרת בבוקר מוקדם. לשם כך היה עלינו לבצע עוד הליכה קצרה, אך למי היה איכפת? העיקר שנעבור מתישהו!!!

כך המשכנו... התחיל גשם חזק והדרך נעשתה קשה יותר ויותר. הלכנו על סלעים חלקלקים ומי שירד מהם עלול היה לשקוע בתוך שלג עמוק. כך התקדמנו רק מעט ולא היה לזה סוף. הדבר נמשך קרוב לשעתיים. בסוף השתפרה הדרך. היה רק מעט שלג ודרך ללא עליות. היינו רטובים עד לעצמות אבל איש לא התאונן. מה מטרת ההליכה הזאת לא ידע איש מלבד מורה הדרך או אולי כמה חברים צרפתיים שיכלו לשוחח איתו. הגענו בסוף לסוכת רועים שיכלו להיכנס אליה לא יותר מ-9 אנשים. אני נכנסתי בין הראשונים, היתר הלכו לסוכה אחרת, מרחק כ-50 מטר. שמחנו להוריד את התרמילים ולהיות מוגנים מפני הגשם והרוח הקרה שנשבה.

כל אחד התישב מכורבל בתוך מעילו והשמיע נקישת שיניים מרוב קור ורטיבות. אחר כך הורידו קצת מעילים וסתמו את רוח הפרצים שנכנסה דרך חורים וסדקים שבקירות. מישהו עשה אש וגם זה הצליח רק אחרי מאמצים לא מעטים. רק אז אפשר היה קצת לייבש את הבגדים הרטובים. למי שהיו עוד חלקי לבוש יבשים בתרמילו לבש אותם, אבל רוב התרמילים לא היו עמידים בפני רטיבות, כך שלא היה לאף אחד הרבה מה להחליף.

לאחר חצי שעה נעשה קצת חם בפנים. בחוץ, לילה של שמיים בהירים ומלאי כוכבים. שמחנו שעברנו את ההרפתקה אך לא העלינו הסבר בקשר ליריות. כי אם אלה היו גרמנים, מדוע לא רדפו אחרינו? אני לא הייתי שקט עם המחשבה לבלות את הלילה כל כך קרוב לגבול עם הבהובי להבות

שניתן בנקל לראות ממרחק. אך סמכתי בענין זה על מורה הדרך. ערכנו מספר התייעצויות עם החברים שבסוכה השניה והוחלט שלמחרת, לאור הדמדומים ננסה לעבור את הגבול. במהרה נעשה די נעים בסוכה, בעיקר בקירבת המדורה, אך מחוץ למעגל הזה שרר קור עז. החלפנו במשך הלילה מקומות כדי לישון קצת, אבל בזה לא הצלחנו הרבה. כך עברו שעות הלילה וגם בגדינו הרטובים שהיו תלויים מסביב לאש התיבשו. לקראת סוף הלילה היה הכל יבש. למרבה הפלא הצלחתי להיכנס בלי בעיות לתוך הנעליים שהתיבשו. מצב הרוח הכללי היה טוב. הרגשנו היטב איך כוחותינו חוזרים אלינו לקראת המאמץ האחרון.

למחרת, היה זה יום א' ה' 16 לאפריל, יצאנו כבר בשעה 5.00 לדרך. שררה עדיין חשיכה בחוץ אבל ידענו שהשחר עמד להאיר בקרוב. במרץ מחודש צעדנו קדימה למטרה הנכספת.

טיפסנו עליה די תלולה וטור החברים נהתארך שוב. לא הסתכלתי על הסביבה אלא הלכתי עם עיני מופנות אל רגלי האיש שצעד לפני. לפתע נעצרה השיירה. תחושתי הראשונה היתה: שוב קרה משהו! אבל הפעם לא! מורה הדרך עמד והסביר משהו בניחותא ואחר־כך ראיתי איך הבחורים הצרפתיים שדיברו איתו, לחצו לו את היד.

נכון! עמדנו במעלה הרכס! לפנינו מורד תלול לצד השני. כשהגיע תורי להפרד ממנו שאלתי אותו לשם בטחון, אם זהו באמת הגבול? הוא ענה בחיוב. אחר־כך השאיר אותנו ועזב.

ירדנו במורד התלול בסיבובים גדולים, מרבית הזמן התחלקנו, אבל למי היה איכפת? סוף סוף בספרד! בכל זאת הצלחנו! כמה ישמחו חברינו בצרפת! חבל ששרפנו את כל המכתבים אליהם בלילה בתוך הסוכה, וזאת מטעמי זהירות. השחר עלה. מורה הדרך אמר לנו עוד בסוף, שעלינו ללכת לכיוון דרום־מערב כדי להגיע לעמק. אך לומר זאת היה יותר קל מאשר לבצע. אמנם היה לנו מצפן אך אי־אפשר היה לסמוך עליו. כך צעדנו בערך לכיוון הנכון. טיפסנו על סלעים וירדנו שוב. פעם הלכנו יותר מדי מערבה ופעם יותר מדי מזרחה. הסכנה היתה עם קו הגבול הפתלתל, כי אם נתעה הרבה, על נקלה נוכל להגיע שוב לצרפת, בלי שנרגיש בזה. כך הלכנו כמה שעות. בארוחת הבוקר אכלנו את השריד האחרון של מלאי המזון שלנו ולכן היינו חייבים למצוא היום את העמק. רבים התחילו להיות

בלתי־סבלניים, ונרגנים וניתן להבין הדבר לאחר המתח שמאחורינו. והנה, קרוב לצהריים שמענו שני חברים שהלכו קצת קדימה, צועקים ומנפנים בידיים. כשהתקרבו קפצנו כולנו מרוב שמחה. שם, די רחוק אמנם, ראינו את העמק הנכסף ובתוכו נחל זורם, וחוות איכרים בודדות. בכוחות רעננים רצנו קדימה, ממש רצנו, עד כמה שזה היה אפשרי. אחרי כמה זמן עברנו ליד נחל הרים ושם נחנו מעט והתרחצנו. אחדים אפילו התגלחו.

אחר כך יצאנו בחוסר סבלנות לדרך. היא נמשכה ונמשכה. ראינו מדי פעם את העמק, אך איך לרדת אליו? הרמן ואני הלכנו קצת קדימה לחפש, אך לא מצאנו מורד שמוכיל למטה. הרגשתי לאט לאט את רגלי הכואבות. אחדים סבלו מזמן כבר מיבלות. כולם ציפו כבר לסוף המסע. לפי ההוראה הבסיסית מטולוז, היינו צריכים להשתדל לא ליפול לידי המשטרה, אלא לנסות ולהגיע לברצלונה. אך זו כמובן היתה תאוריה, כי מצבנו היה כך שהשתוקקנו ליפול לתוך זרועות השוטר הראשון. (יותר מאוחר התבררה האיוולת של הוראה זו. כי גם חברים שעברו את ההרים הרבה יותר מזרחה, קרוב לברצלונה, לא הצליחו להגיע לשם.)

אך לא אקדים מאוחר למוקדם.

בינתיים הרמן ואני, ואחרינו עוד חברים, ירדנו בנזקק סלע עמוק בתקווה שזה יוביל עד למטה. אך בסוף הגענו לנקודה ללא מוצא והצטרכנו שוב לעלות את כל הדרך. הטיפוס הזה היה קשה ולא חשבתי שאוכל עוד להמשיך, אך לפתע עברתי את הנקודה המתה וקפצתי בזינוק גדול קדימה. על ידי זה הייתי ראשון למעלה והיה לי זמן עוד לנוח עד שהאחרונים הגיעו.

לאחר מנוחה של כחצי שעה המשכנו בחיפושי הדרך. שוב חשבו כמה חברים שגילו דרך ירידה לעמק, אך התברר שטעו. לבסוף נתקלנו ברועה, ואחדים שידעו כמה מילים בספרדית שאלו אותו בקשר לדרך. אחרים רצו להיות בטוחים שאכן אנו בספרד, ושאלו אותו גם בקשר לכך, והם אכן קיבלו תשובה חיובית.

מצאנו את השביל שהרועה הראה לנו ומעכשיו זנקנו קדימה במרץ מחודש ובמצב רוח מרומם. לאחר התייעצות החלטנו להשמיד את תעודות הזהות המזוייפות, וברגע זה בתוך הרי הפירנאים חדל הנדריק וסטרימן-

HENDRIK WESTERMAN, זה אני, מלהתקיים.

לפני שעוד הגענו לעמק עצרנו עוד פעם למנוחה. סיכמנו בינינו כמה פרטים טכניים בקשר למעצר הצפוי על ידי שלטונות ספרד. אחרי זה והמשכנו ללכת ולצלוע קצת, כי ערפילים סמיכים התקרבו אלינו. אי־אפשר לתאר במילים את ההרגשה כאשר בסוף ירדנו לעמק. מילאנו את המימיות במים צלולים מנחל הרים ושתינו לרוויה. פגשנו בכמה איכרים, שבתחילה חשבנו אותם לשוטרים, והם הראו לנו את הדרך לכפר הקרוב. כמה מאתנו השתדלו לקנות דברי אוכל אצלם, אך לא היה להם דבר למכור. כבר לא יכולתי לחכות לרגע בו אחיה שוב בתוך העולם התרבותי, ולכן מיהרתי יחד עם ארנסט קדימה. אך היות והיו לי רגליים נפוחות לא הייתי מסוגל לרוץ כל כך. אחרים, שמצבם יותר טוב, הלכו לפנינו. מאחורי הלכה חבורה שלמה ביחד והתחילה לשיר. אחד הבחורים הצרפתיים, שהיה חולה כבר יומיים, השיג אצל איכר אחד פרידה ורכב עליה לדינו.

במצב זה פגשנו את השוטר הספרדי הראשון, שקיבל אותנו והוליך אותנו אל נקודת המשטרה הראשונה. צעדנו דרך העמק היפה ומסביב נשמעו צלצולים של מאות פרות. באוזני היה זה קונצרט יותר יפה מכל סימפוניה שאי־פעם שמעתי בחיי. בנקודה של המשטרה עצרנו. כאן בדקו לכל אחד את החפצים, את הכיסים ואפילו את התפרים בבגדים. מי שגמר יכול היה לשבת ליד מדורה בחוץ. אחר כך המשכנו לעבר הכפר הקרוב, איסאבא־ISABA שמו.

מרבית החבורה רק סחבה את עצמה קדימה. אני הסתכלתי כל חמש דקות על השעון, והזמן, נראה לי, לא זו. לדינו זרם נחל הרים סוער. מימינו ומשמאלנו רכסי הרים עטופים בענני ערפל, ובמשך כל ההליכה צלצול הפעמונים שלצווארי הפרות.

פה ושם עברו אותנו איכרים רכובים על גבי חמורים. בכל עיקול דרך קיווינו כבר לראות את בתי הכפר. כך התקדמנו תוך כדי שירה. בשעה 9.00 בערב הגענו למקום שהיה מלא שוטרים. הביאו אותנו לרחוב צדדי ולפני בית גדול, ששימש מפקדה, הצטרכנו לחכות. חשבנו שעוד מעט יביאו אותנו לאיזה מלון, אך זה לא קרה. נאלצנו עוד זמן רב לחכות למרות שבקושי עמדנו עוד על הרגליים. בסוף נקרא כל אחד לפי התור

למשרד שבתוך הבית. שם בדקו את חפצינו פעם נוספת ונשאלנו הרבה שאלות. השוטר מילא לכל אחד טופס עם פרטים אישיים, עבור תעודת זהות חדשה. היתה זאת חוויה גדולה לשמוע את עצמינו מבטאים בפעם הראשונה לאחר הרבה זמן, את שמותינו האמיתיים. מי שסיים יכול היה לרדת ולחכות ברחוב. בחצות הסתיים הכל והובילו אותנו למעין מתבן עם קצת קש וחציר מפוזר בתוכו. הביאו לנו תפוחי אדמה מבושלים בתוך שמן. היתה זאת ארוחתנו הראשונה בארץ החופש. בשביל התאבון שלנו היה זה פחות מדי וקצת מאוכזבים נרדמנו.

למחרת ביום שני ה־17 לאפריל, רק חדר לתוך מוחנו שאכן אנו בספרד. לכן גם לא הפריעו לנו הליקויים הקטנים של יום אתמול. לאחר שקיבלנו הבטחה שלא יכניסו אותנו לבית־הסוהר, כי גם זאת היתה אפשרות מעשית, הבנו כאילו ישכנו אותנו במלון כלשהו. אך המתבן הנוכחי לא דמה למלון כלל וכלל.

אחת ההוראות מצרפת אמרה שכל אחד יציין את גילו או מעל 40 או מתחת ל־20. היות ובין 20 ו־40 נקרא הגיל, גיל הגיוס לצבא, ואז היתה צפויה ישיבה במחנה סגור. לכן רובנו אמרנו שאנו בני 18-19. הספרדים לא דקדקו כלל ורשמו מה שאמרנו.

בבוקר הראשון בספרד השאירו אותנו במתבן ללא אוכל, ורק לקראת הצהריים, היה זה בשעה 2.00, הביאה לנו אשה אחת אותו הדבר כמו בערב. "האם זוהי ספרד, ששם, כך חשבנו, יש הכל בשפע"? שאלנו את עצמנו. בשעה 3.00 הופיע שוטר וקרא רשימה עם שמות שלנו, ביניהם גם שמי. היו אלה שבאותו יום אמורים לנסוע לעיר פמפלונה. היות ובאוטובוס שחיתה היו רק מספר מקומות מוגבל, היה עלינו לנסוע בשתי קבוצות. כך חיכינו אנו, הראשונים, בכביש הראשי. שם הצטרפה אלינו החברה היחידה שעברה איתנו את המסע, רות, שהודות למין שלה שוכנה במלון הכפרי. היא קנתה בשבילנו תפוזים ובזמן ההמתנה לאוטובוס נהנינו מהפרי הנדיר.

בשלב וחצי הגיע האוטובוס והתחלנו בנסיעה של כ־5 שעות לעבר פמפלונה. בתחילה נסענו דרך איזורים יפים מאיסאבא לעיר וונטא־VENTA, אך במהרה הגענו לאזור הררי שם האוטובוס החל לזחול. על גג האוטובוס היה מורכב מתקן גז, כן, גם בספרד ולא רק בארצות הכיבוש היה קיים דבר כזה, וזה גרם לסרחון. היתה זאת נסיעה משעממת אך אני

הסתכלתי כל הזמן דרך החלון כדי לקלוט כמה שיותר נופים מארץ בלתי מוכרת זו. חלק גדול של החברים עשו את הנסיעה על גג האוטובוס, דבר שדי מקובל בספרד, כי לא היה מספיק מקום בפנים.

בעיר קטנה, סנגואסה-SANGUESSA, ליד הנהר אראגון-ARAGON עצרנו. עברנו ליד חנויות עמוסות כל טוב ופערנו פה ועיניים. אכן, ידענו שבאמת אנו בעולם ללא מלחמה. סבלנו יסורים לא מעטים כי יכולנו לקנות רק מעט מכל זה. קניתי כמה בננות ופלים. היו אלה רגעים בלתי נשכחים. חשבתי על תושבי כל ארצות הכיבוש שכל זה ניתן להשיג רק בחלומותיהם, אך כשיגיע הקץ לכל הצרה הזאת הם בוודאי ישיגו שוב הכל, אם כי לאט-לאט, ולא כמונו שנפלנו ישר לתוך עולם השפע הזה.

בשעה 9.00 בערב נכנס האוטובוס העייף שלנו לתוך תחנתו בפמפלונה. היה חושך בחוץ וגשם הרטיב את הרחובות. איזה מראה להמצא שוב בעיר ללא האפלה, כשאור בוקע מכל החלונות! היתה זו חוויה לא פחות מרגשת מאשר שפע המאכלים בחנויות. הביאו אותנו לבנין מודרני ויפה שהיה מטה המשטרה. שם שוב עברנו כמה דברים פורמאליים. קיבלנו תעודות זהות של מחוסרי נתינות עם שמותינו

האמיתיים. כשסיימנו הולוכו אותנו למלון ממשי, שקרוי כאן "פונדה". שם כנראה רצו לגמול לנו על האכזבה של הערב הקודם. ישבנו לארוחת לילה דשנה כשמגישים לנו אורז, אומלטים, יין, מרק ומנה לקינוח. לקחנו את כל טענותינו הקטנות בחזרה. עם תום הסעודה חילקו אותנו לחדרים פרטיים בסביבה, לאחר שסיכמנו להפגש למחרת עד השעה 10.00 שוב במלון. לאחר שהגענו לחדרים השונים הנהיגו מחדש מהלוקסוס לשכב

תעודת זהות ספרדית

בלי בגדים, שוב כמו בני אדם, במיטה עם סדינים.
למחרת, יום שלישי, כמובן שאף אחד לא קם בזמן, כי היינו הרוגים.
אנחנו הגענו מן החדרים שמחוץ למלון בשעה 10.30, לאחר שהתעכבנו
בדרך ליד חלונות הראווה. מיהרנו בסוף כדי לא להפסיד חס וחלילה את
ארוחת הבוקר! בסוף גילינו שהגענו ראשונים מכל החבורה שלנו.
כמה אנגלים ואמריקאים, כנראה טייסים, ישבו בשולחן לארוחת בוקר.
התאכזבנו קשות כשהגישו לנו כוס קטנה עם קקאו וחתיכה קטנה של לחם.
בינתיים הגיעו גם האחרים ואף הם היו מלאי התפעלות ממה שראו בדרך:
שוקולד, תפוזים, עוגות, תאנים, צימוקים, כל אלה אוצרות ששכחנו כבר
את קיומם.

יותר מאוחר רצינו קצת לטייל בעיר אך בעל הבית אמר לנו שלפי
ההוראות שקיבל זה אסור, כי מן המשטרה מתכוונים לבוא ולקחת אותנו
שוב. אך הגענו איתו לפשרה, וכך יצאנו בקבוצות קטנות כל אחת לחצי
שעה לטייל. תורי הגיע רק אחר-הצהריים.

את השעות עד לטיול ביליתי בכתיבת מכתבים, בעיקר קודם לאחותי
באנגליה, ותארתי לה בקיצור את כל החוויות של השנים האחרונות.
ארוחת הצהריים היתה שוב בשפע רב. רות הביאה עוד כל מיני דברים
טובים מן החנויות, וכך לא היה סוף לזלילה.

בשעה 3.00 אחר הצהריים הגיע תורי לצאת העירה. הלכנו ביחד אבי,
הרמן, פרנץ ואני. קנינו כמה דברים שמשכו את ליבנו. כל זה מהכסף
הספרדי המעט שנתנו לנו בטלוח. חוץ מזה העפנו מבט של תיירים על
העיר היפה. היינו מופתעים מן הנקיון וגם מן היוקר. לאחר חצי שעה חזרנו
לפונדה ואז בדיוק הגיע נציג המשטרה. לאחר שהתאספנו כולנו, הלכנו
לעבר תחנת הרכבת הקרובה. אך רק בשעה 5.00 יצאה הרכבת האיטית
שלנו. עד אז ישבנו בתחנה וחיכינו באפס מעשה. ברצון היינו עוד נשארים
בעיר. נאמר לנו שניסע לאיזה כפר במרחק 30 ק"מ צפונה מפמפלונה.
קיווינו שיותר מאוחר תהיה לנו עוד הזדמנות לבקר בעיר פמפלונה.

הנסיעה ברכבת עברה במנהרות רבות ודרך נופים יפים להפליא. לאחר
כשעתיים הגענו לכפר קטן. שם ירד אבי עם עוד חבר צרפתי בליווי של
איש משטרה. נאמר לנו שהם מעל גיל 20 ולא יהיו ביחד איתנו. אנחנו
הגענו למטרת נסיעתנו בשעה 7.00 בערב. שמו של הכפר שבו ירדנו, ושם

עתידים היינו לבלות כמעט 6 חודשים, היה לייזה־LEIZA, במחוז נווארה־
NAVARRA. וכאן הגיעה דרכי אל החופש לעת עתה – לקיצה.

הכפר לייזה

ספרד

(הפרק הזה נכתב בשנת 1944 אך תורגם ונתווסף ליומן המקורי רק ב־1977).

1.5.1944 — שבועיים אנו נמצאים כבר בכפר הספרדי, ולפתע התעורר בי החשק שוב להתחיל ולכתוב יומן. אינני יודע אם זה יהיה תאור נאמן של חיי היום־יום שלנו, או כמו ביומן הקודם שלי, רק פורקן למחשבותי או בעיות שמעסיקות אותי. בעצם הייתי רוצה את שניהם יחד.

אונקל, ארנסט ואני
לפני הבית שלנו בלייזה

גם ככה אני מצטער שלא היתה לי אפשרות, בשנה שחלפה מאפריל 1943 עד אפריל 1944, לכתוב אפילו שורה אחת. לפי

הערכתי היתה זו התקופה המעניינת והדרמטית ביותר בחיי. אנסה, כל מה שנשאר לי בזכרון, להעלות בכתב. צר לי להשלים עם העובדה שכנראה לא אראה עוד את היומנים מן הימים ההם, שנשארו כולם בהולנד.

קעת אני מלא רגשי תודה כלפי בוראי שדאג שאעבור את כל הסכנות ללא פגע, כך שאוכל לומר שהגרוע ביותר כבר מאחורי.

תמיד היה לי אמון מלא בבורא העולם, אך מעולם לא סמכתי על כך בכל השיקולים שלי. תמיד לקחתי בחשבון את האפשרות הרעה ביותר ולכן לא נחלתי הרבה אכזבות. כי או שקרה כפי שציפיתי או יותר טוב מזה.

בזמן ישיבתי בבית־הסוהר — התקופה המסוכנת ביותר — נהגתי פעם ביום לשלוח תפילה קצרה אל על. עד כמה זה נשמע מצחיק היום, אך ראה זה פלא! הכל הצלחתי לעבור בשלום! אני פניתי אמנם לאלוהים אבל מעולם לא יכולתי לתאר לי אותו. בוודאי לא כדמות הילדותית התמימה של איש עם זקן גדול.

במקום זה דמיינתי אותו ככה בלתי נראה ומיסתורי שמנהיג את מחשבותינו ואת מעשינו. לא חשוב השם או ההגדרה, קרא לזה גורל, מזל, כוכב אישי, הכל אותן המילים בשביל הדבר הנסתר הזה. עד היום אינני מבין, מה עשיתי כדי לזכות בגורל מאושר כזה, לעומת רבים – ההורים, ידידים, מכרים, שגורלם נחרץ בצורה כה אכזרית. אני אשאר אסיר תודה תמיד כלפי... זה שכיוון את צעדי לדרך הנכונה.

26.5.1944 – היום אחרי ימים רבים של עצלנות מבלי לכתוב אפילו שורה אחת, אחזור למוטב. אולי השפיע עלי היום היפה. או אולי ה"שוויפס" הקטן שקבלתי אתמול. אבל הוא לא היה רציני. אונקל (דב פז), ארנסט (עלי כהן) ובמיוחד אני, שתינו יותר יין ממה שהיינו רגילים, ועד מהרה הראיתי סמני עליזות. אחרי היין האדום באו שתי כוסיות קוניאק ובסוף עוד מוסקדל (ליקר) אחד.

בכל אופן התעוררתי בגלל זה מוקדם מאד בבוקר והחלטתי לערוך טיול אל ההרים הסמוכים. אז הרגשתי היטב כמה היה חסר לי בוקר זוהר, אביבי כזה. בעקבות הטיול נכנסו לי לראש כל מיני רעיונות ספרותיים, ששורות אלו מהווים את התחלתם וכנראה גם את סופם.

כרגע אנחנו בהמתנה בכפר שלנו ומקווים לזוז תוך שבוע – שבועיים למדריד. משם הלאה לאחד הנמלים, נדמה לי מלגה, ומשם הלאה.

בזמן האחרון אנו מדברים רבות על עתידנו הקרוב. אך אם יש דבר שלי לא ברור וערפילי – זהו זה. ואם אני מתחיל לחשוב על כך ברצינות, אני מקבל פרפרים בבטן.

כעת ברצוני לתאר מהלך של יום רגיל בחיינו כאן:

אונקל, ארנסט, פרנס, הרמן ואני בלייזה

קמים בערך בשעה 8.30 ויוצאים לפלזה – הכיכר המרכזית – עם עוד כתריסר חברים להתעמלות בהדרכת הרמן, אחד החברים. הדבר נמשך בדרך כלל כ-3/4 שעה. אחר כך שותים קפה, ועד ארוחת הצהריים – בשעה 13.30 – אני מקדיש את זמני ללימוד ספרדית. אחרי זה אני מכין שעורי בית לקורס בספרדית. כמו כן אני ממשיך ללמוד אנגלית. אם מזג האוויר מרשה, אני גם עורך טיול אל ההרים שמקיפים את הכפר. חוץ מזה זהו הזמן לכתוב מכתבים או אפילו לישון קצת.

בשעה 7.00 בערב שוב נאספים ב"פונדה", המלון שלנו, כדי לשתות קערת שוקו חם. לאחר מכן אני לומד, עם עוד שני חברים צרפתיים, אצל נזירה, ספרדית. בינתיים השעה כבר 8.30 בערב ואז הולכים ביחד לטייל, לשתות כוסית או סתם יושבים יחד ומקשקשים.

ב-9.30 ארוחת ערב, עוד טיול קטן למען העיכול, והביתה למיטה. עוד כשעה שיחות, מלוות בדיחות מלוכלכות, עם השותפים לחדר.

22.6.1944 – לפי הלוח התחיל אתמול הקיץ. אלינו הוא בא עם הרבה גשמים. עדיין אנו יושבים בכפר המשעמם הזה ומצפים לעליה קרובה. הסכוי לכך התרחק קצת בגלל המאורעות הדרמטיים של החודש האחרון: פלישת בנות הברית ב-6 יוני. אך ממדריד מוסיפים להבטיח

כל קבוצת הפליטים לפני המלון בלייזה

לנו שהכל יהיה בסדר. נקווה!

מעדינה בשוויץ קבלנו דואר ובעיקר את החדשות הרעות, שמסר לנו כבר שליח הסוכנות, לפי זה הצליחו הגרמנים לעצור כמעט את כל חברינו הפעילים בצרפת. זאת כמובן היתה מכה קשה בשבילנו, אך יש אופטימיות זהירה בנוגע לגורל חברינו.

ידיעותי בספרדית הולכות ומתקדמות. הגעתי לכך שאני נותן אפילו שיעורים בסיסיים לאונקל, בספרדית. את פרנץ אני מנסה ללמד אנגלית, אך כל שיעור מעמיד את מערך העצבים שלי במבחן קשה. בכל אופן – וזהו העיקר – אני מנצל את היום די פרודוקטיבי וכך עובר גם הזמן יותר מהר. במזג אוויר יפה אני מרבה לשוטט בטבע. כן, בהחלט אפשר לומר שהשהות שלנו כאן היא מעין "חופשה בגן עדן".

מעדיתי, אחותי, עדיין לא שמעתי דבר, למרות שכתבתי לה כבר מספר פעמים.

12.10.1944 – קאדיז – לעולם לא אשכח את הימים שקדמו ליום

ה־26 בספטמבר.

נפוצו שמועות שבקרוב תפליג האניה שלנו. אבל מלומדי נסיון התיחסנו לכל אלה בספקנות. בסוף השבוע, עלה שוב המתח. היתה ציפיה לחדשות כלשהן ממדריד. לבסוף הגיעו גם מברק מפורט וגם שיחת טלפון. קפצנו משמחה לשמוע שעושים את הכל אצל הרשויות השונות כדי להעביר אותנו למדריד. קשה לתאר את שמחתנו שהיתה בניגוד לרגשות של מארחינו, בעלי הפונדה, שהיינו מעדיפים לעזוב עוד היום, במקום מחר.

את הימים האחרונים בילינו אנו "ההולנדים", במשחקי קלפים שונים, כגון רמי, פוקר או ברידג'. למשהו אחר כבר לא היה לנו ראש. סוף כל סוף אמור לבוא הקץ לתקופת המתנה מבוזבזת זו. ממש קשה להאמין! מפקח המשטרה התורן אמר לי אחר הצהריים, שאנחנו נעזוב את המקום ביום רביעי, כלומר בעוד יומיים. האופטימיסטים הגדולים בינינו קיוו שזה יקרה למחרת, ביום שלישי.

לשם בטחון הלכנו בערב, ב־6.30, לתחנת הרכבת, כדי לבדוק שמא הגיע מפקח ממדריד כדי להביא אותנו למחרת לעיר הבירה. בערב אכלנו

במצב רוח מרומם במיוחד, היות וידענו שזו הארוחה הלפני אחרונה. אחר כך התאספנו אנו, כמה שחקני ברידג' טריים, למשחק.

זה נמשך בערך כחצי שעה כשהמפקח הופיע כדי להודיע לנו שלמחרת נעזוב את המקום. זרקנו את הקלפים על השולחן ורצנו לקומה שמעלינו כדי לבשר את הבשורה לחברים האחרים ששיחקו שם. אחרי כן רצו כולם לרחוב בצעקות ובשירה. היינו יותר ממאושרים! בהמשך הלכנו לארוז את החפצים המעטים. עד כמה שלא עשינו זאת כבר לפני כן, שוב התאספנו בקבוצות כדי לדבר על תכניות בעתיד. מאוחר מאד ונרגשים הלכנו לבסוף למיטה.

לאחר לילה של שינה לא שקטה קמנו ב־6.00 בבוקר. התלבשנו והלכנו אל הפונדה כדי לראות מה נעשה שם. בקומה העליונה ניגן פטפון ללא הפסקה מנגינות ספרדיות נדושות. כולם היו על הרגליים. נערכו ביקורי פרידה בכל מיני מקומות, למרות השעה המוקדמת. בפעם האחרונה רצנו הלוך ושוב בסימטאות המוכרות.

בשעה 8.30 התחילה הקבוצה שלנו, כ־22 איש, לנוע בכיוון תחנת הרכבת. בשעה 9.00 הגיעה הרכבת שחייכנו לה כבר 5 חודשים ושאמורה להוציא אותנו מהמקום הזה. הפרידה מהידידים והידידות בכפר היתה מאד רועשת, אך לבסוף זזה הרכבת וראינו איך התחנה הלכה ונעלמה. כשעוד ניתן היה להעיף מבט אחרון על הכפר, ראינו ים של סדינים לבנים איתם ניפנפו לנו תושבי הכפר לפרידה. אחר כך בלעה אותנו אחת המנהרות הרבות בדרך לפמפלונה.

לאחר נסיעה בנופים יפים הגענו קצת מלוכלכים מעשן הקטר לפמפלונה. עיר של כ־70.000 תושבים. מלאי התפאלות הבטנו על הבניינים הגבוהים, השאון ברחובות והפארקים. הגענו לבנין המשטרה בו פגשנו שוב את כל המפקחים שהשגיחו תקופה קצובה עלינו בלייזה. אחר כך הביאו אותנו לפונדה, בה בילינו כבר בפעם הקודמת, ואז היינו חופשיים לטייל עד ארוחת הצהריים. אחר כך שוב יצאנו לערוך קניות או סתם לטייל. העיר עשתה עלינו רושם כמקום מטופח עם כל הגנים הציבוריים ושפע הפרחים. התרשמנו מהבניינים המודרניים והרחובות הנקיים והרחבים.

לקראת השעה 5.00 בערב הצטרכנו להיות חזרה בפונדה, ואז יצאנו לתחנת הרכבת הצפונית שהיתה במרחק 2 קילומטר, בליווי של שני מפקחי

משטרה. עלינו על רכבת מאסף ונסענו עד לעיר אלסאסוא. שם עברנו לרכבת האקספרס אירון-מדריד. הקרונות היו מלאי אדם ובקושי מצאנו מקום עמידה. על ישיבה לא היה בכלל מה לדבר. כך שהסיכויים למנוחת לילה היו אפסיים. עברנו במשך הלילה את הערים ויטוריה, מירנדה, בורגוס וואידוליד. הגענו סוף סוף בשעה 9.00 בבוקר למדריד-צפון. כמעט אף אחד לא הצליח לישון, ולו מעט. אני הצלחתי קצת לנמנם וגם זה בחילופים עם אחרים, על ידי שכיבה לכמה זמן בפרוזדור של המחלקה הראשונה. אך למרות זאת נהננו מהבוקר הזוהר שהתגלה לנו בחוץ. חצינו את הסיירה גואדראמה שלפני עיר הבירה. ממרחק הבחנתי בארמון אסקוריאל, וכך הגענו במהירות למטרתנו.

איש לא חיכה לנו שם. שני המפקחים הכפריים שלנו הכניסו אותנו בעצבנות לתוך הרכבת התחתית. לאחר כחצי שעה הגענו לבנין של המשטרה הצבאית, שם נפרדנו משני המפקחים. אחר כך הובלנו, להפתעתנו הרבה, לקומת המרתף אל תוך תא גדול ומסוגר. לא עזרו צעקות או מחאות קולניות מצידנו. בדקו אותנו אם יש אצלנו סכינים או עוד דברים מסוכנים והשאירו אותנו לנפשנו. היינו המומים והנחנו שיש כאן איזו אי-הבנה. לו יכולנו רק להודיע לקונסול האמריקני שלנו, בליקנסטאף, בוודאי היה עושה הכל כדי לשחרר אותנו. איזה שוטר שהסתובב ליד הכלוב שלנו הרגיע אותנו והבטיח שהכל יסתדר בקרוב. אך זה לא יכול היה לשנות את המצב הנתון. בינתיים פרצו בתא ויכוחים סוערים. אחדים, ביניהם גם אנוכי, הלכנו לשכב על מזרוננו הברזל. כך ישנתי שעתים נהדרות והתעוררתי רק כאשר לקחו את כולם למקלחת ופרצו שוב מחאות קולניות, כי כמה בעלי נסיון חששו שיגלחו לנו את שערות ראשינו. המקלחת דווקא היתה טובה, אך במקום מגבות נתנו לנו כמה סמרטוטים כדי להתיבש. עוד אנו עומדים להנות מהמים החמים ששטפו את לכלוך הנסיעה הלילית, כשמודיעים לנו שאנו משתחררים ומחכים לנו כבר למעלה. אני עזבתי את מלאכת היבוש וקפצתי מרוב שמחה, חצי רטוב, לתוך בגדי. לאחר כמה דקות צעדנו כולנו, לאחר שהחזירו לנו את כל חפצינו, החוצה דרך מבוך של פרוזדורים אל חצר גדולה. כמה טוב היה לראות, אחרי שלש שעות של מעצר, שוב את השמש. בחוץ עמד בחור צעיר ושאל אותנו אם אנחנו מוכנים ללכת איתו. ועוד איך!

עלינו לעבר השער הראשי מבלי להעיף אפילו מבט אחד על בנין המשטרה. אנו בחוץ. שם חיכו לנו מספר מוניות. מצב רוחנו שוב עלה לשחקים, כאשר נסענו בקבוצות של חמישה בכל מונית, דרך רחובות מדריד הסואנים. עד מהרה הגענו לרובע של הדיפלומטים ולמשרד של מר בליקנסטאף, הקונסול, ברחוב אדוארדו דאטו 20, כתובת שחרוטה היטב בראשינו. שם התברר גם שסיבת המעצר נבעה מכך שהגענו יום אחד מוקדם מדי, ומשטרת מדריד לא קבלה את ההודעה על בואנו ממשטרת פמפלונה. הפקידים הצטערו מאד ואחר כך התחילה פרוצדורה רשמית קצרה. לאחר מכן סידרו אותנו שוב בקבוצות של 5-6 באחד הפנסיונים שבעיר. קיבלנו עוד כסף לסיגריות ולביגוד, ובמצב רוח מרומם הגענו לפנסיון יפה ומכובד בשדרה הראשית של מדריד, על שם חוזה אנטוניו.

האוכל היה טוב, כמו כן המיטות, ואת שעות אחר הצהריים הקדשנו אך ורק לקניות, דבר שהפך אותנו חיש מהר מנוודים לגינטלמנים! כל אחד מאתנו לבש חליפה חדשה, התהלך בנעליים חדשות וסחב עוד חבילות הביתה.

באותו ערב הלכנו בפעם הראשונה בספרד לקולנוע וראינו, או מוטב לומר התכוונו לראות, את הסרט הצבעוני "הגנב מבגדד". אך אני הייתי כל כך עייף שבקושי ראיתי משהו, ורוב הזמן נרדמתי. שמחתי רק כאשר בשעה 1.00 בלילה יכולתי להכנס למיטה הטובה. את יום המחרת, יום חמישי, הקדשנו שוב לקניות. כי אמרו לנו

במדריד עם החליפה החדשה

שאסור לקחת איתנו להפלגה כסף ספרדי. היות וחסכנו במשך שהותנו בלייזה סכום לא קטן, השתדלנו להוציא אותו כמה שיותר מהר על חפצים, שכפי שאמרו לנו, נחוצים בארץ ישראל. בשעות אחר הצהריים ערכתי לבר סיור בקונדיטוריות. זללתי שם לא מעט ואחר כך עוד גלידה לקינוח. העיר מדריד מצאה מאד חן בעינינו, רק חבל שלמחרת אנו אמורים לעזוב אותה. באותו יום עוד היה עלינו לבקר איזה רופא "מטעם" ולקבל

זריקת חיסון. ועוד ביקור בקונסוליה האנגלית בקשר לסרטיפיקאט שלנו. בקיצור, היום עבר מהר מדי. בקושי הספקנו לעשות את כל הקניות, אך למרות הכל ביקרתי אחר-הצהריים פעם נוספת בקולנוע וצפיתי בסרט אחד צרפתי ואחד אמריקאי. שניהם דוברי ספרדית. בערב הלכנו כולנו יחד לסרט המערב הפרוע. הוא לא היה שווה הרבה. שוב היה זה כבר חצות כשנכנסנו למיטה.

למחרת בשעה 8.00 היינו כולנו בתחנת הרכבת "אטוטשה" וחיכינו לרכבת המיוחדת "שלונו" שמביאה את כל החברים שלנו מברצלונה ואת כולנו יחד, לנמל קאדיז.

היה זה הרגע המרגש לו ציפינו יותר מחמישה חודשים! שוב להיות ביחד עם כל החברים. ואיזה מפגש זה באמת היה!

הרכבת הגיעה באיחור של כמה דקות ואז ראינו אותם. כולם עם ראשים מחוץ לחלונות, ניפנוף ידיים וצעקות. קשה לתאר את המחזה! שאלות בלי סוף ניסרו באוויר ואי אפשר היה לענות על הכל. היה זה רגע גדול באמת! אנחנו התמקמנו בקרון שבו ישבו "ההולנדים". כל אחד קיבל חבילת מזון כדי להחזיק מעמד עד קאדיז הרחוקה. כל הנסיעה נמשכה מ-9.00 בבוקר עד לשעה 2.00 אחר חצות, אך לי עבר הזמן מבלי להרגיש בכך. כל אחד עם הסיפור ההרפתקני שלו, שאלות, תשובות, סתם שיחות ולפעמים העפנו גם מבט על הנוף, שהיה די חד-גווני. לאט לאט נעשה חם ובמהרה הגענו למצב שבכל תחנה בה עצרה הרכבת קנינו משהו מרענן. המענץ עבורינו היו מוכרי המים. בעיקר בחלק הדרומי של ספרד. אלה מזגו לנו מים מתוך קערות גדולות תמורת כמה פרוטות.

בעיר קורדובה הייתה תקרית קטנה, היחידה בכל המסע. הרכבת ציפצה מספר פעמים והחלה לנסוע. אך קבוצה של כ-12 חברים היו עוד בתחנה ולא שמעו כנראה את השריקה. בכל אופן, אנו נסענו ופתאום ראינו את הקבוצה הרחק מאחור כשהם מנפנים בידיהם. אך זה לא עזר להם ובתחנה הבאה, סביליה, הרכבת חיכתה עד שהמאחרים הובאו במספר מוניות. כאמור, מאוחר בלילה, הגענו לקאדיז וכל הסידורים ארכו עוד כשעתיים נוספות, עד שסוף סוף הצליחו לסדר את כולנו בחדרים בבתי מלון.

כל החברים מברצלונה שוכנו במלון גדול מספר קילומטרים מחוץ לעיר, לעומתנו, הקבוצה ממדריד, שסודרה בתוך העיר. אני קבלתי חדר

לא טוב ביחד עם הרברט ליפמן. השעון הראה 5.00 לפנות בוקר כשצנחנו לתוך המיטה. התאריך היה ה-30.9.1944.

מי שחשב שתוך יום-יומיים נעלה על אניה ונפליג לארץ-ישראל, נוכח

עד מהרה לדעת ששגה באשליות. התברר שעדיין לא הושגו רשיונות המעבר בים התיכון משני צדי הלוחמים. וכך ישבנו בהמתנה, מבלי לדעת כמה זמן. אני עזבתי אחרי שני לילות את המלון שבעיר ועברתי למלון "פלאיה" הגדול, בו נמצאו רוב החברים שלא ראיתי זמן רב והשתוקקתי להיות איתם. לאט-לאט התארגן גם סדר יום מסוים, כדי לא לבזבז סתם את הזמן. מזג האוויר היה יפה. בבוקר עשינו קצת התעמלות על שפת הים שלידינו. החברים הבוגרים ארגנו קורסים

לורה, מנחם, פרנס, אונקל ואני בקריו

בעברית ברמות שונות. גם קורס למכונות היה, כמובן תאורטי בלבד. יום אחד החלטנו שאי-אפשר לעזוב את ספרד מבלי לראות מלחמת שוורים. אך לי כבר לא היה כסף, כי נאמן למה שנאמר לנו במדריד, הוצאתי את כל חסכוני על קניות. כך עשו כמעט כולם. אך היו כאלה שבינתיים באו בקשרים עם קרובי משפחה ואלה שלחו להם קצת כסף. הזמינו אותי חברים שגרו במלון בתוך העיר לביקור ב"קורידה". היה מדובר שאצטרף אליהם כשהם יעברו בחשמלית בקרבת המלון "פלאיה". חיכיתי באותו יום בתחנה, אך כשראיתי את החשמליות העמוסות בני-אדם שהיו תלויים אפילו מחוץ לדלתות בזמן הנסיעה, החלטתי לא להסתכן ולוותר על התענוג. לאחר מכן נאמר לי שלא הפסדתי כלום, אך הדבר בכל זאת חרה לי. שנים יותר מאוחר, ראיתי מלחמת שוורים על מסך הטלוויזיה והשתכנעתי סופית שזה באמת לא לפי טעמי. אפילו בביקור בספרד בשנת 1990 לא שקלתי אפילו לבקר במלחמת שוורים.

ובכן, הימים זחלו לאט, שמועות נפוצו על ימין ושמאל, אך בסך הכל

המשכנו את חיי הבטלה, והדבר היחיד שהעסיק אותנו קצת היה מהלך המלחמה והתקדמות בנות הברית באירופה. כך עבר חודש אוקטובר ולקראת סופו באה לפתע הבשורה שהאניה הפורטוגזית "גיניי" – GUINEE – הגיעה לנמל ושנעלה עליה למחרת. נו, השמחה כמובן היתה גדולה!

(להלן יומן המסע המקורי כפי שנכתב במשך ההפלגה).

25 באוקטובר:

בערב קבלנו הודעה שעלינו להיות מוכנים להפלגה למחרת בשעה 8.00 בבוקר.

26 באוקטובר:

המתנה במלון במשך כל הבוקר. רק אחרי ארוחת צהריים אנו יוצאים באוטובוסים אל הנמל ועולים על האניה.

האניה גיניי

בלילה ב- 3.00

לפנות בוקר, טקס מרשים לזכר כל אלה שהשארנו מאחורינו, וגם פרידה סופית מאירופה.

בשעה 4.00 לפנות בוקר יציאה מהנמל.

27 באוקטובר: זריחת שמש נפלאה מעל מיצרי גיברלטר. בשעה 10.00 אנו עוגנים בנמל טנג'יר.

בשעה 16.00 יציאה מנמל טנג'יר ובשעה 19.00 הגענו לגיברלטר. מראה כללי מרשים כשכל הסלע הענקי מואר.

28 באוקטובר: בשעה 10.00 יציאה מנמל גיברלטר ומגיעים לים התיכון.

בקרבתנו עוברת שיירה בת 17 אניות. מדי פעם עובר מעלינו מטוס

בודר. הים די רגוע. במרחק מגדלור.

29 באוקטובר: מדי פעם אנו מבחינים בקו החוף של אלג'יריה וגם פוגשים אניה של הצלב האדום שבאה מכיוון נגדי. רבים מהחברים סובלים ממחלת ים.

30 באוקטובר: שקט. במרחק רב אנו מבחינים בחוף סיציליה ולקראת ערב עוברים ליד האי פנטלריה. מגדלור.

31 באוקטובר: היום עברנו קרוב לסיציליה. אפילו ראינו בבידור כפרים ובתים. כל ההפלגה נעשית מסע תענוגות. הים שקט מאד, מסביב אך ורק משטח כחול של מים ומעל זה השמים. ובלילה תאורה רומנטית על ידי אור הירח. הכל נראה כל כך שלו ומסתורי. אנו עוקבים אחרי מהלך המסע עם הזזת הדגלונים על המפה הגדולה שבאניה. אומרים שאם הכל יתנהל כשורה, נגיע בעוד 4-5 ימים, כלומר ביום ראשון, לחיפה.

1 בנובמבר: במשך כל היום עברנו ליד האי כרתים.

4 בנובמבר: בשעה 11.30 מבחינים בקו החוף של ארץ-ישראל. עם התקדמותנו זה נעשה ברור יותר ויותר. בשעה 15.00 אנו נכנסים למפרץ

עכו ומשליכים עוגן בפתח הנמל. העיר חיפה ממולנו והיא עושה עלינו רושם של עיר מודרנית.

הגענו לארץ אבותינו. לומר שזו ארץ חלומותי, מוגזם לגמרי. הייתי אמנם זמן-מה בתנועת נוער ציונית, המכבי הצעיר, באמסטרדם, ובעקבות זה הייתי שייך לחלק הציוני בוורקדורף, אך כל זה לא אמר לי הרבה וגם לא העסיק את מחשבותי. אני נוהג לומר עד היום שהסיבה האמיתית בגללה הגעתי לארץ-ישראל, היתה הבעיטה בישבן שקבלתי

כרטיס הנסיעה באוניה

מהיטלר. אחרת הייתי חי עד היום בארץ מולדתי, גרמניה, ולא חושב בכלל על הגירה או עליה. אך בגלל תהפוכות העיתים נגרפתי בזרם שהובילו החברים המרכזיים במחתרת, ומתוך נאמנות להם ולרעיונותיהם החלטתי מה שהחלטתי. בזמן שהותי בספרד היתה אפשרות להחליט להגר לארץ אחרת. הורי חברי עלי מלייפציג הציעו לי לבוא לארצות הברית. רק מעטים מחברינו "קפצו" מהעגלה.

בזמן המסע הימי היה לנו זמן בשפע. המשכנו את החוגים השונים, כמו בספרד, אך גם שוחחנו הרבה על תכניות העתיד. בתחילה היו לי כל מיני רעיונות ללמוד איזה מקצוע, אך לא ידעתי בדיוק מה. אהבתי אמנם את החקלאות, אך לא יכולתי להחליט עדיין אם ללכת לקיבוץ, כי זה היה משהו מאד מעורפל. זה היה מצב הדברים כשאנו על האניה שלנו ומולנו האורות הנוצצים של חיפה.

כנראה בגלל השבת נשארנו עוד בלילה ההוא על האניה ורק למחרת, יום ראשון, ירדנו, לא לפני ששרנו את "התקווה" וקבלנו תפוז לכל אחד. המון רב של סקרנים ועתונאים חיכה לנו בפתח הנמל. הרי היינו תופעה נדירה, אנית חלוצים שמגיעה במהלך המלחמה מאירופה לחופי הארץ! מיד הכניסו אותנו לאוטובוסים וחייל אנגלי, הראשון שראינו, ליווה אותנו בנסיעה למחנה עתלית. שם שיכנו אותנו בצריפים והסבירו לנו שנשאר במחנה מספר ימים, עד שכולם יעברו את התהליכים הביורוקרטיים ואת החקירות של הבולשת הבריטית.

לא היינו היחידים במחנה. יום לפנינו הגיעו עולים מרומניה. עד היום אני זוכר את הדוחק בזמן הארוחות. יום לאחר בואנו התחיל לרדת גשם חזק וכל המחנה נהפך לביצה אחת גדולה כשמספר שבילים צרים חוצים אותו. אנו, לבושים במיטב בגדינו, שקנינו בספרד, ועם נעליים יפות שלא התאימו לתנאים הנוכחיים.

הקבוצה מהולנד, כ־65 חברים, היתה עד עתלית קבוצה הומוגנית מבחינת השקפת עולם, דבר שבא לביטוי בשיחות בינינו. מטרתנו היתה קודם כל לשרוד וכל היתר לא היה חשוב בעינינו. עם הגיענו ארצה התברר לנו חיש מהר שבלי השתייכות פוליטית לגוף כלשהו, אין עתיד. את זה הרגשנו חיש מהר.

עם פרוץ המלחמה נפסקה העליה. הקיבוצים המשיכו להתפתח והיו

זקוקים לתוספת חברים. התנועה הקיבוצית היתה מחולקת לשלוש תנועות עם אוריינטציה פוליטית שונה. שלושת הזרמים החדירו לתוך המחנה את שליחיהם ואלה התחילו "לעבוד" עלינו. דהיינו, למשוך כמה שיותר חברים לזרם מסויים.

מטעם "חבר הקבוצות" פעל חבר חוליות, יופ סלייפר. בשם "הקיבוץ המאוחד", יגאל בנימין. מטעם "הקיבוץ הארצי השומר הצעיר", חברת קיבוץ הזורע, חנה טל.

היו בינינו לא מעט חברים שהיה להם ברור לאן ללכת, מפני שהם ראו עצמם כשייכים לתנועה זו או אחרת. אך היה גם חלק גדול של "בלתי מוגדרים", כמוני. היו גם חברים ולהם קרובי משפחה בארץ. אלה העדיפו לרוב קודם כל ללכת אליהם. ולחברים הדתיים שבינינו היה ברור שיצטרפו לאחד הקיבוצים הדתיים.

שלושת השליחים ניסו לשכנע אותנו, הלא מוגדרים, על היתרונות שהקיבוץ שלהם יכול להציע לנו.

קיבוץ חוליות שבצמק החולה, נוסד על ידי חלוצים מהולנד וצ'כיה. עם הצביון ההולנדי ניסו לדבר אל לב החברים ההולנדיים האמיתיים שבינינו.

יגאל בנימין תיאר את קיבוץ, בעתיד "גלעד", כקיבוץ שאמנם באותו זמן נמצא בשלב המתנה במושבה רעננה, אך מתכוון בקרוב לעלות על הקרקע וליסד קיבוץ חדש בהרי אפריים. אז מי שנמשך להתחיל מפעל חלוצי ממש מהתחלה, מוזמן להצטרף.

חנה טל תיארה קיבוץ שזה עתה חגג 10 שנים לקיומו. כולו מורכב על טהרת יוצאי גרמניה. עם אפשרות של מגוון ענפים לעבוד בהם. עם מתן תנאים לקליטה מסודרת כפי שנחוץ בתחילת דרכנו.

התלבטתי, ולא רק אני. לא חשבנו שכל החבורה שלנו תיקרע לשלושה חלקים. אך זו כנראה היתה המציאות הארץ-ישראלית.

"ההולנדיות" של חוליות לא משכה אותי במיוחד. אך דיבר לליבי הנימוק של קיבוץ יוצאי גרמניה שהבטיח תנאי קליטה נאותים. מה עוד שהחברים הקרובים ביותר שלי, מעצם היותם בעבר חברי "השומר הצעיר", בחרו ללכת לקיבוץ הזורע.

וכך יצאנו לאחר 10 ימים בעתלית, כקבוצה של כ-25 איש, ביניהם כ-6

חברים מצרפת, בדרכנו להזורע.

ושם התחילה הקריירה הקיבוצית שלי שנמשכת מאז ועד היום הזה...

אחרית דבר

המזל היה גורם כבד-משקל בהצלחתי לעבור את הדרך הארוכה אל החירות, אבל לא יכולתי בכלל להתחיל לצעוד בה, אילולא שיחק לי המזל לפגוש לפני כן, ויותר מאוחר בצמתים שונים, חברים נפלאים שהודות למסירותם ועזרתם הגעתי יחד עם רבים אחרים לאן שהגעתי.

הנה הם לפי הסדר הכרונולוגי:

קורט הנמן-KURT HANNEMANN (מת באושוויץ).

קורט ריילינגר-KURT REILINGER (ננו) — ניספה בתאונת דרכים ב-1945.

לורה דורלכר-LORE DURLACHER (לימים אורה גורן).

מנחם פינקהוף-MENACHEM PINKHOF.

ארנסט הירש-ERNST HIRSCH (ווילי) — מת במחנה ברגן-בלזן.

כולם היוו חלק מקבוצה של חברים וחברות אשר יחד עם קבוצה של הולנדים-לא יהודים פעלו וסיכנו את חייהם כדי להציל כמה שיותר חלוצים מידי הגרמנים.

לא יתכן שמרשימה זו ייעדרו שמותיהם של שושו סימון-SCHUSCHU SIMON, ממניחי היסוד של ההסתתרות והבריחה, ויופ וסטרוויל-JOOP WESTERWEEL, שעמד בראש הקבוצה של ידידים לא-יהודים.

לאחר המלחמה נודעה קבוצה זו של המחתרת ההולנדית בשם קבוצת וסטרוויל-WESTERWEEL.

היומן נכתב ברובו בשבועות הראשונים לחירותי המחודשת, בשפת האם שלי, גרמנית, וכנהוג אז, בכתב יד. העתק ממנו נמסר לאחר עלייתי

ארצה לארכיון של "בית לוחמי הגטאות".

אחר שנים התעורר הצורך לתרגמו לעברית כדי שגם בני משפחתי
ואחרים יוכלו לקרוא אותו. את זה אכן עשיתי באחת מתקופות המילואים
בצה"ל כאשר עמדו לרשותי שעות פנאי רבות.

וכדי לצעוד יחד עם הזמן, הוכנס היומן למחשב כשאני מוסיף את סיפור
הרקע המשפחתי שלי ואת היומן מספרד והעליה ארצה.

קיבוץ יקום 2002